

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ

ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΝΟΤΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΜΕΣΟΓΕΙΟΥ

«Η ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ ΠΟΙΚΙΛΙΑ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ»

Διπλωματική Εργασία του Θεοχάρη Ν. Βαδιβούλη (ΑΜ 4342015011)

Επιβλέπουσα: Καλομοίρα Νικολού

Μέλη της εξεταστικής επιτροπής: Ευαγγελία Βλάχου, Ιωάννα Κάππα

ΡΟΔΟΣ, ΜΑΪΟΣ 2019

Σε όσους αγαπούν την Άρτα

Οι απόψεις που διατυπώνονται στην παρούσα διπλωματική εργασία εκφράζουν αποκλειστικά τον συγγραφέα.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Στην παρούσα μελέτη, παρουσιάζεται η γλωσσική ποικιλία της Άρτας, η οποία, δυστυχώς, ως σήμερα δεν έχει τύχει επιστημονικών αναφορών. Πηγή πληροφοριών αποτελούν ερασιτεχνικές καταγραφές της αρτινής ποικιλίας, αλλά και μελέτες που έχουν γίνει για άλλες βόρειες ποικιλίες ή ποικιλίες της Ηπείρου. Βαρύτητα δίνεται κατά κύριο λόγο σε μορφολογικά και φωνολογικά φαινόμενα, αλλά και σε συντακτικά φαινόμενα, τα οποία παρότι αναμενόμενα σε κάποιο βαθμό για οποιαδήποτε βόρεια ποικιλία της ελληνικής, ορισμένες φορές παρουσιάζουν ενδιαφέρουσες ιδιαιτερότητες, ενώ επιβεβαιώνεται πανηγυρικά η θέση της αρτινής ποικιλίας στον σκληρό πυρήνα των βορείων ποικιλιών της ελληνικής. Συμπληρωματικά, αναφορά γίνεται και στο λεξιλόγιο της ποικιλίας, είτε αυτό είναι δάνειο είτε όχι, με μορφοφωολογικές και σημασιολογικές παρατηρήσεις κατά περίπτωση. Τέλος, γίνεται αναφορά στην γεβανική, την ποικιλία, που μιλούν μεταξύ άλλων και οι εναπομείναντες καταγόμενοι από την Άρτα ρωμανιώτες εβραίοι, ως υποσύνολο της αρτινής ποικιλίας. Οι γλωσσολογικές παρατηρήσεις για τη γεβανική προέρχονται αποκλειστικά από τη συνέντευξη του αρτινού εβραίου Ιωσήφ Σαμπά στο USC Shoah Foundation, τα οποία προστίθενται στις ως τώρα δημοσιευμένες μελέτες πάνω στο θέμα αυτό. Γλωσσικά φαινόμενα της γεβανικής συσχετίζονται και με φαινόμενα της αρτινής ποικιλίας, καθώς στις ως τώρα μελέτες δεν έχει υπάρξει δείγμα από αρτινό ομιλητή της γεβανικής και παρατηρούνται ενδιαφέρουσες μορφοφωολογικές ομοιότητες.

SUMMARY

The linguistic variety of Arta, of which, unfortunately, there has been no previous academic reference, is presented in this study. Information is drawn both from amateur records of the variety of Arta and studies carried out on other northern varieties or varieties of Epirus. More emphasis is given on the morphological and phonological phenomena, but also on syntactic phenomena which, although anticipated to a certain degree for any northern variety of the Greek language, occasionally present interesting peculiarities, while confirming solemnly the position of the variety of Arta in the hard core of the northern varieties of Modern Greek. Additionally, reference is made to the vocabulary of the variety, regardless of it being a loan or not, along with morphological and semantic observations on a case-by-case basis. Last, reference is made to the Yevanic variety, a subset of the variety of Arta, spoken among others by the remaining romaniote Greek Jews of Arta. The linguistic observations on Yevanic are exclusively extracted from the interview of the Greek Jew Iosif Sabas of Arta at the USC Shoah Foundation, which can be added to the studies published so far on this subject. Linguistic phenomena of the Yevanic variety are associated with phenomena of the variety of Arta, as, in the studies conducted so far, there has been no sample of a Yevanic speaker of Arta and therefore, interesting morphophonological similarities can be observed.

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

αλβ.	αλβανική γλώσσα
ΑΠ	αρτινή ποικιλία
αρχ.	αρχαία ελληνική γλώσσα
βεν.	ενετικός-ή-ό
ΒΙ	βόρεια ιδιώματα
βλ.	βλέπε
βλχ.	κουτσοβλαχική γλώσσα
εν.	ενικός αριθμός
ενερ.	ενεργητική φωνή
εβρ.	εβραϊκή γλώσσα (σύγχρονη)
ιτ.	ιταλική γλώσσα
κ.ά.	και άλλοι-ες-α
κλπ	και λοιποί-ές-ά
ΚΝΕ	κοινή νέα ελληνική γλώσσα
μ.Χ.	μετά Χριστόν
ό.π.	όπου παραπάνω
παθ.	παθητική φωνή
παρελθ.	παρελθοντικός
πληθ.	πληθυντικός αριθμός
π.χ.	παραδείγματος χάριν
σλαβ.	σλαβικός-ή-ό
τρκ.	τουρκική γλώσσα
π.Χ.	προ Χριστού

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η εργασία αυτή ολοκληρώθηκε με κόπο αλλά και με πολλή αγάπη· οι όποιες δάφνες, όμως, για την περάτωση αυτού του πονήματος, δεν ανήκουν αποκλειστικά στον γράφοντα. Κατ' αρχάς θα ήθελα να ευχαριστήσω τους γονείς μου, Νίκο και Ελένη, εκφράζοντας παράλληλα ευγνωμοσύνη, μεταξύ άλλων διότι μου εμφύσησαν την αγάπη για την διαλεκτική ποικιλία της Άρτας, έχοντας φροντίσει πρώτα να αναθρέψουν εμένα και τα αδέρφια μου ως φυσικούς ομιλητές της, χωρίς να υποτιμήσουν ποτέ την αξία της, εν πολλοίς πηγαίνοντας αντίθετα στο ρεύμα.

Οφείλω, επίσης, να ευχαριστήσω τους καθηγητές εκείνους του ΠΜΣ, οι οποίοι συνέβαλαν, διαφορετικά ο καθένας, στην ολοκλήρωση των σπουδών μου. Ευχαριστώ ολόψυχα όλα τα μέλη της τριμελούς επιτροπής, χωρίς τη συμβολή των οποίων θα ήταν αδύνατη η επίτευξη του στόχου και συγκεκριμένα την κ. Ε. Βλάχου, ιδιαίτερα για τις υποδείξεις σχετικά με τη γεβανική και τη δομή της εργασίας, την κ. Ι. Κάππα για τις σημαντικές φωνολογικές παρατηρήσεις και την επιβλέπουσα κ. Κ. Νικολού όχι μόνο για τις γόνιμες παρατηρήσεις της σε φωνολογικά θέματα, αλλά και για την προθυμία στην επίλυση όλων των θεμάτων, που άπτονται της επίβλεψης μιας διπλωματικής εργασίας. Φυσικά, ευχαριστώ θερμά αφ' ενός τον κ. Γ. Κοτζόγλου για την εθελοντική συμβολή του στο στάδιο της εκπόνησης της εργασίας και ειδικά σε θέματα σύνταξης, αφ' ετέρου την κ. Μ. Γεωργαλίδου, για την γενικότερη συμπαράσταση και υποστήριξη.

Ευχαριστώ από καρδιάς τον φίλο μου Παναγιώτη Μ. Μπουντούρη για την άμεση ανταπόκριση σε ό,τι χρειάστηκα από την βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου Πατρών, την παλιά και καλή μου φίλη, Παναγιώτα Ι. Τράντζα, για την βοήθεια με τη βιβλιογραφία που αναφέρεται τα Τζουμερκοχώρια, τον Σοφολογιότατο ραβίνο Αθηνών Γκαμπριέλ Νεγρίν για την συνδρομή του, στο κεφάλαιο που πραγματεύεται τα ρωμανιώτικα, αλλά και στις συμφοιτήτριές μου Βασιλική Χρισταντώνη και Ντενίζ – Εμινέ Σαρρή Χασάν, που υπήρξαν ακάματοι κυματοθραύστες της αγωνίας μου. Τέλος, θέλω να ευχαριστήσω τον Πρόεδρο του Μουσικοφιλολογικού Συλλόγου Άρτης «Ο ΣΚΟΥΦΑΣ» κ. Νικόλαο Μπανταλούκα για τους τόσο ευνοϊκούς όρους δανεισμού βιβλίων από την πλούσια Βιβλιοθήκη του Συλλόγου, αλλά και τις συμπατριώτισσες και φίλες Τελένια Σαμπά – Κοέν και Νινέττα Κοέν, κατόπιν ενεργειών των οποίων απέκτησα πρόσβαση στη συνέντευξη του αιμνήστου πατρός της πρώτης και πάππου της δεύτερης, Ιωσήφ Σαμπά, στο Shoah Foundation.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περίληψη	σελ. 3
Συντομογραφίες	σελ. 4
Ευχαριστίες	σελ. 5
Περιεχόμενα	σελ. 8
1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	σελ. 8
1.1. Παρουσίαση της εργασίας	σελ. 8
1.2. Η Άρτα στο χώρο και το χρόνο	σελ. 8
1.2.1. Αρχαιότητα	σελ. 9
1.2.2. Ρωμαϊκοί χρόνοι	σελ. 10
1.2.3. Βυζάντιο	σελ. 10
1.2.4. Οθωμανοκρατία	σελ. 11
1.2.5. Από την απελευθέρωση έως σήμερα	σελ. 11
1.3. Η ποικιλία της Άρτας και η κατάταξή της μεταξύ των ποικιλιών της ελληνικής	σελ. 12
2. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ	σελ. 16
3. ΤΥΠΟΛΟΓΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΡΤΙΝΗΣ ΠΟΙΚΙΛΙΑΣ	σελ. 17
3.1. Φωνητική	σελ. 17
3.1.1. Φωνήεντα	σελ. 17
3.1.2. Ημίφωνα	σελ. 18
3.1.3. Δίφθογγοι	σελ. 19
3.1.4. Σύμφωνα	σελ. 20
3.2. Φωνολογικές διεργασίες	σελ. 21
3.2.1. Ανύψωση	σελ. 21
3.2.2. Αποβολή άτονων [i] και [u]	σελ. 23
3.2.3. Συμφωνικά συμπλέγματα	σελ. 25
3.2.4. Χείλωση	σελ. 26
3.2.5. Ανάπτυξη προθετικού φωνήεντος	σελ. 26
3.2.6. Ανάπτυξη φωνήεντος μέσα στη λέξη	σελ. 27
3.2.7. Αφαίρεση αρχικού άτονου φωνήεντος	σελ. 27
3.2.8. Αποβολή φωνήεντος στα όρια λέξεων	σελ. 28
3.2.9. Κράση	σελ. 29
3.2.10. Αρχαϊσμοί προφοράς φωνηέντων	σελ. 29
3.2.11 Ουρανικοποίηση ή ουράνωση	σελ. 30
3.2.12. Προστριβοποίηση	σελ. 32
3.2.13. Ηχηροποίηση αρχικών συμφώνων	σελ. 32
3.2.14 Ανομοίωση υγρών και ρινικών	σελ. 32
3.2.15. Αποβολή του ηχηρού τριβόμενου [ɣ]	σελ. 33
3.2.16. Αποβολή άλλων συμφώνων	σελ. 33
3.2.17. Μετάθεση	σελ. 34
3.2.18. Τονισμός	σελ. 34
3.2.19. Κατάργηση της τρισυλλαβίας	σελ. 34
3.3. Μορφολογία	σελ. 35
3.3.1. Ονοματική μορφολογία	σελ. 35
3.3.1.1. Το άρθρο	σελ. 35
3.3.1.2. Το γένος	σελ. 36
3.3.1.3. Η γενική ενικού των θηλυκών	σελ. 37
3.3.2. Αντωνυμίες	σελ. 38

3.3.2.1. Προσωπικές αντωνυμίες	σελ. 38
3.3.2.2. Κτητικές αντωνυμίες	σελ. 39
3.3.3. Ρηματική μορφολογία	σελ. 40
3.3.3.1. Τα βοηθητικά ρήματα	σελ. 41
3.3.3.1.1. Το ρήμα <i>είμαι</i>	σελ. 41
3.3.3.1.2. Το ρήμα <i>έχω</i>	σελ. 43
3.3.3.2. Οξύτονα ρήματα	σελ. 44
3.3.3.3. Παροξύτονα ρήματα	σελ. 46
3.3.3.4. Ρήματα σε παθητική φωνή	σελ. 51
3.3.3.5. Η ιδιαιτερότητα του τύπου <i>θα να</i>	σελ. 53
3.3.4. Παραγωγική μορφολογία	σελ. 53
3.3.5. Επιφωνήματα	σελ. 54
3.4. Σύνταξη	σελ. 55
3.4.1. Εμπρόθετα <i>με/για/από/προς</i> + <i>προσωπική αντωνυμία</i>	σελ. 55
3.4.2. Εμπρόθετο αντί γενικής	σελ. 55
3.4.3. Ασυμφωνία Y – P στην πρόταση	σελ. 55
3.4.4. Η έκφραση της προσωρινής κατάστασης στην αρτινή ποικιλία	σελ. 56
3.4.5. Επιρρήματα	σελ. 58
4. ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ	σελ. 59
4.1. Προσαρμογή γλωσσικών δανείων	σελ. 59
4.1.1. Δάνεια από την τουρκική	σελ. 60
4.1.2. Δάνεια από την ιταλική	σελ. 64
4.1.3. Δάνεια από την αλβανική	σελ. 67
4.1.4. Δάνεια από σλαβικές γλώσσες	σελ. 69
4.1.5. Δάνεια από την κουτσοβλαχική	σελ. 70
4.1.6. Ένα δάνειο από την αγγλική	σελ. 71
4.1.7. Ένα δάνειο από τη γεβανική	σελ. 71
4.2. Ελληνικές λέξεις της αρτινής ποικιλίας αντί δανείων της KNE	σελ. 72
4.3. Ιδιωματικές εκφράσεις	σελ. 73
5. Η ΓΕΒΑΝΙΚΗ ΩΣ ΥΠΟΣΥΝΟΛΟ ΤΗΣ ΑΡΤΙΝΗΣ ΠΟΙΚΙΛΙΑΣ	σελ. 74
5.1. Η εβραϊκή παρουσία στην Ελλάδα, στην Ήπειρο και στην Άρτα	σελ. 75
5.2. Η γεβανική ως γλωσσικό σύστημα	σελ. 77
5.3. Σημεία σύγκλισης και απόκλισης γεβανικής και αρτινής ποικιλίας	σελ. 79
6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	σελ. 80
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	σελ. 83

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.1. Παρουσίαση της εργασίας

Η παρούσα εργασία μελετά την γλωσσική ποικιλία της Άρτας, στην οποία διαχρονικά ελάχιστες επιστημονικές αναφορές έχουν γίνει. Η αρτινή ποικιλία, εκτός του νομού Άρτης, ομιλείται και από τους αρτινούς ανά την Ελλάδα και ανά τον κόσμο. Για τον λόγο αυτό γίνεται και η αναφορά στο υποσύνολο της αρτινής ποικιλίας, αυτής των ρωμανιωτών εβραίων γενικότερα, που ομιλείτο και από τους αρτινούς ρωμανιώτες εβραίους και η οποία συνήθως στη βιβλιογραφία ονομάζεται γεβανική. Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται μια εισαγωγή με αναφορές στον τόπο και το χρόνο, με ιστορικά και δημογραφικά στοιχεία, ενώ παράλληλα γίνεται μια πρώτη κατάταξη της αρτινής ποικιλίας μεταξύ των ποικιλιών της ελληνικής. Στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζεται η μεθοδολογία της παρούσας μελέτης. Στο τρίτο κεφάλαιο αναπτύσσονται τα φωνολογικά φαινόμενα, που παρατηρούνται στην αρτινή γλωσσική ποικιλία, ενώ στη συνέχεια γίνονται μορφολογικές παρατηρήσεις σε ονόματα, αντωνυμίες, ρήματα, ενώ εξετάζονται και τα επιφωνήματα. Το τρίτο κεφάλαιο κλείνει με συντακτικές παρατηρήσεις στην αρτινή ποικιλία. Διευρύνοντας τη μελέτη, στο τέταρτο κεφάλαιο γίνεται λόγος για το λεξιλόγιο της αρτινής ποικιλίας, με έμφαση στα δάνεια από τις γλώσσες με τις οποίες έχει έρθει σε επαφή, αλλά και με λέξεις της αρτινής ποικιλίας, που δεν επηρεάστηκαν από την εισαγωγή δανείων στην ΚΝΕ. Στο πέμπτο κεφάλαιο, μετά από σύντομα εισαγωγικά για το εβραϊκό στοιχείο της Άρτας, εξετάζεται η γεβανική ως υποσύνολο της αρτινής ποικιλίας, ενώ το έκτο και τελευταίο κεφάλαιο συνοψίζει τα συμπεράσματα της εργασίας.

1.2. Η Άρτα στο χώρο και το χρόνο

Ο ν. Άρτης αποτελεί τον δεύτερο μεγαλύτερο νομό της Ηπείρου, με πρωτεύουσα την Άρτα, που αποτελεί την έδρα του Δήμου Αρταίων και διοικητικό, πολιτιστικό και εμπορικό κέντρο της Π.Ε. Άρτης. Ο πληθυσμός του καλλικρατικού Δήμου Αρταίων ξεπερνά τους 40.000 κατοίκους (απογραφή πληθυσμού 2011), ενώ η πόλη (νυν Δημοτική Ενότητα Αρταίων) στις επίσημες στατιστικές δεν ξεπερνά τους 30.000 κατοίκους, αν και σύμφωνα με εκτιμήσεις ο πληθυσμός της είναι μεγαλύτερος. Ο πληθυσμός του νομού ανέρχεται σε σχεδόν 70.000 κατοίκους (απογραφή 2011). Η

πόλη απλώνεται αμφιθεατρικά στον λόφο της Περάνθης και είναι χτισμένη στην αριστερή όχθη του ποταμού Αράχθου. Η πόλη έχει συνδεθεί με τον θρύλο του γεφυριού της, ο οποίος είναι γνωστός στο πανελλήνιο. Η προνομιά της θέσης της πόλης κοντά στη θάλασσα (κυρίως στον Αμβρακικό Κόλπο και δευτερευόντως στο Ιόνιο Πέλαγος) και κοντά στον ορεινό όγκο της Πίνδου (Ξηροβούνι, Τζουμέρκα, Γάβρογος) με τον εύφορο κάμπο της που μεσολαβεί μεταξύ των ορεινών και του Αμβρακικού, αποτέλεσε σημαντικό παράγοντα για τον οποίο η Άρτα κατοικείται αδιαλείπτως από τον 9^ο αιώνα π.Χ. (Παπαδοπούλου, 2002). Σε επίπεδο νομού, έχουν βρεθεί και θέσεις αρχαιολογικού ενδιαφέροντος, με σημάδια κατοίκησης από τους προϊστορικούς χρόνους.

1.2.1. Αρχαιότητα

Η σημερινή Άρτα είναι χτισμένη στη θέση της αρχαίας Αμβρακίας. Η Αμβρακία, «πόλις ελληνίς» κατά τον Σκύλακα τον Καρυανδέα¹ ιδρύθηκε το 625 π.Χ. ως αποικία των Κορινθίων. Η περιοχή πριν την αποίκηση των Κορινθίων δεν ήταν έρημη χώρα, αλλά εκατοικείτο από ηπειρωτικά φύλα (Τζουβάρα – Σούλη, 1992). Η Αμβρακία, χτισμένη σε θέση φυσικά οχυρή και προικισμένη από τον φυσικό πλούτο που την περιέβαλλε αλλά και λόγω της εγγύτητας προς τη θάλασσα είχε πρόσβαση στο χερσαίο και θαλάσσιο εμπόριο και εξελίχθηκε στη σημαντικότερη, ίσως, αρχαία ελληνική πόλη στη βορειοδυτική Ελλάδα, μετά την Κέρκυρα. Η πόλη είχε σπουδαία πολεοδομική οργάνωση, περιβαλλόταν δε από εντυπωσιακή και ισχυρή οχύρωση, ενώ δημόσια κτήρια, ναοί και θέατρα στόλιζαν τους δημόσιους χώρους της.

Η Αμβρακία πολιτειακά πέρασε από την τυραννία στην ολιγαρχία και γρήγορα στη δημοκρατία. Υποστηρίζεται μάλιστα η άποψη ότι ίσως η Αμβρακία να είχε εγκαθιδρύσει δημοκρατικό πολίτευμα, μερικές δεκάδες χρόνια πριν από αυτό των Αθηνών (Τζουβάρα - Σούλη, 1992). Επίσης, είχε συμμετοχή στα Μηδικά ως σύμμαχος της μητρόπολής της, Κορίνθου και συμμετείχε στον Πελοποννησιακό Πόλεμο. Η σημασία της Αμβρακίας ως πόλης ισχυρής και σπουδαίας καταδεικνύεται και από την επιλογή της από τον Μολοσσό Βασιλέα Πύρρο, ως πρωτεύουσας του βασιλείου του. Μετά τον Πύρρο, η πόλη επανήλθε στη δημοκρατία και συμμετείχε στο Κοινό των Ηπειρωτών και στην Αιτωλική Συμπολιτεία.

---

¹ Πρόκειται για έργο του ψευδο-Σκύλακα, κατά την Τζουβάρα – Σούλη (1992).

1.2.2. Ρωμαϊκοί Χρόνοι

Η κατάληψη της Αμβρακίας από τους Ρωμαίους έφερε τη λεηλασία της και την απογύμνωση της πόλης από πολλά έργα τέχνης, τα οποία μεταφέρθηκαν στη Ρώμη. Η παρακμή της πόλης κορυφώθηκε με την αναγκαστική μετακίνηση των Αμβρακιωτών στην γειτονική Νικόπολη, την πόλη που ίδρυσε ο Οκταβιανός Αύγουστος χάριν της νίκης του στη ναυμαχία του Ακτίου (31 π.Χ.). Η πόλη όμως δεν εγκαταλείφθηκε, όπως πίστευαν παλαιότερα, αλλά παρέμειναν ελάχιστοι κάτοικοι (Γκούβας, 2009). Νεότερα ανασκαφικά ευρήματα, αποδεικνύουν τη συνέχιση της κατοίκησης στην παρηκμασμένη Αμβρακία και μετά την ίδρυση της Νικοπόλεως (Παπαδοπούλου, 2015).

1.2.3. Βυζάντιο

Τα ίχνη της αρχαίας πόλης χάνονται, μέσα από την παρακμή της και την ανάδειξη της Νικοπόλεως ως σημαντικού αστικού κέντρου της περιοχής. Το όνομα «Άρτα» εμφανίζεται το 1082. Η πόλη, προφανώς, αρχίζει πάλι να αναπτύσσεται πληθυσμιακά, καθώς η παρηκμασμένη πλέον Νικόπολη, δεν παρέχει ασφάλεια στους κατοίκους της. Έτσι, μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Σταυροφόρους (1204) και τον κατακερματισμό της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, ο Μιχαήλ Άγγελος Κομνηνός Δούκας Α΄ επιλέγει την Άρτα για πρωτεύουσα του Δεσποτάτου της Ηπείρου, ενός κράτους που εκτεινόταν από την Ήπειρο μέχρι το Δυρράχιο και κατείχε τμήμα της Θεσσαλίας, ενώ κατόρθωσε να ανακαταλάβει και τη Θεσσαλονίκη, την οποίαν είχαν μετά την άλωση της Πόλης καταλάβει οι Σταυροφόροι. Κατά την περίοδο που ακολούθησε, η Άρτα εξελίχθηκε σε σπουδαίο καλλιτεχνικό κέντρο, καθώς στολίζεται με ναούς μοναδικής αισθητικής και αρχιτεκτονικής αξίας (Παρηγορήτισσα, Παντάνασσα, Παναγία Βλαχερνών, Άγιος Βασίλειος Αγοράς, Αγία Θεοδώρα), ενώ ταυτόχρονα αναδεικνύεται σε σπουδαίο εμπορικό κέντρο της περιοχής. Την ίδια περίοδο κτίζεται κάστρο σε οχυρή θέση στην πόλη, δίπλα στον Άραχθο ποταμό και εν μέρει πάνω στα τείχη της Αμβρακίας. Κατά την τελευταία περίοδο ζωής του Δεσποτάτου, χαρακτηριστική της πολιτικής αστάθειας είναι η κατάληψή του από τον Σέρβο Στέφανο Δουσάν, αλλά και από Ιταλούς (δυναστείες των Τόκκο, των Ορσίνι κλπ) και Αλβανούς (οικογ. Μπούα Σπάτα) ηγεμόνες (Παπαδοπούλου, 2012).

1.2.4. Οθωμανοκρατία

Η Άρτα καταλαμβάνεται από τους Οθωμανούς το 1449 και οι κάτοικοι της πόλης κατορθώνουν μέσω της συνθήκης προσχώρησης στην Οθωμανική Αυτοκρατορία να διατηρήσουν ποικίλα προνόμια, με αποτέλεσμα να συνεχιστούν κανονικά οι εμπορικές, θρησκευτικές, κοινωνικές και άλλες δραστηριότητες των ντόπιων. Χαρακτηριστική της εμπορικής ανάπτυξης της εποχής είναι η εγκατάσταση μεγάλου αριθμού εβραίων από την Απουλία της Ιταλίας, οι οποίοι προστίθενται στην ρωμανιώτικη εβραϊκή κοινότητα που προϋπήρχε στην πόλη και μαρτυρείται ως οργανωμένη ήδη από τον 12^ο αιώνα (Τσιλιγιάννης, 2004). Η Άρτα κατά την οθωμανική περίοδο υπήρξε έδρα βοεβόδα, απευθείας εξαρτώμενου από την Υψηλή Πύλη, όμως ταυτόχρονα οι αρτινοί εξασφάλιζαν ενετική προστασία από την ληστεία και την πειρατεία, με αντίτιμο την υποτέλεια φόρου στη Γαληνοτάτη Δημοκρατία. Κατά τον 17^ο αιώνα ιδρύθηκε η Ελληνική Σχολή από το Φίλιππο Μανωλάκη, στην οποία δίδαξαν σπουδαίοι πνευματικοί άνθρωποι, ενώ η πόλη επωφελείται από την ανάπτυξη του εμπορίου προς τη δυτική Ευρώπη, ως κέντρο διαμετακομιστικού εμπορίου. Από το 1805 η πόλη ανήκε διοικητικά στον Αλή Πασά των Ιωαννίνων και επανήλθε στην δικαιοδοσία της Υψηλής Πύλης μετά τον θάνατο του Τεπελενλή το 1822. Κατά την Επανάσταση η πόλη και η γύρω περιοχή αποτέλεσαν ορμητήριο πολλών αγωνιστών της ανεξαρτησίας. Με την συντριπτική ήττα Ελλήνων και φιλελλήνων στη μάχη του Πέτα στις 4 Ιουλίου 1822, το επαναστατικό κίνημα στην περιοχή ουσιαστικά έσβησε και έτσι η Άρτα δεν συμπεριελήφθη στο πρώτο ελληνικό κράτος του Πρωτοκόλλου του Λονδίνου του 1830 (Παπαδοπούλου, 2002).

1.2.5. Από την απελευθέρωση έως σήμερα

Το 1881 όμως, η πόλη προσαρτήθηκε στο Ελληνικό Βασίλειο, όταν, με τη συνθήκη του Βερολίνου σύνορο με την Οθωμανική Αυτοκρατορία κατέστη ο ποταμός Άραχθος και έτσι η Άρτα αποτέλεσε την πρώτη ελεύθερη περιοχή της Ηπείρου (Παπαδοπούλου, 2002). Η περίοδος μετά την Απελευθέρωση χαρακτηρίζεται τουλάχιστον από οικονομική στασιμότητα, αν όχι παρακμή, και κοινωνική αστάθεια. Το αγροτικό ζήτημα, ο ατυχής πόλεμος του 1897 και η απομόνωση από τα Γιάννενα και την Πρέβεζα, που εξακολουθούσαν να αποτελούν μέρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αποτέλεσαν παράγοντες, που κρατούσαν την Άρτα μακριά από τις όμορες εμπορικές αγορές και συνεπώς από την προοπτική ανάπτυξης και ενίσχυσαν

την μετανάστευση κυρίως προς την Αμερική κατά τις αρχές του 20^{ού} αιώνα (Σκουλίδας, 2016). Η απελευθέρωση ολόκληρου του νομού έρχεται με τους βαλκανικούς πολέμους το 1912. Η πρώτη περίοδος που μπόρεσε να αναπτυχθεί η μεσαία τάξη ήταν αυτή του Μεσοπολέμου, η οποία όμως διακόπηκε βίαια από το ξέσπασμα του Β' Παγκοσμίου. Η Άρτα, πλήρωσε βαρύ φόρο αίματος τόσο στον Β' Παγκόσμιο και την Κατοχή όσο και στον Εμφύλιο² που την ακολούθησε (Καλύβας – Μαραντζίδης, 2015). Η Άρτα, σύμφωνα με τα στοιχεία του Κεντρικού ισραηλιτικού Συμβουλίου Ελλάδος, θρήνησε στο Ολοκαύτωμα την απώλεια του 84% των εβραίων κατοίκων της, ενώ οι όποιοι επιζώντες στη συνέχεια μετανάστευσαν σταδιακά στην Αθήνα ή το Ισραήλ (Περάνθης, 1959). Μεταπολεμικά όμως και οι χριστιανοί αστοί έφευγαν από την πόλη κυρίως προς την πρωτεύουσα αλλά και το εξωτερικό. Παράλληλα, η πόλη δεχόταν νέους κατοίκους από τις γύρω αγροτοκτηνοτροφικές περιοχές (Αυγερινού - Κολώνια, 1997). Η τάση αστικοποίησης του αγροτικού πληθυσμού με μετακίνηση από τα χωριά του νομού Άρτης προς την πόλη δεν έχει ακόμη σταματήσει.

1.3. Η ποικιλία της Άρτας και η κατάταξή της μεταξύ των ποικιλιών της ελληνικής

Διαχρονικά, διάφοροι όροι έχουν χρησιμοποιηθεί και χρησιμοποιούνται μέχρι σήμερα για να περιγράψουν την απόκλιση από την πρότυπη (standard) μορφή γλώσσας σε συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή (Κακριδή – Φερράρι, 2006). Στα καθ' ημάς και αναφορικά με την Κοινή Νέα Ελληνική (ΚΝΕ), έχουμε ακούσει κατά καιρούς και εξακολουθούμε να χρησιμοποιούμε τους όρους ιδίωμα ή διάλεκτος, όπως στον Μπόγκα, (1964), ή στην Καμπάκη – Βουγιουκλή (2009). Οι όροι αυτοί, εκτός του ότι κρίνονται τουλάχιστον ασαφείς ως προς το ίδιο τους το περιεχόμενο, φαίνεται να βρίσκονται και σε μάλλον προβληματική σχέση κατά την αντιπαράθεση προς τον όρο «γλώσσα» (Chambers&Trudgill, 1998). Η προβληματική αυτή φυσικά δεν μπορεί να αποτελέσει μέρος της παρούσας μελέτης, οπότε προς το παρόν αρκείται κανείς στο γεγονός, ότι ο πιο ουδέτερος και ως εκ τούτου λιγότερο προβληματικός όρος, που χρησιμοποιείται και εδώ, είναι ο όρος «ποικιλία», ο οποίος φαίνεται να υιοθετείται όλο και περισσότερο τελευταία, ειδικά αν ληφθεί υπ' όψιν ότι τα διάφορα γλωσσικά συστήματα δεν υφίστανται κάποιον πραγματικό γλωσσολογικό διαχωρισμό

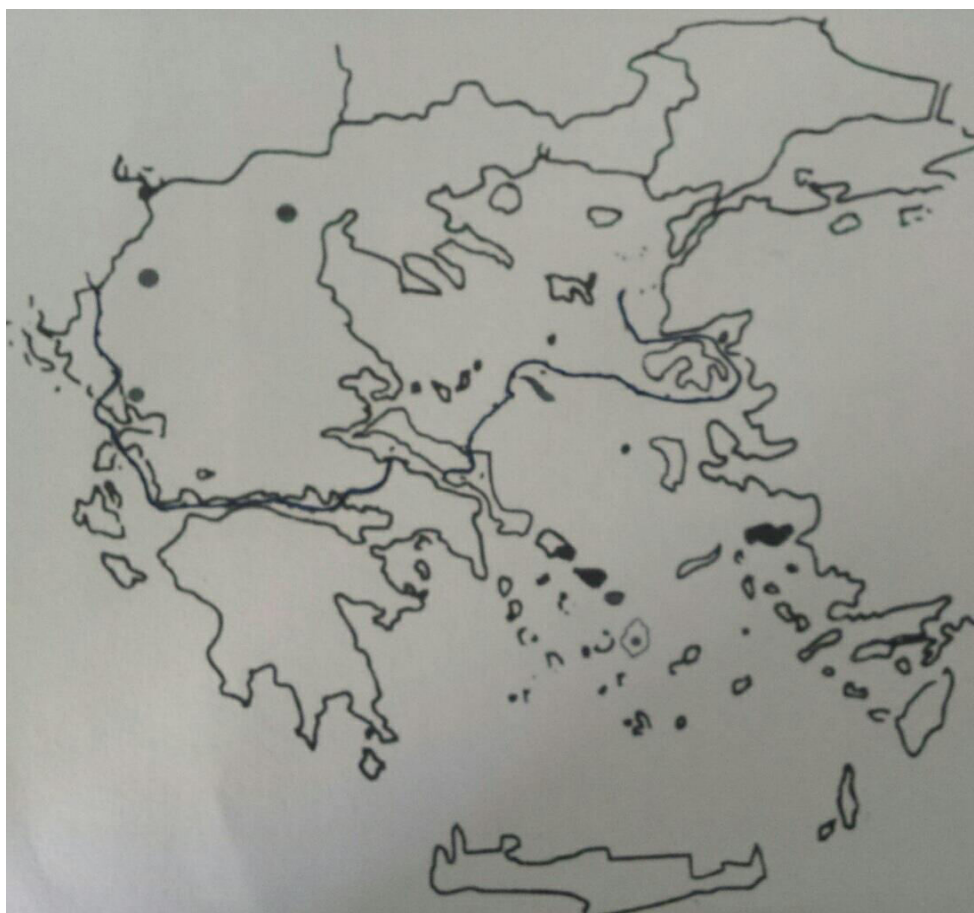
---

² βλ. «σφαγή της Άρτας» (Δεκέμβριος 1944) στους Καλύβα – Μαραντζίδη (2015).

ή κατηγοριοποίηση μεταξύ γλώσσας, διαλέκτου και ιδιώματος, με αποτέλεσμα η συζήτηση αυτή να είναι μάλλον άνευ αντικειμένου.

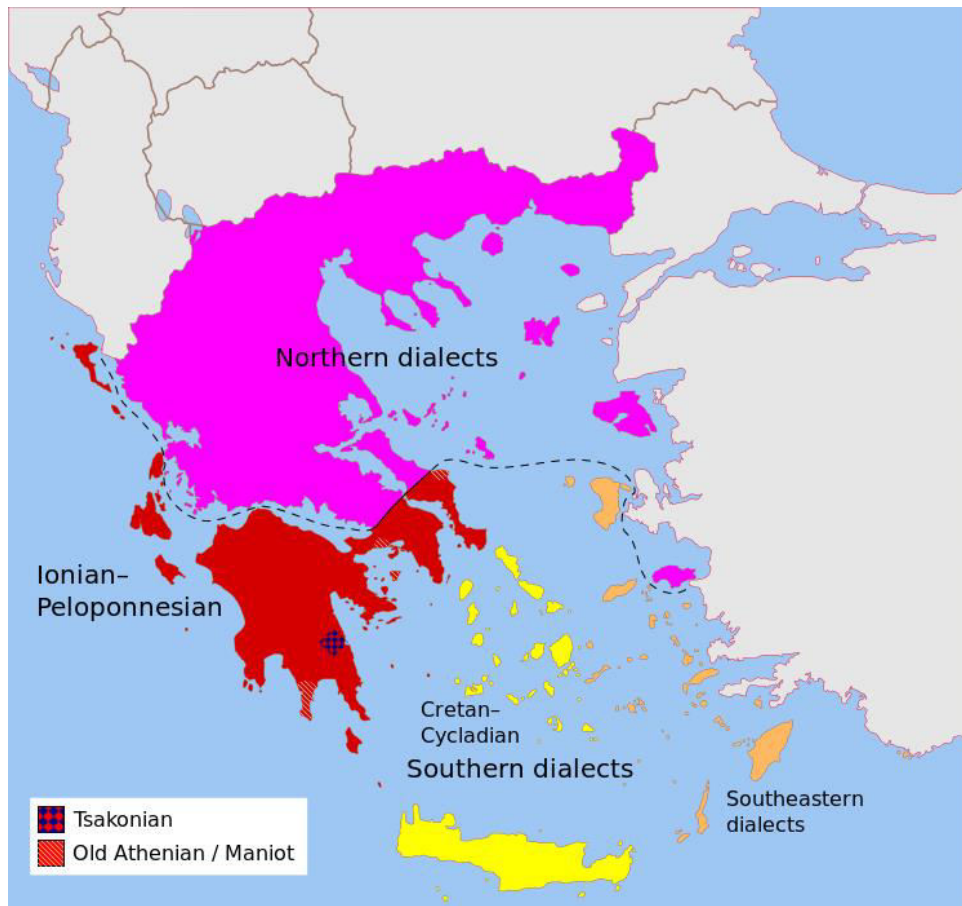
Οι ποικιλίες, λοιπόν, της ελληνικής χωρίζονται ήδη από τις γλωσσολογικές διαλεκτολογικές μελέτες των αρχών του 20ού αιώνα (Χατζιδάκις, 1905) σε βόρειες και νότιες, σύμφωνα με τον φωνηεντισμό τους, με κριτήριο, δηλαδή, καθαρά φωνολογικό: οι βόρειες ποικιλίες (ή «τα βόρεια ιδιώματα», όπως αναφέρει ο ίδιος ο Χατζιδάκις) είναι εκείνες οι ποικιλίες της ελληνικής, στις οποίες αποβάλλονται τα άτονα υψηλά φωνήεντα [i u]. Παράλληλα, χαρακτηριστικό των διαλέκτων αυτών είναι η ανύψωση των άτονων μεσαίων φωνηέντων [eo] (Newton, 1972). Αντίθετα, στις ημιβόρειες ποικιλίες ελλείπει το ένα εκ των δύο προαναφερθέντων χαρακτηριστικών (Κοντοσόπουλος, 2001, 120-122), καθιστώντας αυτομάτως τις ποικιλίες αυτές λιγότερο «σκληροπυρηνικές», πράγμα που αποδίδεται πλήρως εξάλλου και από το όνομά τους. Οι νότιες ποικιλίες δεν εμφανίζουν κανένα από αυτά τα σχετικά με τον φωνηεντισμό τους φαινόμενα. Βεβαίως, ο Trudgill (2003) επιδιώκοντας μια πιο λεπτομερή χαρτογράφηση των ποικιλιών της ελληνικής, προτείνει και άλλα κριτήρια για τον διαχωρισμό και την χάραξη των αντίστοιχων ισόγλωσσων, όπως τον τσιτακισμό, την διατήρηση του τελικού -ν, την τροπή του αρχαίου [ü] σε [u] αντί για [i], την προφορά των διπλών συμφώνων κλπ.

Τα προαναφερθέντα από τον Κοντοσόπουλο (2001) φαινόμενα είναι εκείνα που διαχωρίζουν τις βόρειες ποικιλίες της ελληνικής από τις υπόλοιπες ομάδες ποικιλιών. Ενδεικτικά, προκειμένου να υπάρχει και η εικόνα για το πού εντοπίζονται οι βόρειες ποικιλίες της ελληνικής είναι σημαντικό να δείξουμε τον χάρτη με το ισόγλωσσο που τις χωρίζει από τις νότιες. Οι βόρειες ποικιλίες ομιλούνται βορείως του ισογλώσσου, ενώ οι νότιες νοτίως του ισογλώσσου. Όπως καθίσταται δε σαφές από τον ίδιο τον χάρτη, οι ημιβόρειες ποικιλίες δεν καταλαμβάνουν συνεχόμενο γεωγραφικό χώρο, αλλά αποτελούν ασύνδετες μεταξύ τους γλωσσικές νησίδες (Κοντοσόπουλος, 2008).

Εικόνα 1: Ο χάρτης της Ελλάδος με το ισόγλωσσο που χωρίζει τις βόρειες από τις νότιες διαλεκτικές ποικιλίες και παρουσιάζει και τις περιοχές των ημιβόρειων ποικιλιών (κουκίδες). Οι μαύρες περιοχές στην περιοχή των νοτίων ποικιλιών δεν είναι παρά βόρειες διαλεκτικές νησίδες σε περιοχές όπου επικρατεί ο νότιος φωνηεντισμός. (Κοντοσόπουλος, 2001)

Βεβαίως, ο διαχωρισμός αυτός μεταξύ βορρά και νότου στον χάρτη των ποικιλιών της ελληνικής γλώσσας δεν μπορεί να είναι ακριβής, καθώς ο κάθε μελετητής δίνει βάρος σε διαφορετικά γεγονότα ή θεωρεί κάποια ζητήματα δευτερεύοντα, ή υποβαθμίζει χάριν γενίκευσης π.χ., ενώ απ' την άλλη δεν υπάρχουν μελέτες ούτε καν βασικές για όλες τις περιοχές της ελληνικής επικράτειας, όχι μόνο στη νησιωτική αλλά ούτε καν στην ηπειρωτική χώρα (Trudgill, 2003). Προκειμένου να φανεί αυτή η διαφορά στη μεθοδολογία (Τζιτζιλής, 2000) ή η υποκειμενικότητα μεταξύ των ερευνητών, αμέσως κατωτέρω παρουσιάζεται ένας χάρτης με τις διακρίσεις των ποικιλιών της ελληνικής (στις νότιες μάλιστα με υποκατηγοριοποιήσεις), βάσει της διάκρισης του Newton (1972).

Εικόνα 2: Σε σχέση με τον προηγούμενο πίνακα παρατηρεί κανείς ότι εδώ δεν σημειώνονται οι νησίδες των ημιβόρειων ποικιλιών, ενώ υπάρχουν και κάποιες διαφορές σε σχέση με την ένταξη του νομού Θεσπρωτίας και μέρους του νομού Πρεβέζης στη μία ή την άλλη ομάδα ποικιλιών. [Newton: (1972:17xii)]

Από αμφότερους τους πίνακες, η Άρτα βρίσκεται σταθερά μεταξύ των βορείων ποικιλιών. Οι κοινωνικοπολιτικές αλλαγές που επήλθαν κυρίως μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, έφεραν και ανακατατάξεις στην ποικιλία, κυρίως σε επίπεδο λεξιλογίου και εκφράσεων. Λόγω της μετανάστευσης τόσο από τα χωριά του ορεινού όγκου όσο και από τα χωριά του κάμπου προς την πόλη, «αναμείχθηκαν» λέξεις και εκφράσεις της περιοχής των Τζουμέρκων με τις αντίστοιχες του κάμπου, με αποτέλεσμα σήμερα οι διαφορές μεταξύ των επιμέρους ποικιλιών (πόλης, ορεινών, κάμπου) να έχουν αμβλυνθεί τουλάχιστον στο επίπεδο του λεξιλογίου, λόγω ακριβώς της υπερβολικά έντονης γλωσσικής επαφής, η οποία σήμερα μετρά περίπου 70 χρόνια. Φυσικά, μιλάμε για τις ιδιαίτερες εκφάνσεις στα πλαίσια της ίδιας ποικιλίας, οπότε προφανώς, δεν πρόκειται για κάποιου είδους «κοσμογονία», αλλά για μια «κανονικοποίηση» μέσα στην ίδια την ποικιλία. Φυσικά και η επικράτηση της ΚΝΕ

μεταπολεμικά, έπαιξε ρόλο στην ομογενοποίηση και την άμβλυνση των διαφορών μεταξύ τοπικής ποικιλίας και KNE (standardization).

2. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Η παρούσα εργασία στηρίζεται σε δευτερογενή έρευνα και πιο συγκεκριμένα σε βιβλιογραφική έρευνα, η οποία, δυστυχώς, κατέδειξε την παντελή έλλειψη ad hoc επιστημονικών μελετών για την συγκεκριμένη διαλεκτική ποικιλία, καθώς, ακόμη και παλαιότερες μελέτες που ασχολήθηκαν με τα ιδιώματα της Ηπείρου, ελάχιστα αναφέρονται στην Άρτα. Κατέστη ανάγκη λοιπόν, να ληφθούν δεδομένα από μη επιστημονικές καταγραφές αρτινών (τοπικά γλωσσάρια, συλλογές ιδιωματικών εκφράσεων, παροιμιών κλπ) τόσο σε έντυπη μορφή³, όσο και από διαδικτυακά διαθέσιμες καταγραφές⁴, ώστε να συλλεγεί υλικό. Οι καταγραφές αυτές, αποδεικνύονται σε πρώτη φάση σημαντικές, παρά τις αδυναμίες τους (μη επιστημονική προσέγγιση φαινομένων, ετερόκλητη ορθογραφία, έντονο προσωπικό γλωσσικό γούστο). Πάντως, το γεγονός ότι ο γράφων είναι φυσικός ομιλητής της αρτινής ποικιλίας, αποτέλεσε μάλλον θετικό στοιχείο για την παρούσα εργασία, καθώς η εκ των προτέρων γνώση της ποικιλίας, βοήθησε, μεταξύ άλλων, στην πρώτη αποδελτίωση των φαινομένων της, στη σύγκριση με άλλες διαλεκτικές ποικιλίες και στον εντοπισμό των αδυναμιών των μη επιστημονικών πηγών.

Εν συνεχεία, τα παραπάνω εμπειρικά καταγεγραμμένα δεδομένα εμπλουτίστηκαν από την γενικότερη βιβλιογραφία τη σχετική με τα ιδιώματα της Ηπείρου⁵, ενώ η ύπαρξη δημοσιεύσεων σχετικών με άλλες «συγγενικές» διαλεκτικές ποικιλίες της ευρύτερης περιοχής της Ηπείρου (π.χ. ιδιώματα περιοχής Ιωαννίνων⁶) ή άλλων βορείων ιδιωμάτων (όπως π.χ. της Κοζάνης ή της Σαρακήνας Βεντζίου Γρεβενών⁷), στις οποίες εμφανίζονται ίδια ή παρόμοια γλωσσολογικά (και κυρίως μορφοφονολογικά) φαινόμενα, διευκόλυνε την επεξεργασία και την κατηγοριοποίηση των δεδομένων, που ελήφθησαν από μη γλωσσολογικές πηγές, αλλά και τον συγκριτικό σχολιασμό των παρατηρούμενων φαινομένων. Φυσικά, για

---

³ Τέτοιες έντυπες μη επιστημονικές καταγραφές είναι του Σουγλέ (1958), του Ξυλογιάννη (2018), του Σεραφείμ Ξενοπούλου του Βυζαντίου (1884), του Φίλου (1994) για τα Τζουμέρκα, όπως αναφέρονται στη βιβλιογραφία.

⁴ Οι τοπικές ιστοσελίδες που χρησιμοποιήθηκαν ως πηγή για την παρούσα είναι: www.artinoi.gr, www.matrix.gr, <http://www.pigesartas.gr> και www.avaritsa.blogspot.com.

⁵ Όπως π.χ. Αραβαντινός (1909), Οικονόμου (1997)

⁶ βλ. στη βιβλιογραφία Κοσμάς (1997), Μπόγκας (1964).

⁷ βλ. στη βιβλιογραφία Ντάγκας (2012), Μπαλτατζάνη κ.ά. (2016)

την επεξεργασία και ανάλυση των δεδομένων χρησιμοποιήθηκε και γενικότερη γλωσσολογική βιβλιογραφία της KNE σε όλα τα επίπεδα της γλωσσολογικής ανάλυσης. Επίσης, κατά περίπτωση χρησιμοποιήθηκε βιβλιογραφία αλλά και υλικό και από κάποιες ιστοσελίδες σχετικές με ξένες γλώσσες⁸, όποτε κρίθηκαν απαραίτητες οι συγκριτικές αναφορές στις γλώσσες αυτές.

Σε ό,τι αφορά δε την γλωσσική ποικιλία των αρτινών εβραίων (ρωμανιωτών), δηλαδή τη γεβανική, η οποία αναπτύσσεται αυτόνομα σε ένα κεφάλαιο, με την παρούσα εργασία προστίθενται στα ήδη υπάρχοντα και καταγεγραμμένα δεδομένα και αυτά που προέρχονται από την συνέντευξη ενός αρτινού εβραίου⁹, του Ιωσήφ Σαμπά, επιζήσαντος του Ολοκαυτώματος, ο οποίος έζησε στην Άρτα από τη γέννησή του το 1912, μέχρι το 1956, οπότε μετακόμισε στην Αθήνα με την οικογένειά του, όπου και έζησε ως τον θάνατό του. Τα δεδομένα αυτά κατηγοριοποιούνται και αναλύονται με βάση τις ήδη υπάρχουσες μελέτες της γεβανικής, ενώ αναδεικνύονται για πρώτη φορά τα σημεία σύγκλισης και απόκλισης της γεβανικής με την αρτινή ποικιλία.

Ευχής έργον θα ήταν, πάντως, η παρούσα εργασία να αποτελέσει και την απαρχή για εκκίνηση του ερευνητικού ενδιαφέροντος για τη γλωσσική ποικιλία της Άρτας, καθώς αποτελεί «παρθένα γη» στο πεδίο αυτό.

3. ΤΥΠΟΛΟΓΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΗΣ ΑΡΤΙΝΗΣ ΠΟΙΚΙΛΙΑΣ

3.1 Φωνητική

3.1.1. Φωνήεντα

Οι φθόγγοι παράγονται μέσω της διέλευσης του αέρα από τις φωνητικές χορδές και της κίνησης των αρθρωτών (γλώσσα, χειλέων κλπ). Όταν κατά την άρθρωση δεν συναντώνται ιδιαίτερα εμπόδια, λόγω της απόστασης μεταξύ των αρθρωτών, τότε παράγεται φωνηεντικός φθόγγος (Ladefoged, 2006). Τα φωνήεντα

---

⁸ Συγκεκριμένα: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/tennis-shoe> για την αγγλική γλώσσα και για την ισπανική σύνταξη ο εξής σύνδεσμος: <https://laemadrid.com/usos-de-ser-y-estar/?lang=es>. Η τελευταία ημερομηνία πρόσβασης σε όλες τις ιστοσελίδες ήταν η 18-05-2019.

⁹ Ο σύνδεσμος της συνέντευξης του Ιωσήφ Σαμπά στο USC Shoah Foundation είναι ο εξής: <https://sfiaccess.usc.edu/Testimonies/ViewTestimony.aspx?RequestID=7df573eb-229e-4355-824b-7774e8066a68>

της ποικιλίας της Άρτας δεν φαίνεται να εμφανίζουν ιδιαίτερες διαφοροποιήσεις, σε σχέση με τα φωνήεντα της ΚΝΕ, κατά την ιμπρεσιονιστική τους περιγραφή τουλάχιστον, καθώς μόνον εξειδικευμένη φωνητική μελέτη θα μπορούσε να περιγράψει με ακρίβεια τη θέση των φωνηέντων της ΑΠ στον φωνητικό χώρο. Ως τότε η περιγραφή θα είναι προσεγγιστική, καθώς πολλοί παράγοντες παίζουν ρόλο στην ποιότητα των φωνηέντων, όπως ο τόνος, ο οποίος παλιότερα θεωρείτο ότι δεν ασκεί ιδιαίτερη επίδραση (Λέγγερης, 2014). Ανάλογες μελέτες, μάλιστα (Baltazani et al, 2014), έχουν δείξει ότι σε άλλες διαλεκτικές ποικιλίες, όπως π.χ. της Κοζάνης, υπάρχει διάσταση στην τοποθέτηση των φωνηέντων, εν σχέσει με την ΚΝΕ. Τα φωνήεντα της ΑΠ λοιπόν, έχοντας υπ' όψιν τα παραπάνω δεδομένα έχουν ως εξής:

[a] όπως στη λέξη [p'atus], 'πάτος'

[e] όπως στη λέξη ['erxa], 'ήπια'

[i] όπως στη λέξη ['ksiscipus], 'ξεσκεπάστος'

[o] όπως στη λέξη [bu'nora], 'πολύ νωρίς το πρωί'

[u] όπως στη λέξη [pi'dur^l], 'παιδάκι'

Τα φωνήεντα κατηγοριοποιούνται α) αναλόγως του πόσο ανοίγει το στόμα σε ανοιχτά, μεσαία και κλειστά, β) αναλόγως της θέσης της γλώσσας σε εμπρόσθια, κεντρικά ή οπίσθια και γ) αναλόγως της θέσης των χειλέων σε στρογγυλά και μη στρογγυλά (Πετρούνιας, 2001). Έτσι προκύπτει ο κατωτέρω πίνακας (Holton et al., 1998, 7).

	ΠΡΟΣΘΙΑ	ΚΕΝΤΡΙΚΑ	ΟΠΙΣΘΙΑ
ΥΨΗΛΑ	/i/		/u/
ΜΕΣΑΙΑ	/e/		/o/
ΧΑΜΗΛΑ		/a/	

Πίνακας 1: Τα φωνήεντα της ΑΠ.

3.1.2. Ημίφωνα

Οι φωνηεντικοί φθόγγοι, οι οποίοι έχουν χάσει την φωνηεντικότητά τους, ώστε πλέον να μην μπορούν να αποτελέσουν συλλαβικό πυρήνα, ονομάζονται ημίφωνα (Ladefoged, 2006). Στην ποικιλία της Άρτας, όπως και σε άλλες βόρειες ποικιλίες όπως π.χ. σε αυτή της Σαρακήνας Γρεβενών (Ντάγκας, 2012) παρατηρούνται δύο ημιφωνικοί φθόγγοι και συγκεκριμένα οι φθόγγοι:

[j] όπως στη λέξη [pɪrka'ja], 'πυρκαγιά' και [w] όπως στη λέξη ['wora], 'ώρα'

Τα ημίφωνα διακρίνονται σε εμπρόσθιο [j] και οπίσθιο [w], ανάλογα με τον τόπο άρθρωσης, ενώ σε στρογγυλό [w] και μη στρογγυλό [j] ανάλογα με τη θέση των χειλέων κατά την άρθρωση.

3.1.3 Δίφθογγοι

Κύριο χαρακτηριστικό των δίφθογγων είναι ότι ο παραγόμενος φθόγγος βαθμιαία αλλάζει και «ολισθαίνει» σε έναν άλλο φθόγγο (Martinet, 1997), πάντοτε εντός της ίδιας συλλαβής. Κατά ορθότερη άποψη (Πετρούνιας, 2001) δεν πρόκειται για δύο φωνηεντικούς φθόγγους, αλλά για ένα φωνήεν και ένα ημίφωνο. Οι δίφθογγοι διακρίνονται αναλόγως της σειράς της ακολουθίας του φωνηεντικού και του ημιφωνικού φθόγγου σε κατιούσες [φωνήεν - ημίφωνο] και σε ανιούσες [ημίφωνο - φωνήεν]. Στην τοπική ποικιλία της Άρτας απαντώνται οι εξής δίφθογγοι:

ΚΑΤΙΟΥΣΕΣ	ΑΝΙΟΥΣΕΣ
[aj]	[ja]
[ej]	[je]
[oj]	[jo]
[uj]	[wo]

Πίνακας 2: Δίφθογγοι της ΑΠ

Έτσι έχουμε τα παραδείγματα:

[aj] π.χ. ['pɫaj] 'πουλάει'

[ja] π.χ. ['ja] 'για' (δεικτικό)

[ej] π.χ. ['lej] 'λέει'

[je] π.χ. [jéla] 'έλα'

[oj] π.χ. ['boj] 'μπόι'

[jo] π.χ. [sfa'jo] 'σφάχτης'

[uj] π.χ. ['xuɟ] 'χούι'

[wo] π.χ. ['wos] 'όχι'.

3.1.4 Σύμφωνα

Σύμφωνα ονομάζονται οι φθόγγοι, οι οποίοι παράγονται όταν ο αέρας που προέρχεται από τους πνεύμονες συναντά κάποιο εμπόδιο στη διαδρομή του μέχρι την εκπνοή. Τα σύμφωνα διακρίνονται σε άηχα και ηχηρά αναλόγως του αν παράγονται χωρίς ή με παλμική κίνηση των φωνητικών χορδών αντίστοιχα (Ladefoged, 2006). Επίσης, αναλόγως του τρόπου της άρθρωσης διακρίνονται σε κλειστά ή τριβόμενα ή προστριβόμενα, στοματικά ή ρινικά, πλευρικά και παλλόμενα. Αναλόγως του τόπου της άρθρωσης, τα σύμφωνα διακρίνονται σε διχειλικά, χειλοδοντικά, μεσοδοντικά, οδοντικά, φατνιακά, φατνοουρανικά, ουρανικά, υπερωικά. Τέλος, με εφαρμογή του κριτηρίου της συνάρθρωσης (ή δευτερεύουσας άρθρωσης), τα σύμφωνα διακρίνονται σε απλά, ουρανικοποιημένα, χειλικοποιημένα και υπερωικοποιημένα (Πετρούνιας, 2001). Η ποικιλία της Άρτας, όπως και άλλες βόρειες ποικιλίες εμφανίζουν μεγαλύτερο αριθμό συμφωνικών φθόγγων εν σχέσει με την ΚΝΕ. Οι συμφωνικοί φθόγγοι της ποικιλίας της Άρτας, πανομοιότυποι με τους συμφωνικούς φθόγγους της γεβανικής (Βλάχου κ.ά., 2014) όπως αναφέρονται στον πίνακα 7 της προαναφερθείσας μελέτης τους, είναι οι εξής:

ΤΡΟΠΟΣ ΤΟΠΟΣ	Χειλικά		Οδοντικά		Φατνιακά		Φατνοουρα νικά		Ουρανικά		Υπερωικά	
	A	H	A	H	A	H	A	H	A	H	A	H
Κλειστά	p	b	t	d					c	ɟ	k	g
Τριβόμενα	f	v	θ	ð	s	z	ʃ	ʒ	ç	j	x	ɣ
Προστριβ.					ts	tz	tʃ	dʒ				
Έρρινα	m			ɱ		n				ɲ		ŋ
Πλευρικά						l				ʎ		
Παλλόμενα						r						

Πίνακας 3: Τα σύμφωνα της ΑΠ

ΤΡΟΠΟΣ ΤΟΠΟΣ	Χειλικά		Οδοντικά		Φατνιακά		Φατνοουρα νικά		Ουρανικά		Υπερωικά	
	Α	Η	Α	Η	Α	Η	Α	Η	Α	Η	Α	Η
Κλειστά	p	b	t	d					c	ʃ	k	g
Τριβόμενα	f	v	θ	ð	s	z			ç	j	x	ɣ
Προστριβ.					ts	tz						
Έρρινα	m			ɲ		n				ɲ		ɲ
Πλευρικά						l				ʎ		
Παλλόμενα						r						

Πίνακας 4: Τα σύμφωνα της ΚΝΕ

Από την ίδια μελέτη (Βλάχου κ.ά, 2014) προκύπτει και ο ανωτέρω υπ' αρ. 4 πίνακας συμφώνων της ΚΝΕ, που παρατίθεται συγκριτικά προς τον αντίστοιχο (υπ' αρ. 3) πίνακα της ΑΠ.

3.2 Φωνολογικές διεργασίες

3.2.1. Ανύψωση

Η ανύψωση (το φαινόμενο παλαιότερα αναφερόταν και ως κώφωση ή στένωση) είναι το φαινόμενο εκείνο, κατά το οποίο τα μεσαία [e] και [o] μετατρέπονται στα αντίστοιχα υψηλά, δηλαδή [i] και [u], όταν βρίσκονται σε άτονη θέση (Κοντοσόπουλος, 2001, 94). Διαχρονικά, η ανύψωση έχει συνδεθεί με τα βόρεια ιδιώματα και αποτελεί βασικό ισόγλωσσο, έναν अपараβατο γλωσσολογικό νόμο θα μπορούσε να πει κανείς, που βρίσκει πάντοτε εφαρμογή, ανεξαρτήτως της λέξης και της θέσης του στενούμενου φθόγγου μέσα στη λέξη (Ντάγκας, 2012, 38). Επομένως, η παρουσία του φαινομένου στην ποικιλία της Άρτας, αλλά και γειτονικών περιοχών, όπως τα Γιάννενα (Κοσμάς, 1997, 20) δεν εκπλήσσει, αλλά αντιθέτως, επιβεβαιώνει τον κανόνα. Τα παραδείγματα, εξάλλου, είναι πολύ χαρακτηριστικά:

[e] > [i]

[peði] > [pi'di] 'παιδί', [efce'ria] > [ifci'ria] 'ευκαιρία', ['iðe] > ['iði] 'είδε', [ef'ta] > [if'ta] 'εφτά', ['piesi] > ['rijsʲ] «πίεση», [se] < [si] 'σε', [ve'lona] > [vi'lona] 'βελόνα', ['pire] > ['piri] 'πήρε'

[o] > [u]

[ko'pela] > [ku'pela] «κοπέλα», [porto'kali] > [purtu'kalʲ] «πορτοκάλι», [ton] > [tun] «τον», ['roðos] > ['roðus] «Ρόδος», ['trexo] > ['trexu] «τρέχω», ['milo] > ['milu] «μήλο», [po'li] > [pu'li] «πολύ»

Το φαινόμενο της ανύψωσης αναφέρεται στα άτονα [e] και [o]. Σε ορισμένες περιπτώσεις, παρά ταύτα, εμφανίζονται στην τοπική ποικιλία της Άρτας και τονισμένα [é] και [ó], τα οποία μετατρέπονται σε [í] και [ú]. Έτσι, έχουμε τις λέξεις ['ksiscipus] 'ξεσκεπαστος', ['ksistrutus] 'ξέστρωτος'. Προφανώς, στις περιπτώσεις αυτές υπάρχει αναλογία από τη ρηματική μορφή από την οποία παράγονται, δηλαδή τα [ksisc'razu] και [ksi'stronu] αντίστοιχα και παραμένουν αμετάβλητα κατά τη διαδικασία της παραγωγής, παρά τον τονισμό των επίμαχων συλλαβών στο προϊόν της παραγωγής (Παυλάκου, 2009, 14). Επίσης, στο ίδιο μοτίβο η έκφραση «να τ'ς δου και να τ'ς λυπ'θού» (πολύ διαδεδομένη «κατάρα» στην περιοχή της Άρτας), στην οποία τα ρήματα [ðu] και [li'rðu], σύμφωνα με τον προαναφερθέντα κανόνα θα έπρεπε να έχουν τη μορφή *[ðo] και *[li'rþo]. Ο Μπόγκας (1964, 16), εξάλλου, αναφέρει το συγκεκριμένο φαινόμενο ότι έχει παρατηρηθεί στους Σαρακατσάνους της Ηπείρου και στους κατοίκους του Ανωγείου Φιλιππιάδος του νομού Πρεβέζης, οπότε δεν υπάρχει καμία έκπληξη ως προς τον εντοπισμό του και στην περιοχή της Άρτας. Το συγκεκριμένο φαινόμενο της ανύψωσης τονισμένου [o] σε τονισμένο [u] εμφανίζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον καθώς εμφανίζεται κυρίως (αν όχι αποκλειστικά) σε ρηματικούς τύπους και σαφώς χρήζει περαιτέρω έρευνας. Σίγουρα, πάντως, η ανύψωση ακόμα και σε τονισμένα [e] και [o] κατατάσσει σίγουρα την ποικιλία της Άρτας στον «σκληρό πυρήνα» των ΒΙ.

Το φαινόμενο εμφανίζεται όχι μόνο στις ελληνικές λέξεις, αλλά σε όλο το λεξιλόγιο της ποικιλίας, συμπεριλαμβανομένων και των δανείων. Έτσι έχουμε τους

τύπους [di'rec] 'ντερέκι' (< derek τρκ), [di'psi] 'ταψί' (< tepsi τρκ), [ku'ʃi] (< kozmak τρκ) 'τρεχάλα'.

Από τα παραδείγματα αυτά, έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον εδώ, ότι έχουμε ανύψωση του [e] στη λέξη tepsi της τουρκικής. Κι αυτό, όχι τόσο λόγω της ανύψωσης σε δάνεια λέξη, γιατί τέτοια παραδείγματα αναφέρθηκαν αμέσως πιο πάνω και υπάρχουν πάμπολλα άλλα να αναφερθούν, αλλά γιατί αποδεικνύεται ότι η λέξη εισήχθη στην αρτινή ποικιλία άμεσα από την τουρκική γλώσσα και όχι μέσω της ΚΝΕ, όπου η λέξη έχει προσαρμοσθεί σε [ta'psi]. Επίσης, ενδιαφέρον έχει το γεγονός ότι στη λέξη [ku'ʃi] διατηρείται το φατνοουρανικό τριβόμενο [ʃ], ακριβώς όπως προφερόταν και στη γλώσσα – πηγή, δηλαδή την τουρκική.

3.2.2. Αποβολή άτονων [i] και [u]

Η αποβολή των πρωτογενών (δηλαδή «αρχέτυπων», όχι προϊόντων της ανύψωσης) και άτονων [i] και [u] μετά από σύμφωνο (Παπαδόπουλος, 1926) είναι επίσης χαρακτηριστικό του βόρειου φωνηεντισμού, που συναντάται στην τοπική ποικιλία της Άρτας. Όπως, όμως, σημειώνει ο Ντάγκας (ό.π.) η θέση του «υπό αποβολή» πρωτογενούς υψηλού φωνήεντος και η έλλειψη τόνου αποτελούν αναγκαία, αλλά όχι ικανή συνθήκη για την αποβολή. Στο αν τελικά θα αποβληθεί ένα τέτοιο φωνήεν παίζει ρόλο και η απόσταση από τον τόνο, η θέση που λαμβάνει χώρα η αποβολή (αρχή / μέση / τέλος λέξεων, όρια μορφημάτων, απαγορευμένα ή μη συμφωνικά συμπλέγματα κλπ), η αποφυγή ομωνυμίας και άλλοι παράγοντες. Πολλές φορές, ειδικά σε ό τι αφορά τα δευτερογενή συμφωνικά συμπλέγματα που δημιουργούνται μετά την αποβολή, ίσως να εκπλήσσεται κανείς από το προϊόν της αποβολής, με την έννοια ότι στην ΚΝΕ μπορεί να μην νοούνται τέτοιοι σχηματισμοί ή να είναι απολύτως δύσκολοι στην εκφορά τους. Όμως η κάθε τοπική ποικιλία αποτελεί αυτόνομο γλωσσικό σύστημα και έχει η καθεμία δικούς της κανόνες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα στην αρτινή ποικιλία, ακραίο αλλά υπαρκτό, είναι το [k'ci] 'κουκί' (Ξυλογιάννης, 2018, 322), με ακολουθία υπερωικού και ουρανικού /k/, παράδειγμα το οποίο αναφέρει και ο Newton (Newton, 1972, 183). Χαρακτηριστικό δε ότι ο Ντάγκας (2012, 55) σχετικά με την επίσης βόρεια ποικιλία που εξετάζει, αναφέρει ως μη γραμματικό τον τύπο [k'ci] «κουκί», πράγμα που χωρίς αμφιβολία αποτελεί για άλλη μια φορά δείγμα της «σκληροπυρηνικότητας» του βόρειου φωνηεντισμού της αρτινής ποικιλίας.

Αποβολή άτονων [i] και [u] έχουμε είτε αυτά βρίσκονται πριν τον τόνο είτε μετά από αυτόν (Kretschmer 1905, 73-77, 84-87· Μαργαρίτη 1977, 51-54· Μαργαρίτη-Ρόγκα 1985, 178-180, 189-190). Έτσι, στην πρώτη προτονική συλλαβή έχουμε π.χ. [spi'ri] > ['spri] 'σπυρί', [ku'ti] > ['kti] 'κουτί', [vu'no] > [vno] 'βουνό', [mu'staci] > ['mstac] 'μουστάκι', ['kɔpitsa] > ['kɔptsɑ] 'κόπιτσα'. Στην δεύτερη και τρίτη προτονική συλλαβή η αποβολή είναι σπανιότερη (Ντάγκας, 2012, 38) π.χ. [çimo'ɲatikos] > [çmu'ɲatkus] 'χειμωνιάτικος', [çinoro'ɲatikos] > [çɲuru'ɲatkus] 'φθινοπωρινός', [sixa'rica] > [sxa'rica] 'συγχαρητήρια'. Μετά τον τόνο μπορεί να έχουμε αποβολή στην πρώτη μετατονική συλλαβή, όπως π.χ. [a'simi] > [a'sim^ɨ] 'ασήμι', [xo'rafi] > [xu'rafi^ɨ] 'χωράφι', [laxa'noɲita] > [laxa'noɲta] 'χορτόπιτα' ή και στη δεύτερη μετατονική συλλαβή όπως π.χ. στις λέξεις ['kurasɨ] > ['kuras^ɨ] 'κούραση', [ka'tapsiksi] > [ka'tapsiks^ɨ] 'κατάψυξη', [pa'ratasi] > [pa'ratas^ɨ] 'παράταση'. Φαίνεται δε, ότι όταν έχουμε διαδοχικά δύο όμοια και άτονα φωνήεντα, πριν από μια τονισμένη συλλαβή, αποβάλλεται εξ αυτών μόνο το πλησιέστερο προς την τονισμένη συλλαβή (Kretschmer, 1905, 93· Παπαδόπουλος 1926, 16) π.χ. [sini'faða] > [sin^ɨ'faða] 'συννυφάδα', [θilikó] > [θil^ɨ'kó] 'θηλυκό', [θimiθó] > [θim^ɨθύ] 'θυμηθώ'.

Όπως έχει ήδη καταστεί σαφές από τα ήδη αναφερθέντα παραδείγματα, η αποβολή μπορεί να γίνει τόσο στην τελική συλλαβή, όσο και σε μη τελική. Και ενώ στην τελική συλλαβή φαίνεται να αποτελεί κανόνα η αποβολή, σε μη τελική συλλαβή υπόκειται σε περιορισμό, καθώς δεν μπορεί να λάβει χώρα αποβολή, όταν τη θέση της έμβασης¹⁰ καταλαμβάνουν τρία σύμφωνα (ΣΣΣΦ.Σ) π.χ. [a.sɲri.sa] 'άσπρισα', [ɣli.stri.sa] 'γλίστρισα' και όχι *['asɲrsa, 'ɣlistrsa] (Ντάγκας, 2012, 40). Πάντως, η αποβολή δεν είναι πλήρης, αλλά ειδικά όταν αφορά στην τελική συλλαβή, παραμένει ένα ίχνος του αποβαλλόμενου φωνήεντος, ένας ημίφθογγος (Δεληγιάννη, 2015, 47). Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι η αποβολή απαγορεύεται, όταν μετά το άτονο φωνήεν έπεται [ɾ] (Kretschmer 1905, 91-93· Παπαδόπουλος 1926, 17· Μαργαρίτη 1977, 52· Μαργαρίτη-Ρόγκα 1985, 184, 203), με παραδείγματα όπως [pi'razu, katu'ro, ɣu'runi], τα οποία εμφανίζονται ως αμάρτυρα ή ως μη γραμματικά μετά την αποβολή,

¹⁰ Μια συλλαβή αποτελείται από την έμβαση (onset) και τη ρίμα (rhyme), η οποία συνίσταται από τον πυρήνα (nucleus) και την έξοδο (coda) (Nespor & Vogel 1986, 73· Nespor 2006, 163· Ladefoged 2006, 298).

ως *['prazu, kat'ro, 'ɣɾun^j] 'πειράζω', 'κατουρώ', 'γουρούνι'. Στην τοπική ποικιλία της Άρτας, παρά ταύτα, εμφανίζονται οι τύποι ['prazu, ka'trau, ɣɾun^j], ενώ αντίστοιχα δεν εμφανίζεται *[tri] < [ti'ri] «τυρί» ή *['krazumi] < [ku'razome] «κουράζομαι». Προφανώς, στην περίπτωση αυτή δεν είναι το [ɾ], που απαγορεύει την αποβολή, αλλά μάλλον ο κίνδυνος σύγχυσης με άλλες λέξεις.

Επίσης, έχει παρατηρηθεί σχετικά με άλλες βόρειες ποικιλίες (και εν προκειμένω σε αυτή της Σιάτιστας) ότι υπάρχουν βιβλιογραφικές αναφορές, στις οποίες η αποβολή αναφέρεται ως όχι ιδιαίτερα συχνή, όταν ακολουθεί [ɣ], [j] (Μαργαρίτη-Ρόγκα 1985, 184) με παραδείγματα όπως π.χ. [ti'ɣani] 'τηγάνι', ['akuɣa] 'άκουγα' και [pi'ɣað^j] 'πηγάδι'. Αυτό και πάλι δεν ισχύει στην ποικιλία της Άρτας, καθώς τα προαναφερθέντα παραδείγματα έχουν ως εξής: ['dɣan^j] (Ξυλογιάννης, 2018, 388), ['akɣa], ['bɣað^j] αντίστοιχα (ο Ξυλογιάννης, μάλιστα, αναφέρει τη λέξη ['bɣada] 'μπουγάδα'). Ακόμη, στην ποικιλία Σαρακήνας Βεντζίου Γρεβενών αναφέρεται ως αδύνατη η αποβολή σε αρχική συλλαβή μετά από αρχικό υγρό σύμφωνο (Ντάγκας, 2012, 55) με παραδείγματα μη γραμματικών ή αμάρτυρων τύπων όπως *['ɾzoɣalu] και *['lvað^j], οι οποίοι υπάρχουν κανονικά στην αρτινή ποικιλία ως ['ɾzoɣalu] και [l'vað^j]. Αναφέρονται μάλιστα σε τοπικά γλωσσάρια (π.χ. Ξυλογιάννης, 2018) και άλλες τέτοιες λέξεις όπως ['ɾzoɣta] 'ριζόπιτα', οπότε ενισχύεται το επιχείρημα ότι η αποβολή κάθε άλλο παρά απαγορευμένη είναι στην αρτινή ποικιλία και στην περίπτωση αυτή.

Ο κανόνας της αποβολής, όπως είδαμε και προηγουμένως να ισχύει και με την κώφωση, δεν βρίσκει εφαρμογή μόνον στις ελληνικές λέξεις της ποικιλίας, αλλά και στις δάνειες, όταν φυσικά πληρούνται οι προϋποθέσεις. Έτσι, έχουμε ['kuʃkus] (< küçük τρκ) 'μικρός', [zlap^j] (< zulları αλβ) 'άγριο ζώο' (Ξυλογιάννης, 2018).

3.2.3. Συμφωνικά συμπλέγματα

Η αποβολή φωνηέντων δημιουργεί ενδιαφέροντα συμφωνικά συμπλέγματα, τα οποία δεν απαντώνται στην ΚΝΕ. Έτσι, δημιουργούνται δευτερογενή διπλά σύμφωνα π.χ. *τούρκκις* ['tuɾccis] 'τούρκικες', *πάννις* ['paɲɲis] 'πάνινες', εμφανίζονται στην έμβαση λέξεων διμελή συμφωνικά συμπλέγματα όπως [kɕ] π.χ. *κ'κί* 'κουκί', [tɺ] π.χ. *τλούπα* 'μεγάλη νιφάδα χιονιού', [bɣ] π.χ. *μπγάδ* 'πηγάδι', [dɣ] π.χ. *ντγάν* 'τηγάνι', [ɾz] π.χ. *ρζόγαλου* 'ριζόγαλο', [θm] π.χ. *θμάμι* 'θυμάμαι', [fn] π.χ.

φ'νίκ' 'σκώρος', [zɪ] π.χ. ζ'λεύου 'ζηλεύω', [sm] π.χ. σ'μα 'κοντά', [sn] π.χ. σ'νι 'μεγάλο και ρηχό ταψί', [ðm] π.χ. Δημήτρ'ς 'Δημήτρης'. Ειδικά σε ό,τι αφορά τη λέξη ρζόγαλου, το σύμπλεγμα [ɾz] δεν θεωρείται ορθά σχηματισμένη (well formed) συλλαβή, καθώς σύμφωνα με την Κάππα (2013) αυτό αντίκειται στη Γενικευμένη Αρχή της θεωρίας της Ηχητικότητας (Sonority Sequence Generalization) της Selkirk (1984). Τα συμφωνικά συμπλέγματα ειδικά στα ΒΙ, στα οποία ανήκει και η ΑΠ, αποτελούν σημαντικό κεφάλαιο της φωνολογίας της ΑΠ, η ενδελεχής μελέτη του οποίου ξεπερνά τα όρια της παρούσας εργασίας και απαιτεί περαιτέρω έρευνα και καταγραφή.

3.2.4. Χείλωση

Ως χείλωση περιγράφεται το φαινόμενο κατά το οποίο μη στρογγυλά φωνήεντα τρέπονται σε στρογγυλά και κυρίως παρατηρείται η τροπή του [i] σε [u] και του [e] σε [o] (Ντάγκας, 2012, 65). Στην ποικιλία της Άρτας απαντάται καταγεγραμμένη μόνο η περίπτωση της τροπής [e] > [o], σε λέξεις όπως: [je'mizo] > [jo'mizo] 'γεμίζω', [jenma'tizo] > [joma'tizo] 'γευματίζω' (Ξυλογιάννης, 2018, 275). Σε δεύτερη φάση αυτά με ανύψωση και αποβολή τρέπονται σε [ju'mizu] και [juma'tizu]. Πολλές φορές η χείλωση, ως τροπή φωνέντος απαντά και στην ΚΝΕ, όπως στα κατωτέρω παραδείγματα: [e] > [o] όπως στις λέξεις [ermi'nia] > [or'mina] 'συμβουλή' [ex'tros] > [ox'tros] > [ux'tros] 'εχθρός' (ΛΚΝ 1998, · Ξυλογιάννης, 2018, λήμμα *οχτρός*), ['ekso] > ['okso] > ['oksu] 'έξω' (ΛΚΝ 1998, · Ξυλογιάννης, 2018, λήμμα *όξω*). Απαντάται στην ΚΝΕ επίσης τροπή [e] > [o] σε εσωτερική θέση π.χ. [pire'stia] > [piro'stia] > [pirus'tɕa] 'πυροστιά' (ΛΚΝ 1998 · Ξυλογιάννης, 2018, λήμμα *πυροστιά*), στην Άρτα όμως επιπλέον απαντά το ['rei] > ['rui] 'ρέει' (Ξυλογιάννης, 2018, 428).

3.2.5. Ανάπτυξη προθετικού φωνήεντος

Η ανάπτυξη φωνήεντος και συγκεκριμένα του [a] στην αρχή της λέξης (προθετικό [a]), αποτελεί επίσης βασικό χαρακτηριστικό των βορείων ποικιλιών (Ντάγκας, 2012, 65) αλλά και άλλων γειτονικών προς την Άρτα ποικιλιών της Ηπείρου (Κοσμάς, 1997, 16). Στην Άρτα, επίσης, αναπτύσσεται το προθετικό [a] ως εξής: [ma'nia] > [ama'nia] 'μανιά', [ma'sxali] > [ama'sxali] 'μασχάλη', [pi'dao] > [aɲ'bðau] 'πηδάω', ['sproxno] > [aɲ'boxnu] 'σπρώχνω', [para'to] > [apara'tau]

‘παρατώ’ (Ξυλογιάννης, 2018). Ο Thumb (1897, 9-10) αναφέρει σχετικά με την τροπή [e] > [a] στην αρχή λέξης, ότι πρόκειται στην πράξη για αφαίρεση αρχικού φωνήεντος [e] και εν συνεχεία για ανάπτυξη προθετικού [a], ενώ ο Kretschmer (1905, 139-140) δεν την αποκλείει, χωρίς όμως να θεωρεί και βέβαιη αυτή την υπόθεση. Σύμφωνα με τον Thumb πάντως εξηγούνται εύκολα περιπτώσεις τροπής [e] > [a] σε λέξεις, όπως: [eɪdroˈri] > [droˈri] > [aɪdruˈri] ‘ντροπή’ και [evloˈja] > [vloˈja] > [avloˈja] ‘ευλογία’ (Ξυλογιάννης, 2018).

Στην Άρτα, αλλά και αλλού στην Ήπειρο (Κοσμάς, 1997, 17) η ανάπτυξη φωνήεντος δεν περιορίζεται μόνον στο προθετικό [a] αλλά απαντάται και το [i] ως προθετικό π.χ. [proˈxtes] > [iɾuˈxtes] (Ξυλογιάννης, 2018, 305). Προφανώς, κατ’ αναλογία από το [eˈfetos] ‘εφέτος’ της ΚΝΕ και με τον μηχανισμό της ανύψωσης έχουμε ως προθετικό το [i].

3.2.6. Ανάπτυξη φωνήεντος μέσα στη λέξη

Διαφορετική με την περίπτωση της προηγούμενης παραγράφου είναι η ανάπτυξη φωνήεντος μέσα στη λέξη. Στην ποικιλία της Άρτας απαντάται ο τύπος [ˈziva]¹¹ ‘σβήσε’. Όπως παρατηρεί ο Ντάγκας για τη βόρεια ποικιλία της Σαρακήνας Γρεβενών (Ντάγκας, 2012, 67) ρήμα αυτό δεν μεταπλάστηκε, όπως στην ΚΝΕ σε -νω, αλλά σε -άω [ˈzvau]¹² με αποτέλεσμα ο αόριστος να διαμορφώθηκε σε [ˈzivsa] και η προστακτική σε [ˈziva].

3.2.7. Αφαίρεση αρχικού άτονου φωνήεντος

Η αφαίρεση του αρχικού άτονου φωνήεντος απαντάται και στην ΚΝΕ, εκτός από τις τοπικές ποικιλίες ανά την Ελλάδα και αποτελούν φαινόμενο που εμφανίζεται ήδη κατά τον Μεσαίωνα (Browning, 2002, 81-83). Έτσι έχουμε:

/a/ > ø: [arseniˈko] > [serˈko] ‘αρσενικό’, [aɲˈjizo] > [ˈjuzo] ‘αγγίζω’ (Ξυλογιάννης, 2018)

¹¹Το παράδειγμα από τον εξής σύνδεσμο: <http://pigesartas.gr/ims/file/%CE%A4%CE%9F%CE%A0%CE%99%CE%9A%CE%97%20%CE%94%CE%99%CE%91%CE%9B%CE%95%CE%9A%CE%A4%CE%9F.pdf>

¹² Το παράδειγμα από τον εξής σύνδεσμο: <https://www.artinoi.gr/cgi-bin/forumV2/lexiko.pl>

/e/ > ø: [em'volio] > ['bolʲ] 'εμβόλιο', [epi'strofia] > ['pstrofca] 'γαμήλιο έθιμο', [envloji'menos] > ['vlujmenus] 'ευλογημένος' (Ξυλογιάννης, 2018).

/i/ > ø: [ime'revo] > [me'revu] 'ημερεύω', [i'saði] > ['faðʲ] 'ίσωμα, ανοικτό μέρος με ορατότητα' (Ξυλογιάννης, 2018), [iza'bela] > [za'bela] 'ποικιλία σταφυλιού που ευδοκιμεί στα Τζουμέρκα'¹³

/o/ > ø: [omo'lojima] > [mu'lojma] 'περιστατικό άξιο αφήγησης' (Ξυλογιάννης, 2018), [o'zevo] > ['zevu] 'όζω' (Ξενόπουλος, 1884)

3.2.8. Αποβολή φωνήεντος στα όρια λέξεων

Όπως συμβαίνει και σε άλλες ποικιλίες της Ηπείρου (Κοσμάς, 1997), όταν μια λέξη τελειώνει σε φωνήεν και η επόμενη αρχίζει πάλι με φωνήεν, για λόγους αποφυγής της χασμωδίας, ένα εκ των δύο αποβάλλεται και στην ουσία δημιουργείται μια φωνολογική ενότητα, η φωνολογική λέξη (Πετρούνιας, 2001). Έτσι, έχουμε:

[a'e]: [ta'exu] > ['taxu] 'τα έχω', [ta'evala] > ['tavala] 'τα έβαλα', [na'evγaza] > ['navγaza] 'να έβγαζα'

[a'i]: [na'isi] > ['nasi] 'να είσαι', [ta'ithili] > ['taθili] 'τα ήθελε', [ta'ifere] > ['tafiri] 'θα έφερε'

[u'o]: [tu'oniru] > ['toniru] 'το όνειρο', [tu'onuma] > ['tonuma] 'το όνομα'

[u'i]: [pu'isi] > ['pusi] 'πού είσαι', [pu'isan] > ['pusan] 'πού ήσουν'

[ua]: [tuaf'ti] > [ta'fti] 'το αυτί', [tua'vγo] > [ta'vγo] 'το αυγό'

Να σημειωθεί εδώ ότι τα φωνήεντα της ελληνικής έχουν καταταγεί από διάφορους μελετητές σε μία κλίμακα από το πιο δυνατό στο πιο αδύναμο (ιεραρχία ηχητικότητας – sonority scale). Η περισσότερο αποδεκτή κλίμακα από αυτές που έχουν κατά καιρούς προταθεί, η κλίμακα έχει ως εξής: a>o>u>e/i (Holton et al., 1998, 23). Σε όλες τις παραπάνω περιπτώσεις, που επελέγησαν τυχαία, η κλίμακα της ηχηρότητας βρίσκει εφαρμογή, όμως μία πιο τεκμηριωμένη μελέτη επί του θέματος

¹³ Το παράδειγμα από τον σύνδεσμο: http://avaritsa.blogspot.com/2014/02/blog-post_25.html

θα αποδεικνυόταν ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα για τα όρια ισχύος της κλίμακας ηχηρότητας στην ΑΠ.

3.2.9. Κράση

Η κράση είναι το φαινόμενο εκείνο κατά το οποίο μια λέξη τελειώνει σε /u/ και η επόμενη αρχίζει από τονισμένο /e/ και το αποτέλεσμα της κράσης είναι η αποβολή και των δύο και η ανάπτυξη ενός /o/ στη θέση τους (Κοσμάς, 1997, 26). Η κράση όμως δεν αφορά σε όλα τα συμπλέγματα [-u# #é-], αλλά περιορίζεται σε συγκεκριμένες μορφοσυντακτικές περιστάσεις (όπως π.χ. τελικό /u/ προκλιτικού + αρχικό τονισμένο /e/ ρηματικής συλλαβικής αύξησης) και σε λέξεις αυξημένης συχρότητας (Ανδριώτης 1951· Μαλικούτη-Drachman et al. 1983, 194).

Παρ' ότι έχει κατ' επανάληψιν υποστηριχθεί (Κοσμάς, 1997, 26· Μπόγκας, 1964, 16) ότι στο ιδίωμα των Ιωαννίνων δεν υφίσταται το φαινόμενο της κράσης, όπως το ορίσαμε αμέσως ανωτέρω, αυτό συμβαίνει στην ποικιλία της Άρτας, παρά την μικρή απόσταση μεταξύ των δύο πόλεων. Χαρακτηριστικά τα παραδείγματα (Ξενόπουλος, 1884· Ξυλογιάννης, 2018): [tu'eðoka] > ['toðoka] 'του έδωσα' ή το [tu'eriksa] > ['torksa] 'του έριξα'¹⁴, ['sovani] < [su'evaze] 'σου έβαζε' και ['sokuni] < [su'ekone] 'σου έκοβε', όπως και πολλά άλλα που δεν έχουν ως τώρα καταγραφεί, όπως [mu'efiri] > ['mofiri] 'μου έφερε', [pu'efiri] > ['pofiri] 'που έφερε'.

3.2.10. Αρχαϊσμοί στην προφορά φωνηέντων

Η τοπική ποικιλία της Άρτας, όπως οι περισσότερες γλωσσικές ποικιλίες ανά την Ελλάδα έχουν τρέψει την προφορά του αρχαίου [ü] ως εξής: [ü] > [i] (Browning, 2002, 40-42, 80-81). Παρά ταύτα, σε κάποιες περιπτώσεις, το [ü] εξελίχθηκε σε [u], πράγμα που, κατά κάποιον τρόπο, σημαίνει τη διατήρηση του φθόγγου σε πιο κοντινά προς τα αρχαία πρότυπα, παρ' ότι δεν μπορεί κανείς να είναι βέβαιος για το αν όντως οφείλεται σε αρχαιοπρέπεια ή σε νεότερη εξέλιξη (Χατζηδάκις, 1907, 279 · Παπαδάμου, 2019, 215). Έτσι έχουμε τις λέξεις ['surnu] *σούρνου* < σύρω (αρχ), ['tlupa] *τλούπα* < αρχ. τολύπη, [ʃu'rau] *σουράου* < συρίζω (αρχ), [ksu'rizu] *ξουρίζου* > αρχ. ξυρός, [tsu'lau] *τσουλάου* > αρχ. κυλώ (Ξυλογιάννης, 2018).

¹⁴ Το παράδειγμα από τον εξής σύνδεσμο: <https://www.artinoi.gr/cgi-bin/forumV2/lexiko.pl>

Επίσης, σε ό τι αφορά τη δωρική προφορά του /η/ ως /ā/, αυτό επιβιώνει στη λέξη [bla'ʃazo] 'συναντώ τυχαία' (Ξυλογιάννης, 2018) < εμπλάσσω (αρχ) (Ντάγκας, 2012, 75).

3.2.11. Ουρανικοποίηση (ή ουράνωση)

Η *ουρανικοποίηση* ή *ουράνωση* (palatalization), αποτελεί μια ειδικότερη περίπτωση πρόσθιας πραγμάτωσης συμφώνων (consonant fronting). Το φαινόμενο απαντάται τόσο στην ΚΝΕ όσο και στις διάφορες τοπικές ποικιλίες της (όχι φυσικά με τον ίδιο τρόπο στις τοπικές ποικιλίες εν σχέσει με την ΚΝΕ, αλλά και με διαφορές στις τοπικές ποικιλίες μεταξύ τους) κι έτσι τα υπερωικά [k g x γ] και τα φατνιακά [n l] με την αλλαγή τόπου άρθρωσης προφέρονται ως [k ɟ ç j] και [ɲ ʎ] αντίστοιχα. Η ουρανικοποίηση αυτή ονομάζεται *πρωτεύουσα*¹⁵ (Μπαλτατζάνη κ.ά., 2016).

Προκειμένου να επέλθει η ουρανικοποίηση θα πρέπει να δράσουν κάποιοι ενεργοποιητές. Τέτοιους ενεργοποιητές αποτελούν: Α) τα πρόσθια φωνήεντα [i e], τα οποία κατά τη διαδικασία της ουρανικοποίησης ενεργοποιούν τον προηγούμενο αυτών συμφωνικό φθόγγο, ενώ τα ίδια παραμένουν ανέπαφα και τότε η ουρανικοποίηση ονομάζεται *απλή* και Β) το ουρανικό ημίφωνο [j], το οποίο συγχωνεύεται με το σύμφωνο – στόχο (target). Στην περίπτωση αυτή η ουρανικοποίηση ονομάζεται *ακραία*. Τα [i e] αποτελούν ενεργοποιητές μόνο για τα ραχιαία εμποδιστικά [k g x γ], ενώ το ημίφωνο [j] αποτελεί ενεργοποιητή τόσο αυτών, όσο και των μη ρωτικών αντηχητικών [n l]. Έτσι, λοιπόν, έχουμε τα εξής παραδείγματα *απλής ουρανικοποίησης* (Μπαλτατζάνη κ.ά., 2016): /k/ κήπος ['cipos], /g/ αγκινάρα [aŋi'nara], /x/ χέρι ['çeri], /ɣ/ γερός [je'ros] και *ακραίας ουρανικοποίησης*: /n/ νιότη ['noti], /l/ λιανός [la'nos], /k/ κιόλας ['colas], /g/ γκιώνης ['jonis], /ɣ/ γιος ['jos], /x/ χιώτης ['çotis].

---

¹⁵ Αντιθέτως, στην *δευτερεύουσα ουρανικοποίηση* δεν αλλάζει ο τόπος άρθρωσης, αναπτύσσεται όμως μια δευτερεύουσα ουρανική άρθρωση υπό την επίδραση ενός γειτονικού φωνήεντος ή ημιφώνου (Manolessou&Pantelidis, 2013). Η δευτερεύουσα όμως ουρανικοποίηση δεν απαντάται στην ελληνική και τις ποικιλίες της (Manolessou&Pantelidis, 2013 και Μπαλτατζάνη κ.ά., 2016), παρ' όλο που κάποιες λέξεις βορείων ποικιλιών έχουν ακουστικά χαρακτηριστικά που θυμίζουν δευτερεύουσα ουρανικοποίηση (Μπαλτατζάνη κ.ά., 2016).]

Οι βόρειες ποικιλίες (μεταξύ των οποίων και αυτή της Άρτας) εμφανίζουν μια ιδιότυπη μορφή ουρανικοποίησης, η οποία ονομάζεται *ενισχυμένη ουρανικοποίηση* και έχει να κάνει με το φαινόμενο της αποβολής των υψηλών φωνηέντων [i] και [u], όπως φαίνεται και από τα κατωτέρω παραδείγματα της ποικιλίας της Άρτας (Ξυλογιάννης, 2018): [si'ca] > [ʃ'ca] 'συκιά', [ʔeziʝe] > [ʔezji] 'ζούσε'. Όταν δεν έχουμε πλήρη αποβολή, αλλά σίγηση με την ύπαρξη ίχνους φωνήεντος, η ουρανικοποίηση αυτή δεν πραγματώνεται [e'leni] > [i'lenʔ] 'Ελένη', [pol-i] > [ʔolʔ] 'πόλη', σε αντίθεση με άλλες γειτονικές ποικιλίες (π.χ. Αγρινίου), όπου η ουρανικοποίηση των [l], [n] > [ʎ], [ɲ] αποτελεί τον κανόνα, π.χ. [pol-i] > [ʔolʎ].

Από τα παραδείγματα γίνεται σαφές, ότι στην αρτινή ποικιλία η ενισχυμένη ουρανικοποίηση επηρεάζει τα ραχιαία, κορωνιδικά, χειλικά, συριστικά, υγρά και έρρινα σύμφωνα, όπως αντίστοιχα και στην κοζανίτικη ποικιλία, ενώ στην τοπική ποικιλία της Σιάτιστας, η οποία από την Κοζάνη απέχει λίγα χιλιόμετρα, τα χειλικά εξαιρούνται (Μπαλτατζάνη κ.ά., ό.π.). Η ουρανικοποίηση αυτή συμβαίνει χωρίς να υπάρχει εμφανής ενεργοποιητής, καθώς το εξαγόμενο δεν έχει ενεργοποιητή ορατό στην επιφανειακή δομή. Η ύπαρξή του δε στην υποκείμενη δομή, δοκιμάζεται και επιβεβαιώνεται όταν ακριβώς αυτό το [i] βρεθεί τονούμενο (stressed), π.χ. [ʔspitʔ] 'σπίτι' αλλά [ʔspitʃos] 'σπιτίσιος'. Εξάλλου, η αποβολή υψηλού άτονου φωνήεντος της αρτινής, αλλά και οποιασδήποτε βόρειας ποικιλίας δεν μπορεί να διενεργηθεί αν δεν εφαρμοσθούν πρώτα οι διαθέσιμοι κανόνες ουρανικοποίησής της (Newton, 1972). Απ' τη σκοπιά του Newton δηλαδή, την ώρα που συμβαίνει η ουρανικοποίηση δεν έχει επέλθει ακόμη η αποβολή του υψηλού άτονου φωνήεντος, οπότε ο ενεργοποιητής υπάρχει εκείνη την κρίσιμη στιγμή, παρ' όλο που τελικώς δεν εμφανίζεται στο εξαγόμενο.

Η βιβλιογραφία, λοιπόν, διαχρονικά παρουσίαζε την ουρανικοποίηση αυτή ως προϊόν δευτερεύουσας ουρανικοποίησης, στηριζόμενη στο εξαγόμενο. Στην πραγματικότητα όμως αυτό που συμβαίνει είναι *απλή πρωτεύουσα ουρανικοποίηση*, με τη διαφορά όμως ότι ο ενεργοποιητής δεν πραγματοποιείται φωνητικά στο εξαγόμενο. Η ουρανικοποίηση αυτή ονομάζεται *ενισχυμένη* και διαφέρει από την απλή πρωτεύουσα, ακριβώς επειδή ο ενεργοποιητής αποσιωπάται στην επιφανειακή δομή, δημιουργώντας κάποια σύγχυση ή αδιαφάνεια (opacity) ανάμεσα στην επιφανειακή και στην υποκείμενη δομή (Μπαλτατζάνη κ.ά., 2016). Τα φωνητικά χαρακτηριστικά δε, που είναι συνυφασμένα με την ενισχυμένη ουρανικοποίηση είναι η τριβή, η δάσυνση, και η μακρότητα (Μπαλτατζάνη κ.ά., ό.π.).

3.2.12. Προστριβοποίηση

Η προστριβοποίηση, νοούμενη ως τροπή ενός συμφωνικού φθόγγου σε προστριβόμενο, απαντάται και στην ποικιλία της Άρτας, με τη μορφή [t] > [ts] ή [t] > [ʃ], όπως στα παραδείγματα (Ξυλογιάννης, 2018): [ɣa'taki] > [ɣa'tsulʲ] 'γατάκι', [koma'taki] > [kuma'ʃulʲ] 'κομματάκι', ['vatos] > [vaʃ'na] 'συστάδα βάτων', ['toso] > ['ʃotso] 'τόσο' (Ξενόπουλος, 1884, 313).

3.2.13. Ηχηροποίηση αρχικών συμφώνων

Η ηχηροποίηση αρχικών συμφώνων απαντάται σε πολλές περιπτώσεις στην ποικιλία της Άρτας. Άκρως διαφωτιστικά είναι τα κατωτέρω παραδείγματα (Ξυλογιάννης, 2018):

[k] > [g]: [ku'vari] > ['gvarʲ] 'κουβάρι', [ku'venda] > ['gvenda] 'κουβέντα', [ku'duni] > ['gdúnʲ], [kutu'lao] > [gud'lau] 'κουτουλάω', [ci'leme] > [ji'leme] 'κυλιέμαι', [kur'banʲ] > [gur'banʲ] 'γιορτή'

[p] > [b]: [paɣa'pondis] > [baɣa'pontos] 'παγαπόντης', ['peɣnio] > ['beɣnio] 'επιπόλαιος', [pa'takis] > [ba'takis] 'πατάτες', ['roxtsi] > ['boxtsi] 'απέκτησε, γέννησε'

[t] > [d]: ['talaros] > ['dalaros] 'ξύλινο βαρέλι', [ti'ɣani] > ['dɣanʲ] 'τηγάκι', [te'psi] > [di'psi] 'ταψί', [tur'kala] > [dur'kala] 'κουτσομπόλα'

3.2.14. Ανομοίωση υγρών και ρινικών

Η ανομοίωση είναι ένας, μάλλον σπάνιος, φωνολογικός μηχανισμός, κατά τον οποίον δύο τεμάχια καθίστανται περισσότερο ανόμοια μεταξύ τους σε ορισμένα περιβάλλοντα (Nespor, 2013). Έτσι, στην ποικιλία της Άρτας παρατηρείται αφ' ενός η μετατροπή [r] > [l], όταν στη λέξη υπάρχουν δύο [r], όπως π.χ. στη λέξη ['ɣiɣora] > ['ɣliura] 'γρήγορα' και [n] > [l], όταν στη λέξη υπάρχουν δύο [n], όπως στη λέξη [rnev'moni] > [pli'monʲ] 'πνευμόνι' (Ξυλογιάννης, 2018). Η ανομοίωση συνηθίζεται επίσης στην ποικιλία της Άρτας, στην περίπτωση των διπλών συμφώνων, όπως π.χ. ['ɛna] > ['ɛɣna] 'έννοια', ['sinefo] > ['siɣnifu] 'σύννεφο' (Ξυλογιάννης, 2018), όπως άλλωστε συμβαίνει και στην ΚΝΕ: [paraɲ'jelo] > [paraɲ'jelno] 'παραγγέλνω'.

3.2.15. Αποβολή του ηχηρού τριβόμενου [ɣ]

Σε πολλές καταγεγραμμένες περιπτώσεις της γλωσσικής ποικιλίας της Άρτας το [ɣ] αποβάλλεται¹⁶. Έτσι έχουμε:

[ɣ] > [ø]: [va'jeni] > [va'en'] 'βαγένι', ['ɣriɣora] > ['ɣliura] 'γρήγορα', [katajís] > [kata'i] 'καταγής', [majiréno] > [mai'renu] 'μαγειρεύω', [omo'lojima] > [mu'lojma] 'περιστατικό άξιο αφήγησης', [a'ɣoi] > [a'ɣoj] 'αγώι'.

3.2.16. Αποβολή άλλων συμφώνων

Η αποβολή συμφώνων αποτελεί κοινό τόπο σε πολλές βόρειες ποικιλίες, μεταξύ αυτών και στην ποικιλία της Άρτας. Έτσι, όπως φαίνεται και από τα παρακάτω παραδείγματα (Ξυλογιάννης, 2018), αποβάλλονται τα εξής σύμφωνα:

[n]: ['zvarna] > ['zvara] 'σβάρνα', ['perno] > ['peru] 'παίρνω', [na] > [a] 'να', [ka'nenas] > [ka'enas] 'κανένας'

[θ]: [θa] > [a] 'θα' π.χ. *Πού α πας*; 'πού θα πας' ή 'πού να πας'

[t]: σε συμφωνικά συμπλέγματα, όπως ['ðaxtilo] > ['ðaxtlu] > [ðaxlu] 'δάχτυλο', [aftu'nu] > [aft'nu] > [af'nu] 'αυτουνού'

[s]: σε συμφωνικά συμπλέγματα, όπως [θeri'stis] > [θer'stis] > [θer'tis] 'θεριστής / Ιούνιος', [kre'mastike] > [kri'mastci] > [kri'masci] 'κρεμάστηκε'

Η αποβολή συμφώνων εφαρμόζεται και σε δάνειες λέξεις, όπως: *nivarium* > [vi'vari] > [i'var^j] 'ιβάρι', [hiɣ] > [its] 'τίποτα'.

---

¹⁶ Όπως φαίνεται και από τα παραδείγματα η αποβολή επέρχεται όταν το [ɣ] βρίσκεται σε μεσοφωνηεντική θέση. Ειδικά σε ό,τι αφορά τα παραδείγματα [omo'lojima] > [mu'lojma] 'περιστατικό άξιο αφήγησης', [a'ɣoi] > [a'ɣoj] 'αγώι' είναι ενδιαφέρον ότι το [i] μετά την αποβολή του [ɣ] ημιφωνοποιείται σε [j].

3.2.17. Μετάθεση

Η μετάθεση αποτελεί φαινόμενο κατά το οποίο αλλάζει η θέση ενός φθόγγου ή και περισσότερων μέσων στην ίδια λέξη. Το φαινόμενο παρατηρείται και στην ΚΝΕ, αλλά και σε άλλες βόρειες ποικιλίες (Ντάγκας, 2012· Κοσμάς, 1997), χωρίς να διακρίνει μεταξύ δανείων και ελληνικών λέξεων. Έτσι έχουμε: ['sterɣo] > ['strew] 'συμφωνώ', [tor'ba] τρκ > [tor'vas] > [tru'vas] 'τορβάς', [per'knos] αρχ > ['prekna] 'φακίδα', [kramno'ɫaxano] > [kambru'ɫaxanu] 'καμπρολάχανο'. Προφανώς, το φαινόμενο της μετάθεσης ευνοείται από την ύπαρξη του υγρού [r], όπως άλλωστε φαίνεται και από τα παρατεθέντα παραδείγματα (Ντάγκας, 2012).

3.2.18. Τονισμός

Ο τονισμός στην ΚΝΕ, στις βόρειες ποικιλίες γενικώς και στην ποικιλία της Άρτας ειδικότερα ο τόνος είναι δυναμικός και όχι προσωδιακός (Πετρούνιας, 2001, 514-515), ενώ τονίζονται μόνο τα φωνήεντα, καθώς μόνον αυτά μπορούν να αποτελέσουν πυρήνα συλλαβής (Nespor, 2006, 61).

3.2.19. Κατάργηση της τρισυλλαβίας

Στην ΚΝΕ ισχύει ο κανόνας της τρισυλλαβίας, δηλαδή οι συλλαβές που μπορούν να τονιστούν είναι η λήγουσα, η παραλήγουσα και η προπαραλήγουσα (Holton et al., 1998). Προκύπτει, όμως, από καταγεγραμμένα παραδείγματα από την τοπική ποικιλία της Άρτας, όπως ['kaθumastan] 'καθόμασταν', [a'ɣorazaman] 'αγοράζαμε'¹⁷, στα οποία ο τόνος τοποθετείται στη συλλαβή πριν την προπαραλήγουσα ότι ο νόμος της τρισυλλαβίας, δεν ισχύει στην υπό μελέτη ποικιλία. Ανάλογη καταγραφή έχει γίνει και σε άλλες περιπτώσεις για τις ποικιλίες της Ηπείρου γενικότερα (Καμπάκη – Βουγιουκλή, 2009, 183) με τα παραδείγματα ['rajnaman] 'πηγαίναμε' και ['rajnatan] 'πηγαίνατε', χωρίς παρά ταύτα να αναφέρεται η καταστρατήγηση της τρισυλλαβίας ως χαρακτηριστικό των ποικιλιών της Ηπείρου. Πάντως το φαινόμενο αυτό, που παρατηρείται και σε άλλες ποικιλίες

---

¹⁷ Τα παραδείγματα από τον εξής σύνδεσμο: <http://www.matrix24.gr/2019/02/politis-kafsoxilon-stin-arta-i-poli-xepagiazi-to-2019-opos-to-1949/>

της ελληνικής όπως π.χ. στην ποντιακή (Can, 2017), θεωρείται ότι δημιουργεί έναν δευτερεύοντα τόνο, για τον οποίον έχει γίνει λόγος βιβλιογραφικά (Μπόγκας, 1964) σε ό τι αφορά την ποικιλία των Ιωαννίνων, ο οποίος για να επαληθευθεί στην περίπτωση της Άρτας, θα πρέπει να τύχει εξειδικευμένης έρευνας, δεδομένων των ελαχίστων (και κυρίως μη γλωσσολογικών) πηγών, που υπάρχουν μέχρι σήμερα.

Η έγκλιση του τόνου επίσης όπως π.χ. στη φράση ‘ο δάσκαλός μου’ οφείλεται επίσης στον νόμο της τρισυλλαβίας, ο οποίος βρίσκει εφαρμογή όχι μόνο στη λεξιλογική λέξη, αλλά και στην ομάδα των λεξιλογικών λέξεων που συγκροτούν μια φωνολογική λέξη (Πετρούνιας, 2001, 530 · Νικολού, 2008). Ενδιαφέρον θα είχε να μελετηθεί ερευνητικά, η «επιλογή» της έλλειψης έγκλισης σε φωνολογικές λέξεις όπως [o'ðaska'lozmu] ‘ο δάσκαλός μου’ στην ΚΝΕ, η οποία, όπως εμπειρικά παρατηρείται, στην Άρτα γίνεται [u'ðaskaluzm] ή [u'ðaska'losim], καθώς και αν η επιλογή συγκεκριμένου τύπου από τους δύο που υπάρχουν στην αρτινή ποικιλία επηρεάζεται από το φωνολογικό περιβάλλον ή από άλλους παράγοντες (σημασιολογικούς κλπ).

3.3. Μορφολογία

3.3.1. Ονοματική μορφολογία

3.3.1.1. Το άρθρο

Το άρθρο στη γλωσσική ποικιλία της Άρτας – όπως και σε άλλες ποικιλίες της Ηπείρου (Κοσμάς, 1997), υφίσταται ως λεξική μονάδα τα φωνολογικά φαινόμενα, που έχουν ήδη αναπτυχθεί προηγουμένως, οπότε διαμορφώνονται ως εξής:

	ΕΝΙΚΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ		
	Αρσενικό	Θηλυκό	Ουδέτερο
ΟΝΟΜΑΣΤΙΚΗ	[u]	[i]	[tu]
ΓΕΝΙΚΗ	[t ^w]	[ts]	[t ^w]
ΑΙΤΙΑΤΙΚΗ	[tu] / [tun]	[t/d]	[tu]
	ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ		
ΟΝΟΜΑΣΤΙΚΗ	[i]	[i]	[ta]
ΓΕΝΙΚΗ	[tun]	[tun]	[tun]

ΑΙΤΙΑΤΙΚΗ	[ts ^w]	[ts]	[ta]
-----------	--------------------	------	------

Πίνακας 5: Κλίση του οριστικού άρθρου στην ΑΠ

Όπως και σε άλλα ιδιώματα της Ηπείρου (Κοσμάς, 1997 · Μπόγκας, 1964) το κλιτικό επιφώνημα γενικώς στην Ήπειρο είναι το [o] ‘ω’ και όχι το [e] ‘ε’, που έχει επικρατήσει στην ΚΝΕ. Ο Κοσμάς (1997, 38 επ.) ισχυρίζεται ότι δεν υπάρχει άρθρο γενικής πληθυντικού. Η προτίμηση σε εμπρόθετο σχήμα (από/σε + αιτιατική) αντί γενικής, ούτως ή άλλως παρατηρείται σε πολλές περιπτώσεις και στην ΚΝΕ (Holton et al., 1998, 262) και όχι μόνον στις ποικιλίες της Ηπείρου, αλλά αυτό δε σημαίνει ότι η γενική πληθυντικού δεν υφίσταται καν. Η χρήση της γενικής πληθυντικού είναι ίσως πιο περιορισμένη (ίσως ακόμα και σε σχέση με την ΚΝΕ), αλλά όχι άγνωστη στην Ήπειρο. Μια εμπειριστατωμένη έρευνα για το θέμα αυτό, θα αποδεικνυόταν ιδιαίτερα χρήσιμη.

3.3.1.2. Το γένος

Σε πολλές περιπτώσεις, το γένος των ουσιαστικών αλλάζει από την ΚΝΕ στην ποικιλία της Άρτας, όπως συμβαίνει και με άλλες ποικιλίες της Ηπείρου (Κοσμάς, 1997). Έτσι έχουμε (Μπόγκας, 1964 · Κοσμάς, 1997· Τσιλιγιάννης, 2004)¹⁸:

Α) από αρσενικό στην ΚΝΕ σε θηλυκό στην ΑΠ

ο κεφτές > η κιφτέδα, ο ασβέστης > η ασβέστ’, ο φράχτης > η φραχτ’, ο μπακλαβάς > η μπακλαή, ο σωλήνας > η σουλήνα.

Β) από αρσενικό στην ΚΝΕ σε ουδέτερο στην ΑΠ

ο γκρεμός > τα γκριμνά

Γ) από θηλυκό στην ΚΝΕ σε αρσενικό στην ΑΠ

η άμμος > ου άμμους, , η αλυσίδα > ου άλ’σους, η όχθη > ου όχτους, η πλευρίτιδα > ου πλυρίτ’ς

¹⁸ Παραδείγματα έχουν ληφθεί και από: <https://www.artinoi.gr/cgi-bin/forumV2/lexiko.pl>

Δ) από θηλυκό στην ΚΝΕ σε ουδέτερο στην ΑΠ

η βοήθεια > του βόηθιου, η συγχώρεση > του σχώριου, οι μήνιγγες > τα μηλίγγια

Ε) από ουδέτερο στην ΚΝΕ σε θηλυκό στην ποικιλία ΑΠ

το γιαούρτι > η γιαούρτ', το προξενιό > η προυξινιά

3.3.1.3. Η γενική ενικού των θηλυκών

Η κλιτική μορφολογία των ονομάτων της αρτινής ποικιλίας δεν διαφέρει ιδιαίτερα από αυτή της ΚΝΕ. Προφανώς και εφαρμόζονται οι κανόνες της ανύψωσης και της αποβολής, όπως αναφέρθηκαν νωρίτερα, όμως γενικότεροι κανόνες που να αποκλίνουν δεν υπάρχουν και διαφορές εμφανίζονται μόνο κατά περίπτωση (π.χ. του πρόστιμου – τα προστίματα, ου μαλάκας – οι μαλάκ'δεις, ου άρχουντας – οι αρχόντ'). Ενδιαφέρον φαινόμενο στη ποικιλία της πόλης της Άρτας, αλλά και της περιφέρειας των Τζουμέρκων είναι η έλλειψη κλιτικού επιθήματος στην γενική του ενικού για τα θηλυκά ουσιαστικά. Έτσι έχουμε (Σουγλές, 1958):

[tis ko'pela-s] > [ts ku'pela] 'της κοπέλας'

[tis a'naŋi-s] > [ts a'naŋ] 'της ανάγκης'

[tis karð'ja-s] > [ts karð'ja] 'της καρδιάς'

[tis 'navo-s] > [ts 'navu] 'της γιαγιάς'

Το θηλυκό ουσιαστικό δηλαδή, έχει στη γενική πτώση ακριβώς την ίδια μορφολογική δομή με αυτή της ονομαστικής πτώσης. Προφανώς, δεν υπάρχει περίπτωση σύγχυσης με οποιαδήποτε άλλη πτώση ή αριθμό, καθώς στο [tis] της αιτιατικής του πληθυντικού, το αντίστοιχο κλιτικό επίθημα θα δηλώσει την διαφορά. Το φαινόμενο αυτό μάλιστα απαντάται και στα κύρια ονόματα, όπως στα παραδείγματα που ακολουθούν (Σουγλές, 1958):

[tis ale'ksandra-s] > [ts ale'ksandra] 'της Αλεξάνδρας'

[tis ma'ria-s] > [ts ma'ria] 'της Μαρίας'

[tis aɣa'θi-s] > [ts aɣa'θi] 'της Αγαθής'

[tis va'silo-s] > [ts va'silu] 'της Βασίλως'

Το ίδιο ακριβώς ισχύει και για την γενική ενικού των θηλυκών επιθέτων (Σουγλές, 1958):

[tis vaθ'ça-s] > [ts va'θça] 'της βαθιάς'

[tis tiçi'ri-s] > [ts tiçi'ri] 'της τυχερής'

[tis 'aksia-s] > [ts 'aksia] 'της άξιας'

[tis omorfi-s] > [ts omorf^ɨ] 'της όμορφης'

Στην περίπτωση δε, που το ουσιαστικό προσδιορίζεται από επίθετο, ο μορφολογικό αυτός κανόνας εφαρμόζεται και πάλι κανονικά:

[tis 'omorfis ko'pelas] > [ts 'omorf^ɨ ku'pela] 'της όμορφης κοπέλας'

[tis ka'lis 'manas] > [ts ka'li 'mana] 'της καλής μάνας'

Ο Σουγλές μάλιστα (1958), αναφέρει και την ενδιαφέρουσα περίπτωση της λέξης 'ογδόη' [u'ɣðoi] (αναφερόμενος στην αντίστοιχη τάξη του οκταταξίου τότε γυμνασίου), η οποία παρότι λέξη της καθαρεύουσας που εισήχθη στην αρτινή ποικιλία με την ανάλογη φωνολογική μεταβολή [o] > [u], επίσης υπόκειται στον μορφολογικό αυτό κανόνα της αρτινής ποικιλίας και στη γενική πτώση γίνεται [tsu'ɣðoi].

3.3.2. Αντωνυμίες

3.3.2.1. Προσωπικές αντωνυμίες

Οι προσωπικές αντωνυμίες στην ΑΠ έχουν ως εξής (Κοσμάς, 1997, 42), με τους αδύνατους τύπους να βρίσκονται εντός παρενθέσεως:

	ΕΝΙΚΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ				
	A' πρόσωπο	B' πρόσωπο	Γ' πρόσωπο		
Όνομ.	εγώ	ισύ	αυτός	αυτή(ν)	αυτό
Γεν.	(μ')	(σ')	αυ(τ)νού (τ')	αυ(τ)νής (τ'ς)	αυ(τ)νού (τ')
Αιτ.	ιμένα (μι)	ισένα (σι)	αυτόν (τουν)	αυτή(ν) (τ'ν)	αυτό (του)
ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ					
Όνομ.	ιμείς	ισείς	αυτοί(ν)	αυτές	αυτά
Γεν.	-	-	αυ(τ)νών	αυ(τ)νών	αυ(τ)νών
Αιτ.	ιμάς (μας)	ισάς (σας)	αυ(τ)νούς (τ'ς)	αυτές (τ'ς)	αυτά (τα)

Πίνακας 6: κλίση προσωπικής αντωνυμίας στην ΑΠ

3.3.2.2. Κτητικές αντωνυμίες

Οι κτητικές αντωνυμίες (ΚΝΕ *δικός μου, δική μου, δικό μου* κλπ) αποτελούν πεδίο φωνολογικής άσκησης, με την αποχηροποίηση του [ð] > [θ], την αποβολή άτονων και την ανάπτυξη [i] στα όρια των λέξεων *δικός* και των λεγόμενων *αδύνατων τύπων* της κτητικής αντωνυμίας, προφανώς για λόγους ευφωνίας (Μπόγκας, 1964, 15) π.χ. ου θκόσιμ, οι θκιέσιμ. Το κλιτό μέρος της κτητικής αντωνυμίας της ΑΠ είναι το θκός – θκια - θκο και οι τύποι που προκύπτουν συνδυάζονται με τους αδύναμους τύπους της κτητικής αντωνυμίας (που συμπίπτουν με τους τύπους γενικής ενικού και αιτιατικής πληθυντικού της προσωπικής αντωνυμίας, που είδαμε στον πίνακα 6), οι οποίοι σε ΚΝΕ/ΑΠ έχουν ως εξής, αντίστοιχα: μου/μ', με/μι, σου/σ', σε/σι, του/τ', τον/του, την/τ'ν, το/του, τους/τ'ς, της / τ'ς, τα/τα).

	ΕΝΙΚΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ		
	Αρσενικό	Θηλυκό	Ουδέτερο
Όνομ.	θκός	θκια	θκο
Γεν.	θκου	θκιας	θκου
Αιτ.	θκον	θκια	θκο
ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ			
Όνομ.	θκοι	θκιες	θκα
Γεν.	θκων	θκων	θκων
Αιτ.	θκους	θκιες	θκα

Πίνακας 7: η κτητική αντωνυμία στην ΑΠ (προηγούμενη σελίδα)

3.3.2.3. Δεικτικές αντωνυμίες

Ενδεικτικά, θα κλίνουμε εδώ η δεικτική αντωνυμία ιούτους- ιούτ’-(ι)τούτου, με βάση τον Κοσμά (1997), αλλά με προσαρμογή στην ΑΠ.

	ΕΝΙΚΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ		
	Αρσενικό	Θηλυκό	Ουδέτερο
Όνομ.	ιούτους	ιούτ’	(ι)τούτου
Γεν.	ιουτνού / ιούτ’	ιουτ’νής / ιούτ’ς	(ι)ιουτνού/ ιούτ’
Αιτ.	ιούτουν	ιούτ’	ιούτου
	ΠΛΗΘΥΝΤΙΚΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ		
Όνομ.	ιούτ’	ιούτις	(ι)τούτα
Γεν.	ιουτνών	ιουτνών	ιουτνών
Αιτ.	ιουτ’νούς	ιούτις	(ι)τούτα

Πίνακας 8: Κλίση δεικτικής αντωνυμίας ιούτους-η-ου

3.3.3. Ρηματική μορφολογία

Η ρηματική μορφολογία¹⁹ στην αρτινή ποικιλία, παρά την σε μεγάλο βαθμό ταύτισή της με την ΚΝΕ, έχει κάποιες ιδιαιτερότητες, οι οποίες αξίζει να αναφερθούν. Κατ’ αρχάς σε γενικότερο πλαίσιο πρέπει να ειπωθεί ότι κάποια ρήματα στην αρτινή ποικιλία αλλάζουν κατάληξη και άρα συζυγία σε σχέση με την ΚΝΕ (Κοσμάς, 1997). Έτσι αντί του ψηφίζω > ψ’φάου, αυγατίζω > αυγατάου κλπ. Επίσης κάποιες φορές αλλάζει και η φωνή του ρήματος, σε σχέση με την ΚΝΕ. Παραδείγματος χάριν: *Αρριβόνιασι ου γιόσιμ!* ‘Αρραβωνιάστηκε ο γιος μου!’, *Μ’ λείπουντι ινινήντα, να μάσου ικατό* ‘Μου λείπουν ενενήντα για να μαζέψω εκατό’

¹⁹ Τα κλιτικά παραδείγματα που παρουσιάζονται πιο κάτω, βασίζονται στους Μπόγκα (1964) και Κοσμά (1997), με προσαρμογή στην ΑΠ από τον γράφοντα.

Επίσης, μια γενικότερη παρατήρηση είναι ότι δεν υπάρχουν επενθετικά φωνήεντα στα ρήματα, ακόμη και όταν προκύπτει μονοσύλλαβος τύπος. Αντίστοιχα φαινόμενα στην ΚΝΕ συνήθως αποφεύγονται από τους ομιλητές και προκύπτουν οι τύποι *σπάνε, καίνε, λένε, τρώνε*. Στην αρτινή ποικιλία οι αντίστοιχοι τύποι είναι *σπαν, καιν, λεν, τρων*. Εννοείται, βέβαια πως όταν το ρήμα έχει περισσότερες συλλαβές και πάλι δεν προστίθεται το επενθετικό φωνήεν -ε, οπότε έχουμε *παίζουν* αντί **παίζουε*.

Διαφορές παρατηρούνται και σε τύπους μεμονωμένων ρημάτων, που δεν μπορούν να περιγραφούν με κάποιον γενικότερο κανόνα (Μπόγκας, 1964). Έτσι, το παίρνω ΚΝΕ > παίρου, το φεύγω ΚΝΕ > φεύγου ΑΠ αλλά το θα φύγω ΚΝΕ > θα φύγου ΑΠ, το μένω ΚΝΕ > μένου ΑΠ αλλά το έμενα ΚΝΕ > έμενεσκα ΑΠ, το άφησα ΚΝΕ > άφ'κα ΑΠ, έφυγα ΚΝΕ > έφ'κα ΑΠ, έπιασα ΚΝΕ > έπιακα ΑΠ, βρήκα ΚΝΕ > ήυρα ή ήυρηκα ΑΠ. Διαφορές εντοπίζονται και στην συλλαβική αύξηση των παρελθοντικών χρόνων, έφερα ΚΝΕ > ήφια ΑΠ, ήπια ΚΝΕ > έπχα ΑΠ, έγινα ΚΝΕ > γίγκα ΑΠ.

Πολλές φορές οι συντελεσμένοι χρόνοι (παρακείμενος, υπερσυντέλικος, συντελεσμένος μέλλων) αναφέρονται με το ρήμα έχω στον αντίστοιχο χρόνο + παθ. μετοχή (π.χ. *έχου ταμένου 'έχω τάξει', είχα γραμμένου 'είχα γράψει', θα να 'χου αφ'μένου 'θα έχω αφήσει'*). Το φαινόμενο είναι αρκετά διαδεδομένο, σε σημείο που ο Κοσμάς (1997, 45 επ.) να θεωρεί ότι αυτή είναι η μόνη απόδοση των συγκεκριμένων χρόνων στην Ήπειρο. Όμως, επειδή οι χρόνοι αυτοί υπάρχουν και λέγονται, έστω και ως εναλλακτική, εδώ να αναφερθούν κανονικά.

Επίσης, στην ΑΠ είναι πολύ χαρακτηριστική στα οξύτονα ρήματα, όχι απλώς η προτίμηση, αλλά η υποχρεωτικότητα των καταλήξεων του παρατατικού σε -γα. Φυσικά και στην ΚΝΕ οι καταλήξεις αυτές έχουν περάσει ως δεύτερος εναλλακτικός τύπος (Holton et al., 1998, 132), όμως στην ΑΠ υπάρχουν ρηματικοί τύποι με τις καταλήξεις αυτές, που στην ΚΝΕ θα ήταν μαρκαρισμένοι ως διαλεκτικοί, όπως *φίλ'γα 'φιλούσα', έζ'γα 'ζούσα', μπόρ'γα 'μπορούσα'* (Ξυλογιάννης, 2018).

3.3.3.1. Τα βοηθητικά ρήματα

3.3.3.1.1. Το ρήμα *είμαι*

Το ρήμα *είμαι* (*είμι*) στην αρτινή ποικιλία και στην οριστική έγκλιση έχει ως εξής, με βάση τον Κοσμά (1997), προσαρμοσμένο στην ΑΠ:

	ΟΡΙΣΤΙΚΗ		
	ΕΝΕΣΤΩΤΑΣ	ΠΑΡΑΤΑΤΙΚΟΣ	ΜΕΛΛΟΝΤΑΣ
α' προσ. ενικού	είμι	ήμαν	θα νά 'μι
β' προσ. ενικού	είσι	ήσαν	θα νά 'σι
γ' προσ. ενικού	είνι	ήταν	θα νά 'νι
α' προσ. πληθ.	είμαστι	ήμασταν	θα νά 'μαστι
β' προσ. πληθ.	είστι	ή(σα)σταν	θα νά 'στι
γ' προσ. πληθ.	είνι	ήταν	θα νά 'νι

Πίνακας 9: το βοηθ. ρήμα *είμι* (ενεστώτας- παρατατικός-μέλλοντας)

Ο τύπος της οριστικής που κατά Holton et al. (1998) εκφράζει υπόθεση (θα + παρελθ. χρόνος), έχει ως εξής:

α' προσ. ενικού	θα νά 'μαν
β' προσ. ενικού	θα νά 'σαν
γ' προσ. ενικού	θα νά 'ταν
α' προσ. πληθ.	θα νά 'μασταν
β' προσ. πληθ.	θα νά 'σταν
γ' προσ. πληθ.	θα νά 'ταν

Πίνακας 10: το βοηθ. ρήμα *είμι* (θα + παρατατικός)

Το ρήμα *είμι* στην υποτακτική έχει ως εξής:

	ΥΠΟΤΑΚΤΙΚΗ	
α' προσ. ενικού	να 'μι	να 'μαν
β' προσ. ενικού	να 'σι	να 'σαν
γ' προσ. ενικού	να 'νι	να 'ταν
α' προσ. πληθ.	να 'μαστι	να 'μασταν
β' προσ. πληθ.	να 'στι	να 'σταν
γ' προσ. πληθ.	να 'νι	να 'ταν

Πίνακας 11: το βοηθ. ρήμα *είμι* (υποτακτική)

Ο Μπόγκας (1964, 16) κάνει αναφορά (όχι ιδιαίτερος εκτεταμένη) στην υποθετική του είναι αναφέροντάς το ως «θανά εινι», ενώ ο Κοσμάς (1997, 44 επ.) δεν αναφέρει καν το φαινόμενο αυτό του *θα να* αντί του απλού *θα* στην υποθετική. Στην ποικιλία της Άρτας, πάντως, το *θα να* στην υποθετική αποτελεί συχνό και ισχυρό φαινόμενο ακόμα και σήμερα²⁰, πράγμα που θα μπορούσε να αποδειχθεί και ερευνητικά κάποια στιγμή.

3.3.3.1.2. Το ρήμα *έχω*

Το ρήμα *έχω* (*έχου*) στην αρτινή ποικιλία και στην οριστική έγκλιση έχει ως εξής:

	ΟΡΙΣΤΙΚΗ		
	ΕΝΕΣΤΩΤΑΣ	ΠΑΡΑΤΑΤΙΚΟΣ	ΜΕΛΛΟΝΤΑΣ
α' προσ. ενικού	έχου	είχα	θα νά 'χου
β' προσ. ενικού	έχ'ς	είχισ	θα νά 'χ'ς
γ' προσ. ενικού	έχ'	είχι	θα νά 'χ'
α' προσ. πληθ.	έχουμε	είχαμαν	θα νά 'χουμε
β' προσ. πληθ.	έχιτι	είχαταν	θα νά 'χιτι
γ' προσ. πληθ.	έχουν	είχαν	θα νά 'χουν

Πίνακας 12: το βοηθ. ρήμα είμι (ενεστώτας- παρατατικός-μέλλοντας)

Ο τύπος της οριστικής που κατά Holton et al. (1998) εκφράζει υπόθεση (θα + παρελθ. χρόνος), έχει ως εξής:

α' προσ. ενικού	θα νά 'χα
β' προσ. ενικού	θα νά 'χισ
γ' προσ. ενικού	θα νά 'χι
α' προσ. πληθ.	θα νά 'χαμαν
β' προσ. πληθ.	θα νά 'χαταν
γ' προσ. πληθ.	θα νά 'χαν

Πίνακας 13: το βοηθ. ρήμα *έχου* (θα + παρατατικός)

²⁰ Αναφορά του όρου γίνεται και στον εξής σύνδεσμο: <https://www.artinoi.gr/cgi-bin/forumV2/lexiko.pl>

Το ρήμα *έχου* στην υποτακτική έχει ως εξής:

	ΥΠΟΤΑΚΤΙΚΗ	
α' προσ. ενικού	να 'χου	να 'χα
β' προσ. ενικού	να 'χ'ς	να 'χίς
γ' προσ. ενικού	να 'χ'	να 'χί
α' προσ. πληθ.	να 'χουμι	να 'χαμαν
β' προσ. πληθ.	να 'χίτι	να 'χάταν
γ' προσ. πληθ.	να 'χουν	να 'χαν

Πίνακας 14: το βοηθ. ρήμα *έχου* (υποτακτική)

Οι δε τύποι της προστακτικής, χωρίς εκπλήξεις σε σχέση με την ΚΝΕ έχουν ως εξής:

	ΠΡΟΣΤΑΚΤΙΚΗ
β' πρόσωπο εν.	έχι
β' πρόσωπο πληθ.	έχίτι

Πίνακας 15: η προστακτική του ρήματος *έχου*

3.3.3.2. Ρήματα οξύτονα

Ρήματα οξύτονα, που να αντιστοιχούν με όσα στην ΚΝΕ τονίζονται στο -ώ, στην αρτινή ποικιλία υπάρχουν ελάχιστα (π.χ. *μπορού* 'μπορώ'), καθώς προτιμώνται οι τύποι σε -άω, όπως συχνά συμβαίνει και στην ΚΝΕ και ειδικά στον προφορικό λόγο. Από τα συνηρημένα της αρχαίας ελληνικής, λίγα είναι τα ρήματα που στην ΚΝΕ δεν έχουν ασυναίρετο τύπο, όπως το π.χ. το *θεωρώ* και τα οποία είναι ίσως και πιο δύσχρηστα, ως λογιότερα, για τον ομιλητή της συγκεκριμένης ποικιλίας. Τα ρήματα, όπως το *θεωρώ* δεν έχουν ιδιαίτερο μορφολογικό ενδιαφέρον, καθώς όντας και πιο λόγια, ακολουθούν την πεπατημένη της ΚΝΕ εφαρμόζοντας, όπου υφίσταται η δυνατότητα, τους φωνολογικούς κανόνες, που έχουν ήδη αναλυθεί.

Τα οξύτονα της ΚΝΕ λοιπόν στην ΑΠ γίνονται ρήματα σε -άου και κλίνονται ως εξής, παίρνοντας ως παράδειγμα το 'παράταου':

	ΟΡΙΣΤΙΚΗ		
	ΕΝΕΣΤΩΤΑΣ	ΠΑΡΑΤΑΤΙΚΟΣ	ΜΕΛΛΟΝΤΑΣ συνοπ.
α' προσ. ενικού	παρατ-άου	παράτ-αγα	θα παρατ-ήσου
β' προσ. ενικού	παρατ-άς	παράτ-α(γ)ις	θα παρατ-ήεις
γ' προσ. ενικού	παρατ-άει	παράτ-α(γ)ι	θα παρατ-ήσ'
α' προσ. πληθ.	παρατ-άμι	παράτ-αγαμαν	θα παρατ-ήσουμι
β' προσ. πληθ.	παρατ-άτι	παράτ-αγαταν	θα παρατήσιτι
γ' προσ. πληθ.	παρατ-άν	παράτ-αγαν	θα παρατ-ήσουν
	ΑΟΡΙΣΤΟΣ	ΠΑΡΑΚΕΙΜΕΝΟΣ	ΥΠΕΡΣΥΝΤΕΛΙΚΟΣ
α' προσ. ενικού	παράτ-σα	εχου παρατήσ'	είχα παρατήσ'
β' προσ. ενικού	παράτ-σις	έχ'ς παρατήσ'	είχισ παρατήσ'
γ' προσ. ενικού	παράτ-σι	έχ' παρατήσ'	είχι παρατήσ'
α' προσ. πληθ.	παράτ-σαμαν	έχουμι παρατήσ'	είχαμαν παρατήσ'
β' προσ. πληθ.	παράτ-σαταν	έχιτι παρατήσ'	είχαταν παρατήσ'
γ' προσ. πληθ.	παράτ-σαν	έχουν παρατήσ'	είχαν παρατήσ'
	ΣΥΝΤΕΛ. ΜΕΛΛΟΝΤΑΣ	ΜΕΛΛΟΝΤΑΣ μη συνοπτικός	
α' προσ. ενικού	θα νά 'χου παρατήσ'	θα παρατ-άου	
β' προσ. ενικού	θα νά 'χ'ς παρατήσ'	θα παρατ-άς	
γ' προσ. ενικού	θα νά 'χ' παρατήσ'	θα παρατ-άει	
α' προσ. πληθ.	θα νά 'χουμι παρατήσ'	θα παρατ-άμι	
β' προσ. πληθ.	θα νά 'χιτι παρατήσ'	θα παρατ-άτι	
γ' προσ. πληθ.	θα νά 'χουν παρατήσ'	θα παρατ-άν	

Πίνακας 16: το ρήμα *παρατάου* στην οριστική

Οι τύποι της οριστικής, που δηλώνουν υποθετική τροπικότητα (θα / θα να + παρελθ. χρ.), έχουν ως εξής:

α' προσ. ενικού	θα παράτ-σα	θα παράτ-αγα	θα νά 'χα παρατήσ'
β' προσ. ενικού	θα παράτ-σις	θα παράτ-α(γ)ις	θα νά 'χισ παρατήσ'
γ' προσ. ενικού	θα παράτ-σι	θα παράτ-α(γ)ι	θα νά 'χι παρατήσ'
α' προσ. πληθ.	θα παράτ-σαμαν	θα παράτ-αγαμαν	θα νά 'χαμαν παρατήσ'
β' προσ. πληθ.	θα παράτ-σαταν	θα παράτ-αγαταν	θα νά 'χαταν παρατήσ'

γ' προσ. πληθ.	θα παράτ-σαν	θα παράτ-αγαν	θα νά 'χαν παρατήσ'
----------------	--------------	---------------	---------------------

Πίνακας 17: το ρήμα *παρατάου* στους τύπους που δηλώνουν υποθετική τροπικότητα

	ΥΠΟΤΑΚΤΙΚΗ		
α' προσ. ενικού	να παράτ-αγα	να 'χου παρατήσ'	να 'χα παρατήσ'
β' προσ. ενικού	να παράτ-α(γ)ις	να 'χ'ς παρατήσ'	να 'χισ παρατήσ'
γ' προσ. ενικού	να παράτ-α(γ)ι	να 'χ' παρατήσ'	να 'χι παρατήσ'
α' προσ. πληθ.	να παράτ-αγαμαν	να 'χουμι παρατήσ'	να 'χαμαν παρατήσ'
β' προσ. πληθ.	να παράτ-αγαταν	να 'χιτι παρατήσ'	να 'χαταν παρατήσ'
γ' προσ. πληθ.	να παράτ-αγαν	να 'χουν παρατήσ'	να 'χαν παρατήσ'
α' προσ. ενικού	να παρατ-ήσου	να παρατ-άου	να παράτ-σα
β' προσ. ενικού	να παρατ-ήεις	να παρατ-άς	να παράτ-σις
γ' προσ. ενικού	να παρατ-ήσ'	να παρατ-άει	να παράτ-σι
α' προσ. πληθ.	να παρατ-ήσουμι	να παρατ-άμι	να παράτ-σαμαν
β' προσ. πληθ.	να παρατήσιτι	να παρατ-άτι	να παράτ-σαταν
γ' προσ. πληθ.	να παρατ-ήσουν	να παρατ-άν	να παράτ-σαν

Πίνακας 18: Το ρήμα *παρατάου* στην υποτακτική

	ΠΡΟΣΤΑΚΤΙΚΗ	
	Μη συνοπτική	Συνοπτική
β' πρόσωπο εν.	παράτα	παράτ'σι
β' πρόσωπο πληθ.	παρατάτι	παρατήσιτι

Πίνακας 19: η προστακτική του ρήματος *παρατάου*

3.3.3.3. Παροξύτονα ρήματα

Παροξύτονα ονομάζονται τα ρήματα που τονίζονται στην τελευταία συλλαβή πριν το κλιτικό επίθημα. Ως υπόδειγμα εδώ θα πάρουμε τα ρήματα *δένου* 'δένω' και *βρίζου* 'βρίζω'. Προς διευκόλυνση του αναγνώστη να διευκρινισθεί ότι στις περιπτώσεις των παρενθέσεων είναι αποδεκτοί και οι δύο τύποι (λαμβάνοντας υπ'

όψιν ή αγνοώντας την παρένθεση) αναλόγως της ιδιολέκτου του ομιλητή ή της ταχύτητας ομιλίας του.

A) Το ρήμα *δένω*

	ΟΡΙΣΤΙΚΗ		
	ΕΝΕΣΤΩΤΑΣ	ΠΑΡΑΤΑΤΙΚΟΣ	ΜΕΛΛΟΝΤΑΣ συνοπ.
α' προσ. ενικού	δέν-ου	έ-διν-α	θα δέσ-ου
β' προσ. ενικού	δέν-ς	έ-διν-ις	θα δέ-εις
γ' προσ. ενικού	δεν'-	έ-διν-ι	θα δέσ'
α' προσ. πληθ.	δέν-ουμι	έ-διν-αμαν	θα δέσ-ουμι
β' προσ. πληθ.	δέν-ιτι	έ-διν-αταν	θα δέσ-ιτι
γ' προσ. πληθ.	δέν-ουν	έ-διν-αν	θα δέσ-ουν
	ΑΟΡΙΣΤΟΣ	ΠΑΡΑΚΕΙΜΕΝΟΣ	ΥΠΕΡΣΥΝΤΕΛΙΚΟΣ
α' προσ. ενικού	έ-δι-σα	έχου δέσ'	είχα δέσ'
β' προσ. ενικού	έ-δι-σις	έχ'ς δέσ'	είχισ δέσ'
γ' προσ. ενικού	έ-δι-σι	έχ' δέσ'	είχι δέσ'
α' προσ. πληθ.	έ-δι-σαμαν	έχουμι δέσ'	είχαμαν δέσ'
β' προσ. πληθ.	έ-δι-σαταν	έχιτι δέσ'	είχαταν δέσ'
γ' προσ. πληθ.	έ-δι-σαν	έχουν δέσ'	είχαν δέσ'
	ΣΥΝΤΕΛ. ΜΕΛΛΟΝΤΑΣ	ΜΕΛΛΟΝΤΑΣ μη συνοπτικός	
α' προσ. ενικού	θα νά 'χου δέσ'	θα δέν-ου	
β' προσ. ενικού	θα νά 'χ'ς δέσ'	θα δέν-ς	
γ' προσ. ενικού	θα νά 'χ' δέσ'	θα δεν'-	
α' προσ. πληθ.	θα νά 'χουμι δέσ'	θα δέν-ουμι	
β' προσ. πληθ.	θα νά 'χιτι δέσ'	θα δέν-ιτι	
γ' προσ. πληθ.	θα νά 'χουν δέσ'	θα δέν-ουν	

Πίνακας 20: το ρήμα *δένω* στους χρόνους της οριστικής

Οι τύποι της οριστικής, που δηλώνουν υποθετική τροπικότητα (θα / θα να + παρελθ. χρ.), έχουν ως εξής:

α' προσ. ενικού	θα νά 'δι-σα	θα νά 'διν-α	θα νά 'χα δέσ'
β' προσ. ενικού	θα νά 'δι-σις	θα νά 'διν-ις	θα νά 'χις δέσ'
γ' προσ. ενικού	θα νά 'δι-σι	θα νά 'διν-ι	θα νά 'χι δέσ'
α' προσ. πληθ.	θα νά 'δι-σαμαν	θα νά 'διν-αμαν	θα νά 'χαμαν δέσ'
β' προσ. πληθ.	θα νά 'δι-σαταν	θα νά 'διν-αταν	θα νά 'χαταν δέσ'
γ' προσ. πληθ.	θα νά 'δι-σαν	θα νά 'διν-αν	θα νά 'χαν δέσ'

Πίνακας 21: το ρήμα *δένου* στους τύπους που δηλώνουν υποθετική τροπικότητα

	ΥΠΟΤΑΚΤΙΚΗ		
α' προσ. ενικού	να 'δι-σα	να 'χου δέσ'	να 'χα δέσ'
β' προσ. ενικού	να' δι-σις	να 'χ'ς δέσ'	να 'χις δέσ'
γ' προσ. ενικού	να' δι-σι	να 'χ' δέσ'	να 'χι δέσ'
α' προσ. πληθ.	να' δι-σαμαν	να 'χουμι δέσ'	να 'χαμαν δέσ'
β' προσ. πληθ.	να' δι-σαταν	να 'χιτι δέσ'	να 'χαταν δέσ'
γ' προσ. πληθ.	να' δι-σαν	να 'χουν δέσ'	να 'χαν δέσ'
α' προσ. ενικού	να δέσ-ου	να δέν-ου	να' διν-α
β' προσ. ενικού	να δέ-εις	να δέν-ς	να' διν-ις
γ' προσ. ενικού	να δέσ'	να δεν'-	να' διν-ι
α' προσ. πληθ.	να δέσ-ουμι	να δέν-ουμι	να' διν-αμαν
β' προσ. πληθ.	να δέσ-ιτι	να δέν-ιτι	να' διν-αταν
γ' προσ. πληθ.	να δέσ-ουν	να δέν-ουν	να' διν-αν

Πίνακας 22: το ρήμα *δένου* στην υποτακτική

	ΠΡΟΣΤΑΚΤΙΚΗ	
	Μη συνοπτική	Συνοπτική
β' πρόσωπο εν.	δένι	δέσι
β' πρόσωπο πληθ.	δένιτι	δέστι

Πίνακας 23: το ρήμα *δένου* στην προστακτική

B) Το ρήμα *βρίζου*

	ΟΡΙΣΤΙΚΗ		
	ΕΝΕΣΤΩΤΑΣ	ΠΑΡΑΤΑΤΙΚΟΣ	ΜΕΛΛΟΝΤΑΣ συνοπ.
α' προσ. ενικού	βρίζ-ου	έ-βρίζ-α	θα βρίσ-ου
β' προσ. ενικού	βρί-ειζ(ς)	έ-βρίζ-ις	θα βρί-εις
γ' προσ. ενικού	βρίζ'-	έ- βρίζ -ι	θα βρίσ'
α' προσ. πληθ.	βρίζ -ουμι	έ- βρίζ -αμαν	θα βρίσ -ουμι
β' προσ. πληθ.	βρίζ -ιτι	έ- βρίζ -αταν	θα βρίσ -ιτι
γ' προσ. πληθ.	βρίζ -ουν	έ- βρίζ -αν	θα βρίσ -ουν
	ΑΟΡΙΣΤΟΣ	ΠΑΡΑΚΕΙΜΕΝΟΣ	ΥΠΕΡΣΥΝΤΕΛΙΚΟΣ
α' προσ. ενικού	έ-βρι-σα	έχου βρισ'	είχα βρισ'
β' προσ. ενικού	έ- βρι -σις	έχ'ς βρισ'	είχισ βρισ'
γ' προσ. ενικού	έ- βρι -σι	έχ' βρισ'	είχι βρισ'
α' προσ. πληθ.	έ- βρι -σαμαν	έχουμι βρισ'	είχαμαν βρισ'
β' προσ. πληθ.	έ- βρι -σαταν	έχιτι βρισ'	είχαταν βρισ'
γ' προσ. πληθ.	έ- βρι -σαν	έχουν βρισ'	είχαν βρισ'
	ΣΥΝΤΕΛ. ΜΕΛΛΟΝΤΑΣ	ΜΕΛΛΟΝΤΑΣ μη συνοπτικός	
α' προσ. ενικού	θα νά 'χου βρισ'	θα βρίζ-ου	
β' προσ. ενικού	θα νά 'χ'ς βρισ'	θα βρί-ειζ(ς)	
γ' προσ. ενικού	θα νά 'χ' βρισ'	θα βρίζ'-	
α' προσ. πληθ.	θα νά 'χουμι βρισ'	θα βρίζ -ουμι	
β' προσ. πληθ.	θα νά 'χιτι βρισ'	θα βρίζ -ιτι	
γ' προσ. πληθ.	θα νά 'χουν βρισ'	θα βρίζ -ουν	

Πίνακας 24: το ρήμα *βρίζου* στους χρόνους της οριστικής

Οι τύποι της οριστικής, που δηλώνουν υποθετική τροπικότητα (θα / θα να + παρελθ. χρ.), έχουν ως εξής:

α' προσ. ενικού	θα νά 'βρι-σα	θα νά 'βρίζ-α	θα νά 'χα βρισ'
β' προσ. ενικού	θα νά 'βρι-σις	θα νά 'βρίζ-ις	θα νά 'χισ βρισ'
γ' προσ. ενικού	θα νά 'βρι-σι	θα νά 'βρίζ -ι	θα νά 'χι βρισ'
α' προσ. πληθ.	θα νά 'βρι-σαμαν	θα νά 'βρίζ -αμαν	θα νά 'χαμαν βρισ'
β' προσ. πληθ.	θα νά 'βρι-σαταν	θα νά 'βρίζ -αταν	θα νά 'χαταν βρισ'

γ' προσ. πληθ.	θα νά 'βρι-σαν	θα νά 'βριζ -αν	θα νά 'χαν βρισ'
----------------	----------------	-----------------	------------------

Πίνακας 25: το ρήμα *βρίζου* στους τύπους που δηλώνουν υποθετική τροπικότητα

	ΥΠΟΤΑΚΤΙΚΗ		
α' προσ. ενικού	νά 'βρι-σα	να 'χου βρισ'	να 'χα βρισ'
β' προσ. ενικού	νά 'βρι-σις	να 'χ'ς βρισ'	να 'χis βρισ'
γ' προσ. ενικού	νά 'βρι-σι	να 'χ' βρισ'	να 'χι βρισ'
α' προσ. πληθ.	νά 'βρι-σαμαν	να 'χουμι βρισ'	να 'χαμαν βρισ'
β' προσ. πληθ.	νά 'βρι-σαταν	να 'χιτι βρισ'	να 'χαταν βρισ'
γ' προσ. πληθ.	νά 'βρι-σαν	να 'χουν βρισ'	να 'χαν βρισ'
α' προσ. ενικού	να βρίς-ου	να βρίζ-ου	να 'βρίζ-α
β' προσ. ενικού	να βρί-εις	να βρί-ειζ(ς)	να 'βρίζ-ις
γ' προσ. ενικού	να βρίς'	να βρίζ'-	να 'βρίζ -ι
α' προσ. πληθ.	να βρίς -ουμι	να βρίζ -ουμι	να 'βρίζ -αμαν
β' προσ. πληθ.	να βρίς -ιτι	να βρίζ -ιτι	να 'βρίζ -αταν
γ' προσ. πληθ.	να βρίς -ουν	να βρίζ -ουν	να 'βρίζ -αν

Πίνακας 25: το ρήμα *βρίζου* στην υποτακτική

	ΠΡΟΣΤΑΚΤΙΚΗ	
	Μη συνοπτική	Συνοπτική
β' πρόσωπο εν.	βρίζι	βρίσι
β' πρόσωπο πληθ.	βρίζιτι	βρίστι

Πίνακας 26: το ρήμα *βρίζου* στην προστακτική

Παρατηρούμε ότι στον εξαρτώμενο τύπο (θέμα αορίστου) και στο β' πρόσωπο *δέεις* έχει αποβληθεί το -σ- μεταξύ των φωνηέντων, πράγμα που αποτελεί συνήθη περίπτωση, όπως π.χ. *θα χάσεις* > *θα χάεις*, *θα φτιάξεις* > *θα φκιάεις*, *θα σιάσεις* > *θα σιάεις*.. Αν στη θέση αυτού του -σ- έχουμε ζ, ξ ή ψ, αυτά θα λάβουν τη θέση του τελικού -ς, ώστε να έχουμε: *παίζεις* > *παίειξ(ς)*, *δουλέψεις* > *δλέειψ(ς)*, *θα ακουμπάς* > *θα γκιούειζ(ς)*²¹, *λείψεις* > *λείειψ(ς)*, *γράψεις* > *γράειψ(ς)*. Κάποιες φορές το -ς δεν

²¹ Το παράδειγμα από τον εξής σύνδεσμο: <https://www.artinoi.gr/cgi-bin/forumV2/lexiko.pl>

αποβάλλεται εντελώς, και αναλόγως της ταχύτητας με την οποία εκφράζεται ο ομιλητής μπορεί να προκύπτουν είτε παρατεταμένα συριστικά [pss], είτε την (μη αποδεκτή στην ΚΝΕ) ακολουθία [zs].

3.3.3.4. Ρήματα σε παθητική φωνή

Για να υπάρχει εικόνα και ως προς την παθητική φωνή των ρημάτων της αρτινής ποικιλίας, θα παρουσιαστεί ενδεικτικά παρακάτω το ρήμα *πλένουμι* ‘πλένομαι’.

	ΟΡΙΣΤΙΚΗ		
	ΕΝΕΣΤΩΤΑΣ	ΠΑΡΑΤΑΤΙΚΟΣ	ΜΕΛΛΟΝΤΑΣ συνοπ.
α' προσ. ενικού	πλέν-ουμι	πλέν-ουμαν	θα πλυ-θού
β' προσ. ενικού	πλέν-ισι	πλέν-ουσαν	θα πλυ-θείς
γ' προσ. ενικού	πλέν-ιτι	πλέν-ουνταν	θα πλυ-θεί
α' προσ. πληθ.	πλέν-ουμαστι	πλέν-ουμασταν	θα πλυθ-ούμι
β' προσ. πληθ.	πλέν-ιστι	πλέν-ουσ(ασ)ταν	θα πλυθ-ίτι
γ' προσ. πληθ.	πλέν-ουντι	πλέν-ουνταν	θα πλυθ-ούν
	ΑΟΡΙΣΤΟΣ	ΠΑΡΑΚΕΙΜΕΝΟΣ	ΥΠΕΡΣΥΝΤΕΛΙΚΟΣ
α' προσ. ενικού	πλύ-θ'κα	έχου πλυθεί	είχα πλυθεί
β' προσ. ενικού	πλύ-θ'κις	έχ'ς πλυθεί	είχισ πλυθεί
γ' προσ. ενικού	πλύ-θ'κι	έχ' πλυθεί	είχι πλυθεί
α' προσ. πληθ.	πλύ-θ'καμαν	έχουμι πλυθεί	είχαμαν πλυθεί
β' προσ. πληθ.	πλύ-θ'καταν	έχιτι πλυθεί	είχαταν πλυθεί
γ' προσ. πληθ.	πλύ-θ'καν	έχουν πλυθεί	είχαν πλυθεί
	ΣΥΝΤΕΛ. ΜΕΛΛΟΝΤΑΣ	ΜΕΛΛΟΝΤΑΣ μη συνοπτικός	
α' προσ. ενικού	θα νά 'χου πλυθεί	θα πλέν-ουμι	
β' προσ. ενικού	θα νά 'χ'ς πλυθεί	θα πλέν-ισι	
γ' προσ. ενικού	θα νά 'χ' πλυθεί	θα πλέν-ιτι	
α' προσ. πληθ.	θα νά 'χουμι πλυθεί	θα πλέν-ουμαστι	
β' προσ. πληθ.	θα νά 'χιτι πλυθεί	θα πλέν-ιστι	
γ' προσ. πληθ.	θα νά 'χουν πλυθεί	θα πλέν-ουντι	

Πίνακας 27: το ρήμα *πλένουμι* στην οριστική

Οι τύποι της οριστικής του ρήματος *πλένουμε*, που δηλώνουν υποθετική τροπικότητα (θα / θα να + παρελθ. χρ.), έχουν ως εξής:

α' προσ. ενικού	θα πλύ-θ'κα	θα πλέν-ουμαν	θα νά 'χα πλυθεί
β' προσ. ενικού	θα πλύ-θ'κισ	θα πλέν-ουσαν	θα νά 'χισ πλυθεί
γ' προσ. ενικού	θα πλύ-θ'κι	θα πλέν-ουνταν	θα νά 'χι πλυθεί
α' προσ. πληθ.	θα πλύ-θ'καμαν	θα πλέν-ουμασταν	θα νά 'χαμαν πλυθεί
β' προσ. πληθ.	θα πλύ-θ'καταν	θα πλέν-ουσ(ασ)ταν	θα νά 'χαταν πλυθεί
γ' προσ. πληθ.	θα πλύ-θ'καν	θα πλέν-ουνταν	θα νά 'χαν πλυθεί

Πίνακας 28: το ρήμα *πλένουμε* στους τύπους που δηλώνουν υποθετική τροπικότητα

	ΥΠΟΤΑΚΤΙΚΗ		
α' προσ. ενικού	να πλύ-θ'κα	να 'χου πλυθεί	να 'χα πλυθεί
β' προσ. ενικού	να πλύ-θ'κισ	να 'χ'ς πλυθεί	να 'χισ πλυθεί
γ' προσ. ενικού	να πλύ-θ'κι	να 'χ' πλυθεί	να 'χι πλυθεί
α' προσ. πληθ.	να πλύ-θ'καμαν	να 'χουμι πλυθεί	να 'χαμαν πλυθεί
β' προσ. πληθ.	να πλύ-θ'καταν	να 'χιτι πλυθεί	να 'χαταν πλυθεί
γ' προσ. πληθ.	να πλύ-θ'καν	να 'χουν πλυθεί	να 'χαν πλυθεί
α' προσ. ενικού	να πλυ-θού	να πλέν-ουμι	να πλέν-ουμαν
β' προσ. ενικού	να πλυ-θείς	να πλέν-ισι	να πλέν-ουσαν
γ' προσ. ενικού	να πλυ-θεί	να πλέν-ιτι	να πλέν-ουνταν
α' προσ. πληθ.	να πλυθ-ούμι	να πλέν-ουμαστι	να πλέν-ουμασταν
β' προσ. πληθ.	να πλυθ-ίτι	να πλέν-ιστι	να πλέν-ουσ(ασ)ταν
γ' προσ. πληθ.	να πλυθ-ούν	να πλέν-ουντι	να πλέν-ουνταν

Πίνακας 29: Το ρήμα *πλένουμε* στην υποτακτική έγκλιση.

	ΠΡΟΣΤΑΚΤΙΚΗ	
	Μη συνοπτική	Συνοπτική
β' πρόσωπο εν.	-	πλύσ'
β' πρόσωπο πληθ.	-	πλυθήτι

Πίνακας 30: Η προστακτική του ρήματος *πλένουμε*

3.3.3.5. Η ιδιαιτερότητα του τύπου *θα να*

Πολλές φορές, εκεί όπου στην ΚΝΕ τίθεται το μόριο *θα*, στην αρτινή ποικιλία έχουμε το *θα να*. Όχι πάντα όμως. Στο ρήμα *είμι* το βρίσκουμε στον μέλλοντα *θα νά 'μι*, στην υποθετική *θα νά 'μαν*. Σε άλλα ρήματα το βρίσκουμε μόνο στην υποθετική είτε στην απλή και τη συντελεσμένη (*θα νά 'δενα*, *θα νά 'χα δέσ'*) είτε μόνο στη συντελεσμένη (*θα νά 'χα πλυθεί*). Γιατί, όμως, δεν εμφανίζονται αντίστοιχα οι τύποι *θα να πλύνω, *θα να πλένουμαν, *θα να δέσω;

Είναι προφανές από τα ρήματα που κλίναμε ήδη παραπάνω ότι το *θα να* δεν είναι απαραίτητο γραμματικά στο ρήμα, καθώς σε άλλες περιπτώσεις υπάρχει, αλλά και όπου δεν υπάρχει, δεν επηρεάζεται η λειτουργία του ρήματος. Από την άλλη παρατηρούμε ότι σε όλες τις θέσεις που το *θα να* υπάρχει, το *να* τονίζεται. Επίσης, από τη λέξη που ακολουθεί το *θα να* λείπει η πρώτη συλλαβή. Προφανώς λοιπόν το *θα να* υπάρχει σε όποια θέση του επιτρέπεται, ώστε να τονίζεται, δηλαδή όταν η επόμενη λέξη αρχίζει με συλλαβική αύξηση, η οποία χάνεται και ο τόνος αναβιβάζεται στο *να*.

Έτσι έχουμε στον μέλλοντα: *θα νά 'χω*, *θα νά 'μι*, *θα νά 'βρου* (από το *εύρου*), *θα νά 'ρθω*, αλλά όχι *θα να παίξου, *θα να πάρου, *θα να δείξου, *θα να λέου, *θα να σύρου, *θα να κλουτήσου.

Στην ρηματικό τύπο *θα / θα νά + παρατατικός*, έχουμε αντίστοιχα: *θα νά 'δειχνα*, *θα νά 'σιαζα*, *θα νά 'σερνα*, αλλά όχι *θα να πέρναγα, **θα να στήρ'ζα*, **θα να κ'μόμαν*, *θα να πρόφταινα.

Οσάκις έχουμε στην ΚΝΕ *θα + υπερσυντέλικος*, αλλά και στον συντελεσμένο μέλλοντα (*θα + παρακείμενος*), το *θα να* είναι μονόδρομος στην ΑΠ, αφού το *θα να* ενεργοποιείται από το ίδιο το βοηθητικό ρήμα, οπότε το ίδιο το θέμα του ρήματος δεν παίζει κανέναν ρόλο.

3.3.4. Παραγωγική μορφολογία

Η παραγωγή δεν διαφέρει αισθητά στην ΑΠ εν σχέσει με την ΚΝΕ. Δεν αποτελούν έκπληξη οι καταλήξεις υποκοριστικών -άκι όπως στο *σπ'τάκ'* 'σπιτάκι', -ούλα όπως στο *πουρτούλα* 'πορτούλα', -ίτσα όπως στο *φουλίτσα* 'φωλίτσα', -ούλα

όπως στο *Παναγούλα* κλπ. Κάποιες φορές, υπάρχουν λέξεις που στην ΚΝΕ θα είχαν άλλο παραγωγικό επίθημα, όπως π.χ. έχουμε στην ΚΝΕ κοπελ-ίτσα ενώ στην ΑΠ κουπιλ-ούλα, στην ΚΝΕ γατ-άκι, ενώ στην ΑΠ γατσ-ούλ', στην ΚΝΕ κομματ-άκι, ενώ στην ΑΠ κουμματσ-ούλ', στην ΚΝΕ πιατ-άκι, ενώ στην ΑΠ πιατ-έλου. Ενδιαφέρον παρουσιάζει στην αρτινή ποικιλία το επίθημα υποκορισμού -ούρ' στη λέξη *πιδούρ'* 'παιδάκι' αλλά και -ούδ' στις λέξεις *αναδιχτούδ'* 'βαφτιστήρι', *βρουδ'* 'φυσική πισίνα μέσα σε ποτάμια', *σφαλαγγούδ'* 'αράχνη'.

Στην παραγωγή επιθέτων, όταν στην ΚΝΕ έχουμε επίθημα -στος ή -τος αυτό στην αρτινή ποικιλία, αλλά και αλλού στην Ήπειρο (Μπόγκας, 1964) γίνεται -'γους. Έτσι έχουμε: *αξύριστος > αξούρ'γους*, *αβάπτιστος > αβάφτ'γους*, *ασαράντιστος > ασαράντ'γους*, *ασυγύριστος > ασυγύρ'γους*, *αφόρετος > αφόριγους*.

3.3.5. Επιφωνήματα

Όπως έχει ήδη αναφερθεί νωρίτερα στην παρούσα μελέτη, το κλιτικό επιφώνημα στην Ήπειρο γενικά, αλλά και στην Άρτα συγκεκριμένα είναι συνήθως το ω και όχι το ε της ΚΝΕ. Χρησιμοποιούνται, επίσης, το ουρέ- ουρή- ουρ' ή μουρέ - μουρή – μουρ', ενώ ο Ξυλογιάννης (2018, 290) αναφέρει και το μω'.

Πολύ χαρακτηριστικό επιφώνημα της περιοχής είναι το *ούι<* αρχ. ουαί, το *πουπούι* ή *πούι-πούι <* αρχ. παπαί. Στη θέση του αλίμονο της ΚΝΕ χρησιμοποιούνται τα *αλί / αλιά* και *μιντέτ* (Ξυλογιάννης, 2018). Το *(μ)πραστ* ή *φραστ* χρησιμοποιείται επιφωνηματικά για να περιγράψει μια γρήγορη κίνηση. Το *μηδά* (πιθανότατα < αρχ. *μηδέ*) είναι επίσης χαρακτηριστικό επιφώνημα της Άρτας, το οποίο χρησιμοποιείται ως 'αλίμονο', με ειρωνική όμως σημασία, όταν όμως εντάσσεται σε πρόταση ισοδυναμεί με την επίσης ειρωνική χρήση του 'άσε' της ΚΝΕ. Παραδείγματα:

1) *-Ήταν κι η δημαρχέσσα στου παν'γύρ', α;*

-Μηδά!

2) *-Ου Παναής φόραϊ καλό κουστούμ' στ' βάφτισ';*

-Ναι! Μηδά η μάνα τ' γκόρδουμα!

3.4. Σύνταξη

Συντακτικά η ΑΠ δεν διαφέρει σε πολλά σημεία από την ΚΝΕ. Υπάρχουν όμως διάφορες περιπτώσεις, που προκαλούν το ενδιαφέρον και οι οποίες θα αναφερθούν στη συνέχεια.

3.4.1. Εμπρόθετα *με/για/από/προς* + *προσωπική αντωνυμία*

Στην ΚΝΕ γνωρίζουμε ότι οι προθέσεις γενικώς συντάσσονται με αιτιατική και η σύνταξή τους με γενική συνδέεται συνήθως με κατάλοιπα της αρχαίας γλώσσας. Το ίδιο ισχύει και όταν οι προθέσεις ακολουθούνται από προσωπική αντωνυμία, οπότε έχουμε από εμένα, με εσένα, για εσάς κοκ (Holton et. al, 1998). Στην αρτινή ποικιλία σε όλες αυτές τις περιπτώσεις μετά από τις προθέσεις *με, για* και *από* ακολουθεί ένα τ', ώστε να έχουμε: *μετ' ιμένα, απ' τ' ισένα, για τ' εσάς, προς τα'ιμάς*. Πιθανόν, αυτό το τ' να προέρχεται από την πρόθεση μετά της αρχαίας, η οποία συντασσόταν με γενική. Όταν, λοιπόν, με την γλωσσική εξέλιξη η γενική άρχισε να υποχωρεί έναντι της αιτιατικής είχαμε μετ' εμού > μετ' εμένα > με τ' εμένα > με τ' ιμένα και αναλογικά προς αυτή για τ' ιμένα και απ' τ' ιμένα. Δεν αποτελεί έκπληξη, ότι παρόμοιο φαινόμενο παρατηρείται και στην ποικιλία των Ιωαννίνων (Κοσμάς, 1997, 58· Μπόγκας, 1964, 15). Παρατηρείται και στην ΚΝΕ το ίδιο φαινόμενο, αλλά με κάποιες μόνο προθέσεις π.χ. *προς τα 'μένα*.

3.4.2. Εμπρόθετο αντί γενικής

Η προτίμηση του εμπρόθετου αντί της γενικής αποτελεί ένα από τα συντακτικά φαινόμενα της αρτινής ποικιλίας, που παρατηρείται και σε γειτονικές προς την Άρτα (Κοσμάς, 1997), αλλά και στην ΚΝΕ (Holton et al., 1998, 368-369) σε σημείο μάλιστα που έχει υποστηριχθεί ότι δεν υπάρχει γενική πληθυντικού (Κοσμάς, 1997, 37 επ.), επιχείρημα, για το οποίο έχει ήδη γίνει λόγος και πιο πάνω. Χαρακτηριστικό το παράδειγμα στην ΑΠ: *Έκλεισι τ' μπόρτα απ' του κατώι*.

3.4.3. Ασυμφωνία Y – P στην πρόταση

Πολλές φορές, στην ποικιλία της Άρτας το υποκείμενο φαίνεται να μην συμφωνεί με το ρήμα κατά τον αριθμό. Έτσι, είναι πολύ συχνό το φαινόμενο, το Y να είναι σε ενικό αριθμό αλλά το P σε πληθυντικό, όπως στα παραδείγματα:

«Έχουν δίκιου του χουριό»

«Είνι καλοί κόσμους κι ν'κουκυραίοι κόσμους».

Συμβαίνει όμως και το αντίθετο, δηλαδή το Υ να βρίσκεται σε πληθυντικό αριθμό και το Ρ σε ενικό, όπως στο παράδειγμα:

«Οι Κωστακιοί έχ' πουλλά μαγαζιά».

Είναι προφανές και από τα παραδείγματα, ότι η περίπτωση αυτή δεν αποτελεί συντακτικό παράδοξο, αλλά στην μεν πρώτη περίπτωση το *χωριό* ισοδυναμεί νοηματικά με τους *κατοίκους* του χωριού και ο *κόσμος* με *ανθρώπους* ώστε να δικαιολογείται ο πληθυντικός του Ρ, ενώ στη δεύτερη περίπτωση *οι Κωστακιοί* να ισοδυναμούν με την *περιοχή* με το όνομα Κωστακιοί, ώστε να δικαιολογείται ο ενικός αριθμός του Ρ.

Το φαινόμενο αυτό στο σχολικό συντακτικό (Συντακτικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας, 1979, 171) έχει περιγραφεί ως *σχήμα κατά το νοούμενο*. Φυσικά, στην ΑΠ δεν αποτελεί σχήμα λόγου με σκοπό την έμφαση ή τον οποιονδήποτε χρωματισμό του λόγου, αλλά αποτελεί δυνατότητα λεκτικής απόδοσης της έννοιας του συνόλου ως προς τις μονάδες που το απαρτίζουν. Οι εκφράσεις αυτές δηλαδή, δεν αναπτύσσονται σε συγκεκριμένα περιβάλλοντα, με ειδικό σκοπό, αλλά αποτελούν ζωντανό κομμάτι της καθημερινής διαπροσωπικής γλωσσικής επικοινωνίας.

3.4.4. Η έκφραση της προσωρινής κατάστασης στην αρτινή ποικιλία

Ο Μπόγκας (1964, 15) αναφέρει τον εξής διάλογο σε ηπειρώτικη γλωσσική ποικιλία: ΕΡ: «Είνι ου Γιάνν'ς μέσα;» ΑΠ: «-Τουν είνι» ή «Είνι τους». Η δεύτερη περίπτωση «είνι τους» δεν έχει καταγραφεί σε οτιδήποτε σχετικό με την Άρτα, ο τύπος «τουν είνι» όμως αναφέρεται και αλλού²². Στην ΑΠ αυτή η δυνατότητα σύνταξης του αδύναμου τύπου της προσωπικής αντωνυμίας γ' προσώπου σε πώση αιτιατική με το αντίστοιχο πρόσωπο του ρήματος *είμι* δηλώνει ότι κάποιος βρίσκεται σε τόπο ή κατάσταση. Η ελλειπτική αυτή ρηματική έκφραση (απαντάται μόνο σε γ' πρόσωπο) στους χρόνους της οριστικής έχει ως εξής:

²² Η έκφραση αναφέρεται, μεταξύ άλλων, και στον εξής σύνδεσμο: <https://www.artinoi.gr/cgi-bin/forumV2/lexiko.pl>

	ΟΡΙΣΤΙΚΗ								
	ΕΝΕΣΤΩΤΑΣ			ΠΑΡΑΤΑΤΙΚΟΣ			ΜΕΛΛΟΝΤΑΣ		
	αρσεν.	θηλ.	ουδέτ.	αρσεν.	θηλ.	ουδέτ.	αρσεν.	θηλ.	ουδέτερο
γ' εν.	τουν είναι	τ'ν είναι	του 'νι	τουν ήταν	τ'ν ήταν	του 'ταν	θα τουν είναι	θα τ'ν είναι	θα του 'νι
γ' πλ.	τ'ς είναι	τ'ς είναι	τα 'νι	τ'ς ήταν	τ'ς ήταν	τα 'ταν	θα τ'ς είναι	θα τ'ς είναι	θα τα 'νι
	ΥΠΟΤΑΚΤΙΚΗ						ΟΡΙΣΤΙΚΗ (υποθετ. τροπικότητα)		
	αρσεν.	θηλ.	ουδέτ.	αρσεν.	θηλ.	ουδέτ.	αρσεν.	θηλ.	ουδέτ.
γ' εν.	να τουν είνι	να τ'ν είνι	να του 'νι	να τουν ήταν	να τ'ν ήταν	να του 'ταν	θα τουν ήταν	θα τ'ν ήταν	θα του 'ταν
γ' πλ.	τ'ς είναι	τ'ς είναι	τα 'νι	τ'ς ήταν	τ'ς ήταν	τα 'ταν	θα τ'ς ήταν	θα τ'ς ήταν	θα τα 'ταν

Πίνακας 31: η ρηματική δομή της ΑΠ που δηλώνει το Stage Level Predicate σε όλους τους χρόνους

Παραδείγματα (με επεξήγηση στην ΚΝΕ):

- 1) *Τα πιδούρια τά 'νι άρρωστα.*
'Τα παιδιά είναι άρρωστα. (κατάσταση)
- 2) *Ου γιατρός δε θα τουν ήταν στου νοσοκομείου.*
'Ο γιατρός δεν θα βρισκόταν στο Νοσοκομείο' (τόπος)
- 3) *Ο πατέραςιμ τουν ήταν ούλου φιργάτους.*
Ο πατέρας μου μονίμως έλειπε (κατάσταση)
- 4) *Ου αδιρφόσιμ τουν είναι παντριμένους απ' τα πέρσι'.*
Ο αδερφός μου είναι παντρεμένος από πέρυσι. (κατάσταση)
- 5) *Τουν ήταν στ'ν Ιταλία φοιτητής ου Γάκιας.*
Ο Γάκιας ήταν φοιτητής στην Ιταλία. (τόπος)
- 6) **Ου μπάρμπασιμ τουν είναι χήρους απ' τον καιρό τ' Κούρπασα.*
- 7) **Ου μανάβ'ς δεν τουν ήταν Έλληνας.*
- 8) **Ου αδερφόσιμ τον ήταν ψ'λός.*
- 9) **Του σπιτ' τού ταν θκόμ.*
- 10) **Η ώρα τ'ν είναι 4.*

Προκύπτει, λοιπόν, ότι η ρηματική αυτή δομή δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί με μόνιμες ιδιότητες, με την ώρα και την ημερομηνία ή με την κτήση πραγμάτων, παρά μόνο με προσωρινές καταστάσεις ή με στάση σε τόπο. Έτσι, κάποιος, σύμφωνα και με τα παραπάνω παραδείγματα, στο ΑΠ *είνι Έλληνας*, αλλά δεν **τουν είναι Έλληνας*.

Η ρηματική αυτή δομή εμφανίζει λειτουργικά εντυπωσιακές ομοιότητες με το *estár* των ισπανικών, καθώς έχει τους ίδιους περιορισμούς στη χρήση έναντι του *είμι*, όπως και το *estár* έναντι του *ser*²³. Φυσικά, η δομή αυτή της ΑΠ είναι ελλειπτική, καθώς υπάρχει μόνο στο γ' πρόσωπο, σε αντίθεση με την ισπανική γλώσσα. Όμως είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρον ότι, όπως και στα ισπανικά, κάποια *Está casada / T'ν ίνι παντρισμέν'*, ενώ *Es viuda / Είναι χήρα*, πράγμα που σημαίνει ούτε λίγο ούτε πολύ ότι, ενώ ο γάμος μάλλον γίνεται αντιληπτός ως μια προσωρινή κατάσταση και στα δύο γλωσσικά συστήματα, η χηρεία θεωρείται μόνιμο χαρακτηριστικό και αυτό ίσως είναι ένα σημάδι επίδρασης του πολιτισμού πάνω στη γλώσσα. Φυσικά, το φαινόμενο έχει παρατηρηθεί και σε άλλες γλώσσες και έχει ονομασθεί Stage Level Predicate (SLP) όταν το κατηγορημα αποδίδει προσωρινές ιδιότητες και Individual Level Predicate (ILP) όταν αυτό αποδίδει μόνιμα χαρακτηριστικά και ιδιότητες του ατόμου (Carlson, 1977).

3.4.5. Επιρρήματα

Τα επιρρήματα στην ΚΝΕ χρησιμοποιούνται για να προσδιορίσουν τόπο, τρόπο, χρόνο αλλά και ποσότητα (Holton et al., 1998). Και στην ΑΠ, προφανώς, τα επιρρήματα χρησιμοποιούνται για να επιτελέσουν τις ίδιες λειτουργίες με την ΚΝΕ. Εδώ παρουσιάζονται ενδεικτικά επιρρήματα και επιρρηματικές εκφράσεις που εμφανίζουν ιδιαιτερότητες σε σχέση με την χρήση τους στην ΚΝΕ (ή δεν υπάρχουν καθόλου στην ΚΝΕ).

Το τοπικό επίρρημα *(ι)δώ* όπως και στην ΚΝΕ (ΛΚΝ, 1998) σημαίνει το σημείο στο οποίο βρίσκεται ο ομιλητής. Το *(ι)κεί* σημαίνει, όπως και στην ΚΝΕ, «τον τόπο (θέση, σημείο, έκταση) που βρίσκεται μακριά από τον ομιλητή και προς τον οποίο δείχνει ή είχε αναφερθεί προηγουμένως» (ΛΚΝ, 1998). Το *αυτού* αναφέρεται στο μέρος, όπου βρίσκεται ο συνομιλητής και επομένως η διαφορά του με το *(ι)κεί*

²³ Τα δεδομένα που σχετίζονται με την ισπανική γλώσσα προέρχονται από τον σύνδεσμο: <https://laemadrid.com/usos-de-ser-y-estar/?lang=es>

συνίσταται στο ότι το σημείο όπου μπορεί να αφορά το *(ι)κεί* είναι τρίτο, άσχετο ως προς τη θέση των δύο συνομιλητών (ΛΚΝ, 1998). Και τα τρία αυτά τοπικά επιρρήματα με το μόριο -ια(ς) ή -για(ς) γίνονται *ιδώια(ς)*, *ικείια(ς)* και *αυτούια(ς)* και σημαίνουν ‘ακριβώς εδώ’, ‘ακριβώς εκεί’ (σε τρίτο σημείο) και ‘ακριβώς εκεί που είσαι’. Πολλές φορές, για να τονισθεί η ακρίβεια της θέσης το μόριο *ιά* (ή *για*) επαναλαμβάνεται και δεύτερη φορά π.χ. *ικείια ιά* (Κοσμάς, 1997).

Τα *(ι)δώθι*, *(ι)κείθι* και *ουλούθι* σημαίνουν ‘από εδώ’, ‘από εκεί’ και ‘(από) παντού’ αντίστοιχα και απαντούν στην ερωτηματική λέξη *πούθι*; που σημαίνει ‘από πού’. Το επίρρημα *αδικεί* σημαίνει στάση σε συγκεκριμένο σημείο μακριά από τον ομιλητή. Η διαφορά του με το εκεί έγκειται ακριβώς στο γεγονός ότι ποτέ δεν χρησιμοποιείται για κίνηση από/ προς τόπο, αλλά μόνο για στάση. Ενώ δηλαδή είναι αποδεκτή η πρόταση *Πήγι κατά ‘κει*, δεν είναι γραμματική η πρόταση **Πήγι κατ’ αδικεί* αλλά είναι η πρόταση *Έμειν’ αδικεί*.

Άλλα επιρρήματα και επιρρηματικές φράσεις της ΑΠ είναι το *ανάρια*, που σημαίνει ‘αραιά’, *ξιμουτόχ’* ‘επίτηδες, αποκλειστικά’, *γιαβάς* ‘αργά’, *ψια* ‘πολύ λίγο’, *ντιπ/μπι* ‘εντελώς, καθόλου’, *παρέκ’* ή *παρέκεια* ‘παραπέρα’, *κοντά* ‘μετά’, *ζικουπή* ‘ασταμάτητα’, *χστουλαμπρή* ‘σπάνια’, *παρακατούλια* ‘λίγο παρακάτω’, *αβέρτα* ‘αφειδώς’ ή σε υπερθετικό βαθμό *αβέρτα πάγκα* ‘αφειδέστατα’, *ουλουένα* ‘συνέχεια’, *σ’μα* ‘κοντά’, *ουλουμία* ‘παραλίγο’, *κάνι* ‘τουλάχιστον’ (Ξυλογιάννης, 2018)²⁴.

4. ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ

4.1. Προσαρμογή γλωσσικών δανείων

Οι κάτοικοι της πόλης και ολόκληρου του νομού Άρτης στους αιώνες της αδιάκοπης κατοίκησης της περιοχής, ήρθαν σε επαφή με πληθυσμούς αλλόγλωσσους και σαφώς επηρέασαν και επηρεάστηκαν γλωσσικά μέσω της επαφής που ανέπτυξαν. Οθωμανοί, Σλάβοι, Αλβανοί, Ιταλοί και Βλάχοι έχουν αφήσει το στίγμα τους, λιγότερο ή περισσότερο έντονο, στην γλωσσική ποικιλία της Άρτας, όπως άλλωστε προκύπτει και από τα ιστορικά στοιχεία, που παρατίθενται στην εισαγωγή της παρούσας μελέτης. Παρακάτω παρουσιάζονται ενδεικτικά κάποια μόνο από τα

²⁴ Παραδείγματα επιρρημάτων έχουν ληφθεί και από τον σύνδεσμο: <https://www.artinoi.gr/cgi-bin/forumV2/lexiko.pl>

γλωσσικά δάνεια, που εμφανίζονται στην τοπική ποικιλία της Άρτας, από τις γλώσσες που φαίνεται να της έχουν ασκήσει την ισχυρότερη επιρροή σε επίπεδο λεξιλογίου, καθώς και ο τρόπος και οι μορφοφωнологικές διεργασίες με τις οποίες έγινε η εισαγωγή τους στην αρτινή ποικιλία. Οι δάνειες αυτές λέξεις έχουν επιλεγεί με τρόπο ώστε να καλύπτουν ευρύ πεδίο μορφολογικών, φωνολογικών και σημασιολογικών φαινομένων, ενώ ο αριθμός τους δεν αποδεικνύει σε καμία περίπτωση κανενός είδους «ποσόστωση» και συσχετισμό της επιρροής της γλώσσας – πηγής στην γλωσσική ποικιλία της Άρτας.

4.1.1. Δάνεια από την τουρκική

(1) Από την τουρκική λέξη *patlıcan* [patlı'dʒan], που σημαίνει μελιτζάνα, φτάσαμε στην αρτινή *πατριτζάνα* [patri'dʒana], με την ίδια σημασία, μέσα από φωνητικές και μορφολογικές διεργασίες. Φωνητικά, ο φθόγγος [t] ετράπη σε [r], ίσως παρετυμολογικά (Καραντζόλα&Φλιάτουρας, 2004) λόγω σύγχυσης με το συνθετικό πατρο- της ελληνικής. Στην ΚΝΕ το συμφωνικό σύμπλεγμα [tl] είναι ήδη προβληματικό, καθώς δεν έχει θέση σε έμβαση, αφού παραβιάζει τον φωνοτακτικό περιορισμό του ελάχιστου περιγυρού (OCP), που απαγορεύει την πραγμάτωση ομοργανικών εμβάσεων (Κάππα, 2012). Στην ΑΠ όμως το σύμπλεγμα αυτό υπάρχει σε έμβαση (π.χ. *τλούπα*, *τλώνου*²⁵), οπότε στην περίπτωση αυτή ο συγκεκριμένος φωνοτακτικός περιορισμός δεν υφίσταται. Πάντως είναι επίσης πιθανόν η λέξη να εισήλθε μέσω άλλης ποικιλίας, που σέβεται τον συγκεκριμένο περιορισμό. Κατόπιν, ο φθόγγος [w] ετράπη τελικώς σε [i]. Αξιοσημείωτο είναι ότι ο φθόγγος [dʒ] δεν μετατρέπεται σε [dz], όπως συμβαίνει στην ΚΝΕ. Επίσης, σε μορφολογικό επίπεδο, η λέξη δεν ακολούθησε τον νόμο του φυσικού γένους (Κυρανούδης, 2009), καθώς η μορφολογική προσαρμογή της τουρκικής λέξης *patlıcan* σε ουσιαστικό θηλυκού γραμματικού γένους με κατάληξη –α (που δηλώνει έμφυχα δάνεια) στην ελληνική, αντί σε ουδέτερο γένος με κατάληξη –ι, που θα ήταν και το αναμενόμενο, μιας και η μελιτζάνα είναι άψυχη. Το παράδοξο αυτό οφείλεται, ίσως, σε σημασιολογική επίδραση (Κυρανούδης, 2009) άλλων κηπευτικών, όπως η *πατάκα* (πατάτα), η *σαλάτα* ή άλλων θηλυκών σε –άνα, όπως η *μπουρατζάνα*, η *κουραμάνα* κλπ.

²⁵ Το λήμμα αναφέρεται στο ηλεκτρονικό λεξικό: <https://www.artinoi.gr/cgi-bin/forumV2/lexiko.pl>

(2) Το ρήμα *κουσεύου* [ku'sevu] (Αραβαντινός, 1909), που σημαίνει «τρέχω», εισήλθε στην ποικιλία της Άρτας μέσω του ουσιαστικού της δυτικής βαλκανικής τουρκικής *kozi* (τρεχάλα) το οποίο απαντάται στην ίδια ποικιλία ως «κουσή» (Κυρανούδης, 2009). Φωνολογικά δεν υπήρξε ιδιαίτερη προσαρμογή, πέραν της ανύψωσης του άτονου [o] ως [u], σύμφωνα με τον βόρειο φωνηεντισμό (Newton, 1972). Από το ουσιαστικό, αφαιρέθηκε η κατάληξη θηλυκού -η και προστέθηκε η παραγωγική κατάληξη -εύω της ελληνικής, με την οποία παράγονται ρήματα (π.χ. πίστη - πιστεύω). Προφανώς, είναι λανθασμένη η ετυμολόγηση της λέξης από τον Αραβαντινό (1909), που υποστηρίζει ότι το *κουσεύω* προέρχεται από το αρχ. *κόσσω*.

(3) Η λέξη *ιτς* [its] (Μπόγκας, 1966), που σημαίνει «καθόλου», με επιρρηματική χρήση στην αρτινή ποικιλία, όπως και στην τουρκική, προέρχεται από την λέξη *hiç* της τουρκικής. Πέραν της απώλειας του άηχου γλωττιδικού -h- και της τροπής του [tʃ] σε [ts], δεν υπέστη άλλη μορφολογική διαδικασία προσαρμογής στην ποικιλία της Άρτας. Παρ' ότι ο φθόγγος [tʃ] δεν είναι ξένος στην ποικιλία της Άρτας, δεν απαντάται συνήθως στο τέλος λέξεων, εξ ου και η μετατροπή σε [ts].

(4) Η λέξη *μαντανία* της ΑΠ, που σημαίνει «υφαντή μάλλινη κουβέρτα», όπως και η πατανία ή μπατανία της ΚΝΕ (έστω και ως λαϊκή λέξη), έχει προέλθει από την τουρκική λέξη *bataniye* (ΛΚΝ, 1998). Η λέξη πέρασε στην ελληνική με την ασυνήθιστη τροπή του κλειστού ηχηρού [b] σε έρρινο [m] και με ηχηροποίηση του [t] σε [d] και τροπή του -ye σε -a. Μορφολογικά, η λέξη παρέμεινε στην κατηγορία του ουσιαστικού, αλλά έλαβε γένος θηλυκό, ίσως επηρεασμένη από την λέξη *κουβέρτα*, της οποίας ούτως ή άλλως αποτελεί και υπώνυμο (Ξυδόπουλος, 2007).

(5) Η λέξη *τζαμ'λίκ'* [dʒam'lic] στην αρτινή ποικιλία σημαίνει «παράθυρο» και όχι «ξύλινο συνήθ. πλαίσιο, όπου τοποθετείται το τζάμι στα παράθυρα ή στις πόρτες ή κατ' επέκταση το πλαίσιο μαζί με το τζάμι.», όπως σημειώνει το Λεξικό Κοινής Νεοελληνικής. Η λέξη προέρχεται από την τουρκική *camlik*, η οποία σημαίνει «χώρος κλεισμένος με τζάμι», οπότε η λέξη εισάγεται στην τοπική ποικιλία της Άρτας ως μερώνυμο (Ράλλη, 2001) της αρχικής τουρκικής. Μορφολογικά η λέξη εισάγεται σε ουδέτερο γένος, ως άηχο ουσιαστικό (Κυρανούδης, 2009). Φωνολογικά, ο φθόγγος [ʃ] ετράπη σε [l] ενώ, σύμφωνα με την πρωτογενή ουρανικοποίηση, που αποτελεί βασικό χαρακτηριστικό των βορείων ποικιλιών της

ελληνικής (Μ. Μπαλτατζάνη κ.ά., 2016), το [k] ετράπη σε [c], με το ίχνος του τελικού [i] που αποβάλλεται.

(6) Το τουρκικό επίθετο *küçücük*, πέρασε στην τοπική ποικιλία της Άρτας ως ουσιαστικό, **κουτσοτζούκ'** [kutʃu'dʒuc], με την ίδια πάντα σημασία, «μικρούτσικος», είτε έμψυχου είτε άψυχου. Η λέξη εισήχθη στην αρτινή ποικιλία αυτούσια και όχι με την αρχική μορφή *küçük*, με επίθεση σε δεύτερη φάση του υποκοριστικού *-cük*, καθώς στην αρτινή ποικιλία υπάρχει ήδη το επίθετο *κούτσ'κος* [kutʃkos], που προέρχεται από το *küçük*, του οποίου το υποκοριστικό σχηματίστηκε με την προσθήκη της παραγωγικής κατάληξης *-άκ'* της αρτινής ποικιλίας, ως *κούτσ'κάκ'* [kutʃkac]. Εξάλλου, το υποκοριστικό επίθημα *-c⁰k* δεν χρησιμοποιείται σε καμία περίπτωση ανεξάρτητα στην ποικιλία της Άρτας, ενώ και οι ελάχιστες περιπτώσεις στις οποίες χρησιμοποιείται στις ΚΝΕ, όπως λαουτζίκος, μασκαρατζίκος κλπ (Κυρανούδης, 2009), είναι άγνωστες στη συγκεκριμένη ποικιλία. Το γένος στο οποίο εισήχθη η λέξη είναι το ουδέτερο, μιας και η ιδιότητα του «μικρούτσικου» δεν αντιστοιχεί σε [+έμψυχο]. Φωνολογικά, η μόνη αλλαγή συνίσταται στο ότι ο φθόγγος [y] τρέπεται σε [u].

(7) Το αρτινό **γκιζιράου** [jizi'rau] (Ξενόπουλος, 1884), που σημαίνει «βολτάρω» ή «περπατώ», προέρχεται από το τουρκικό *gezmeκ*, ίσως δε συγκεκριμένα από τον τύπο *gezerim* του ενεστώτα (*geniş zaman*). Για την εισαγωγή του στην ποικιλία της Άρτας το τουρκικό κλιτικό επίθημα *-im*, *-sin* κλπ αντικαταστάθηκε από το *-άω*, *-ας* κλπ. Φωνολογικά, δεν υπήρξαν ιδιαίτερες αλλαγές, πλην της στένωσης (Καμπάκη – Βουγιουκλή, 2009) του άτονου [e], το οποίο μπορεί να ακούγεται κάτι ανάμεσα από [e] και [i].

(8) Το ουσιαστικό της τουρκικής *bakır*, που σημαίνει «χαλκός» ή «χάλκινο σκεύος» (ΛΚΝ, 1998), προσαρμόστηκε στο γραμματικό σύστημα της ποικιλίας της Άρτας, ως ουσιαστικό **μπακίρ'** [ba'ciɾ^j], παίρνοντας το ουδέτερο γένος, καθώς στην τουρκική το ουσιαστικό αυτό δεν δηλώνει πρόσωπο, αλλά προσαρμόστηκε και στο κλιτικό σύστημα της ελληνικής αυτής ποικιλίας, καθώς προφέρεται το ίχνος του κλιτικού επιθήματος *-i* των ουδετέρων. Φωνολογικά η προσαρμογή συντελέστηκε με την τροπή του φωνήματος [k] σε [c]. Το ενδιαφέρον είναι στην περίπτωση αυτή, ότι στην διαλεκτική ποικιλία της Άρτας η λέξη δεν σημαίνει πια μόνο το «χάλκινο αγγείο» ή

τον «χαλκό», όπως συμβαίνει στην KNE, αλλά και το «πεπόνι», προφανώς λόγω του χρώματος της φλούδας του. Σημασιολογικά δηλαδή, έχει επέλθει μετακίνηση της σημασίας (Καραντζόλα & Φλιάτουρας, 2004).

(9) Η τουρκική λέξη *yurt*, που σημαίνει «τόπος», εισήχθη στη διαλεκτική ποικιλία της Άρτας ως *γιουρτ'* [ˈjurtʰ] (Κυρανούδης, 2009). Η λέξη, η οποία στη γλώσσα προέλευσης σημαίνει κάτι το άψυχο, με την είσοδό της στην τοπική ποικιλία της Άρτας έλαβε ουδέτερο γένος, σύμφωνα με τον κανόνα που ισχύει και στην KNE (Κυρανούδης, 2009). Φωνολογικά, η μόνη διαφορά στην προφορά από την τουρκική έγκειται στο ίχνος του άτονου [i] που αποβάλλεται στα αρτινά. Σημασιολογικά, όμως, υπήρξε στένωση (Καραντζόλα&Φλιάτουρας, 2004): *γιουρτ'* δεν είναι ο οποιοσδήποτε τόπος, αλλά το γεωτεμάχιο που, στα χωριά συνήθως, περιβάλλει την οικία.

(10) Το ουσιαστικό *yük* της τουρκικής, που σημαίνει «βάρος», προσαρμόστηκε στην ελληνική γλώσσα και πέρασε στην ποικιλία της Άρτας με τη μορφή *γιούκος* [ˈjukus], σε αρσενικό γένος δηλαδή. Πιθανότατα, η αρχική μορφή να ήταν *το γιούκ'*, η οποία απαντάται σε άλλες περιοχές της Ηπείρου (Κυρανούδης, 2009), όπως άλλωστε θα επέβαλλε και η ιδιότητα του μη έμψυχου (Κυρανούδης, 2009), να ετράπη δηλαδή αρχικώς σε ουδέτερο, όμως αυτό να εξελήφθη από τους ομιλητές ως πληθυντικός αρσενικού και σιγά σιγά να επιβλήθηκε το αρσενικό γένος (ΛΚΝ, 1998). Σημασιολογικά, υπήρξε μετακίνηση στη σημασία, καθώς από το βάρος φτάσαμε μέσα από μια ολόκληρη νοητική διεργασία, στη σημασία της στοίβας κλινοσκεπασμάτων (Καραντζόλα&Φλιάτουρας, 2004).

(11) Το ουσιαστικό *κλαρ'τζής* [klar'dzis] της αρτινής ποικιλίας, που σημαίνει τον μουσικό που παίζει κλαρίνο, έχει βάση ιταλική (*clarino*) στην οποία προστίθεται το τουρκικό παραγωγικό επίθημα -CI. Το επίθημα αυτό κατά την μορφολογική προσαρμογή του στην ελληνική δεν σχηματίζει όλες τις πιθανές μορφές που λαμβάνει στην τουρκική (-ci, -cu, -ci, -cü) λόγω της φωνηεντικής αρμονίας, καθώς στην ελληνική δεν υφίσταται ο κανόνας αυτός, αλλά προσάρμοσε μονάχα το αλλόμορφο -ci, ενώ ως έμψυχο, με αρσενικό φυσικό γένος παρέμεινε και στην αρτινή ποικιλία στο αρσενικό γένος (Κυρανούδης, 2009). Προσαρμόστηκε δε φωνολογικά το παραγωγικό επίθημα τρέποντας το [dz] σε [dz].

(12) Το επίθετο *χαιρλίδ'κους* [xajr'liðkus] της τοπικής ποικιλίας της Άρτας, που σημαίνει «τυχερός» ή «προκομμένος», προέρχεται από το τουρκικό επίθετο *hayırlı* με την ίδια σημασία. Η τουρκική λέξη προσαρμόστηκε στο φωνολογικό σύστημα της αρτινής ποικιλίας με τροπή του φωνήματος [ɯ] σε [i]. Σύμφωνα δε με την προσαρμογή τουρκικών επιθέτων στις βόρειες ποικιλίες της ελληνικής, στις οποίες άλλωστε ανήκει και αυτή της Άρτας, έλαβε το παραγωγικό επίθημα -δικος (Κυρανούδης, 2009), μετά από ανύψωση του [o] σε [u].

(13) Από το τουρκικό ουσιαστικό *kule*, που σημαίνει «πύργος», προέρχεται η λέξη *κούλια* ['kuɫa] της Άρτας. Όπως καθίσταται εμφανές, παρά το ότι η λέξη δεν αντιστοιχεί σε έμψυχο και θα έπρεπε να έχει περάσει από την τουρκική στην ελληνική διαλεκτική ποικιλία στο ουδέτερο γένος (Κυρανούδης, 2009), απαντάται σε γένος θηλυκό. Σημαιολογικά, η λέξη έχει υποστεί στένωση, καθώς δεν αποτελεί οποιονδήποτε πύργο, αλλά τον πύργο εκείνο, που βρίσκεται σε ύψωμα και βοηθά στη συνοριακή φύλαξη.

4.1.2. Δάνεια από την ιταλική

(1) *μαντζάτου* (το) [maŋ'dzatu], λέξη γνωστή σε όλη την Ήπειρο, αλλού σημαίνει το μεσαίο δωμάτιο, αλλού το ισόγειο, κοινό δωμάτιο, αλλού το ζεστό δωμάτιο με τζάκι < ιτ. *mangiato* (Μπόγκας, 1964). Έχει περάσει στην ελληνική γλώσσα ως ουδέτερο, καθώς πρόκειται για άψυχο, όπως ισχύει κατά κανόνα (Κυρανούδης, 2009) και έχει υποστεί χείλωση το τελικό [o] με τη μετατροπή του σε [u].

(2) *αγκούσια* (η) [aŋ'guɫa], 'η δύσπνοια, το βάρος στο στήθος, η στεναχώρια' < ιτ. *angoscia*. Η λέξη, παρ' ότι δηλώνει άψυχο έχει περάσει στην ελληνική ως θηλυκού γραμματικού γένους, πιθανότατα λόγω της κατάληξης σε [a], που στην ελληνική γλώσσα παραπέμπει σε θηλυκό γένος. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός, ότι ο τόνος βρίσκεται σε τονισμένο [o], και παρά ταύτα επέρχεται χείλωσή του, πράγμα που έχει ήδη παρατηρηθεί βέβαια στην εξεταζόμενη τοπική ποικιλία.

(3) *νέσπλου* ['nesplu] (το), 'μούσμουλο' < ιτ. *nespolo* (και όχι *nespolo*, όπως υποστηρίζει ο Μπόγκας). Η λέξη έχει εισέλθει στην ελληνική σε ουδέτερο γραμματικό γένος, καθώς είναι άψυχο, ενώ η κατάληξή του στη χώρα προέλευσης προσιδιάζει ήδη σε κατάληξη ουδετέρου γένους της ελληνικής. Το άτονο [o] έχει

αποβληθεί, ακολουθώντας τους φωνολογικούς κανόνες της τοπικής ποικιλίας και όλων των βορείων ιδιωμάτων, ενώ το [o] της κατάληξης ανυψώνεται σε [u].

(4) φιόρους [ˈfjorus] (ο) < ιτ. fiore, ματσάκι φτιαγμένο συνήθως από γαρύφαλλο και αρμπαρόριζα, που βγαίνει στον δίσκο της εκκλησίας στις μεγάλες γιορτές και το παίρνουν μόνον οι εορτάζοντες (έθιμο της Άρτας). Πιθανότατα η λέξη (όπως και άλλες ιταλογενείς) να προήλθε διαμέσου των νησιών του Ιονίου (Μπόγκας, 1964), ως ουσιαστικό αρσενικού γραμματικού γένους, όπως ακριβώς και στο γλωσσικό σύστημα προέλευσης. Σημασιολογικά η λέξη υφίσταται στένωση (Καραντζόλα&Φλιάτουρας, 2004), καθώς στην τοπική ποικιλία της Άρτας δεν σημαίνει οποιοδήποτε λουλούδι, όπως στην ιταλική, αλλά λουλούδι σε συγκεκριμένη χρήση και περίσταση.

(5) μπουνόρα (επίρρ.) [buˈnora], ‘πολύ νωρίς το πρωί’ < ιτ. dibuon’ ora [dibuoˈnora]. Το επιρρηματικό (χρονικό) εμπρόθετο της ιταλικής γίνεται μονολεκτικό επίρρημα στην ποικιλία της Άρτας (χωρίς την ιταλική πρόθεση di) και τελειοποιείται μορφολογικά μετά από αποβολή του άτονου [o]. Ίσως, εν προκειμένω, η αποβολή της πρόθεσης di να έχει να κάνει με τον διαχωρισμό της από την φωνολογική λέξη [buonóra], την οποία ο αρτινός ομιλητής να αντελήφθη ως σύνολο πλήρες νοήματος με επιρρηματική λειτουργία.

(6) μπαντίδους (ο) [banˈdiðus], ‘παλικαράς’. Ο Μπόγκας (1964) υποστηρίζει ότι η λέξη ήταν ήδη γνωστή κατά την Επανάσταση του 1821, με τη σημασία συμμορίτης < βεν. bandido. Η λέξη εισάγεται στην τοπική ποικιλία της Άρτας σε αρσενικό γένος, ως έμφυχο αρσενικό και έτσι προστίθεται η κατάληξη [-os] της ελληνικής. Το δεύτερο [d] αποστιγμικοποιείται, ενώ το [o] της κατάληξης υφίσταται χείλωση.

7) πιατέλου (το) [pjaˈtelu], ‘πιατάκι, συνήθως αυτό του φλιτζανιού’ < ιτ. piattello. Η λέξη εισάγεται αυτούσια με την ίδια σημασία της γλώσσας προέλευσης, απλοποιώντας όμως την προφορά των διπλών συμφώνων της ιταλικής [piaˈttello] και ανάπτυξη του ημιφώνου [j].

8) παστιτσάκ [pastiˈtsac] (το), ‘γλυκάκι φόρμας, που φτιάχνεται με δύο ήδη ζύμης’ < ιτ. pasticcino [pastiˈfʃino]. Η ιταλική λέξη εισήχθη στην ποικιλία της Άρτας με αποβολή της ιταλικής κατάληξης υποκορισμού -ino και την επίθημα (suffix) -άκι,

κοινό επίθημα υποκορισμού της KNE αλλά και της αρτινής γλωσσικής ποικιλίας. Επίσης, το [ʃ] υφίσταται απουράνωση και μετατρέπεται σε [ts]. Το ουδέτερο γραμματικό γένος δεν εκπλήσσει, καθώς αφ' ενός πρόκειται για άηχο, αφ' ετέρου το επίθημα -άκι παραπέμπει απευθείας σε ουδέτερο γένος.

9) κουμπούδ'ορ' [kubu'dorⁱ] (το) 'τομάτα' < ιτ. pomodoro. Μέσα από σειρά μετατροπών στα συμφωνικά συμπλέγματα [p] > [k], [m] > [b] και [d] > [ð] και την αντικατάσταση του επιθήματος που καθορίζει το γένος από το -ο της ιταλικής στο -ι της ελληνικής, το οποίο απομένει ως ίχνος, καθότι άτονο και αποβάλλεται, όπως έχει ήδη αναλυθεί ως φωνολογική διεργασία στην ποικιλία της Άρτας.

10) κούδα ['kuða] (η) 'ομαδική συνάθροιση' < βεν. cuda 'ουρά'. Η λέξη εισήχθη ως θηλυκού γραμματικού γένους, πιθανότατα εξαιτίας της κατάληξης σε -α, που παραπέμπει στην ελληνική γλώσσα σε θηλυκό γένος, όπως άλλωστε και στην ιταλική και τις ποικιλίες της. Η μόνη φωνολογική μετατροπή είναι αυτή του [d] > [ð]. Σημσιολογικά, η λέξη έχει υποστεί στένωση (Καραντζόλα – Φλιάτουρας, 2004) προέρχεται από τη μεταφορική χρήση της λέξης 'ουρά' και σημαίνει την ομαδική συνάθροιση.

11) Άλλο ένα ιταλικό δάνειο είναι η **κουλιάντζα** [ku'lanʒa] (η) 'παρατεταμένη ασθένεια που οδηγεί σε εξουθένωση' < ιτ. accoglienza [akkoléntsa] 'υποδοχή, φροντίδα'. Η λέξη εισάγεται ως θηλυκού γραμματικού γένους, προφανώς λόγω της κατάληξής της. Το αρχικό [a] αποβάλλεται, το [o] ανυψώνεται, το [e] αφομοιώνεται σε [a], ενώ το [ts] ηχηροποιείται σε [tz]. Σημσιολογικά, υπήρξε μετακίνηση στη σημασία από την 'φροντίδα', την οποία προφανώς χρειάζεται κανείς κατά τη διάρκεια μιας μακράς ασθένειας, στην ίδια τη 'μακρά ασθένεια'.

12) ζάντζα ['zaŋʒa] (η) 'ιδιοτροπία, ιδιορρυθμία' < ιτ. usanza [u'zantsa] 'έθιμο, συνήθεια'. Η λέξη εισάγεται στην αρτινή γλωσσική ποικιλία ως θηλυκού γραμματικού γένους, προφανώς λόγω της κατάληξής της σε [a]. Το άτονο [u] στην αρχή της λέξης αποβάλλεται και ο φθόγγος [ts] ηχηροποιείται. Σημσιολογικά, παρατηρείται μετακίνηση από τη 'συνήθεια' στην 'ιδιοτροπία'.

13) αλουμανάου (ρήμα) [aluma'nau] 'κάνω επιδρομή, φέρνω αναστάτωση' < ιτ. alemanno 'βάρβαρος, επιδρομέας' (Μπόγκας, 1964). Το ρήμα της αρτινής αλλά και

άλλων ποικιλιών της Ηπείρου, δημιουργείται από το ιταλογενές ουσιαστικό *alemanno* [ale'manno]. Το [e] μετατρέπεται σε [u], ίσως παρετυμολογικά από το ελληνικό 'άλλος' ή 'αλλού', η προφορά του διπλού συμφώνου απλοποιείται και προστίθεται η ρηματική παραγωγική κατάληξη -άω.

14) Στην ΑΠ *μακαρουτσίν'* [makaru'tsin^j] (το) > *maccheroncino* [makkeron'ʃino] 'κοφτό μακαρόνι'. Η λέξη πιθανόν να εισήχθη από την ιταλική στον πληθυντικό της 'maccheroncini', το οποίο να εξελήφθη ή να αποδόθηκε ως ουδέτερο ενικού αριθμού στην τοπική ποικιλία της Άρτας. Εκτός από την απλοποίηση του διπλού και την τροπή [e]> [a] προφανώς και υπό την επίδραση της λέξης [maka'ron^j] 'μακαρόνι', έχουμε απουράνωση του [ʃ] σε [ts] και ανύψωση του άτονου [o] σε [u]. Σημασιολογικά δεν έχει υπάρξει καμία μεταβολή.

15) Το επίθετο *μούτους- μούτα- μούτου* ['mutus] – ['muta] – ['mutu] 'κωφός – κωφή – κωφό' > ιτ. *muto–muta* εισήλθε στην αρτινή ποικιλία χωρίς φωνολογικές τροποποιήσεις, με μόνη διαφορά τον σχηματισμό των καταλήξεων σύμφωνα με τη μορφολογία των επιθέτων σε -ους, -α, -ου, οι οποίες είναι στην ουσία καταλήξεις της ΚΝΕ μετά από ανύψωση (π.χ. στην Άρτα *αστείους – αστεία – αστείου*, αντί *αστείος – αστεία – αστείο* στην ΚΝΕ). Σημασιολογικά, η λέξη έχει διατηρήσει στην αρτινή ποικιλία ακέραιη την σημασία, την οποία είχε και στην γλώσσα πηγή.

4.1.3. Δάνεια από την αλβανική

1) Η λέξη *μπότσκα* ['boʃka] 'αγριοκρεμμύδα' < αλβ. *boçkë* ['boʃkə] (Μπόγκακς, 1964) εισήχθη στην αρτινή ποικιλία διατηρώντας φωνολογικά τα χαρακτηριστικά της λέξης από τη γλώσσα προέλευσής της. Μορφολογικά όμως, προσαρμόστηκε στο γλωσσικό σύστημα εισαγωγής με την κατάληξη [-a] ως θηλυκού γραμματικού γένους, πιθανότατα επειδή ο φθόγγος [a], που εν προκειμένω έχοντας μορφολογική γραμματική λειτουργία καθορίζοντας και το γένος, θεωρήθηκε ο πλησιέστερος φθόγγος προς τον άγνωστο στην αρτινή ποικιλία φθόγγο [ə] της αλβανικής.

2) Η λέξη *τσαφ* ['ʃaf] (το) 'πάχνη' > αλβ. *çaf* (Οικονόμου, 1997) εισήχθη από αλβανική αυτούσια, χωρίς καμία μορφοφωολογική διεργασία. Είναι ενδιαφέρον δε, ότι η λέξη παρ' ότι ουδετέρου γραμματικού γένους δεν εμφανίζει ίχνος του αποβληθέντος [i] της κατάληξης ουδετέρου, πράγμα που σημαίνει ότι, προφανώς, δεν

έλαβε ποτέ κατάληξη ουδετέρου *'ʃafi, το οποίο να αποβλήθηκε ως άτονο, όπως συμβαίνει κατά κόρον στην ποικιλία της Άρτας.

3) Η λέξη **τσόκουσ** [ˈʃokus] (ο) ‘ανδρικό μόριο’ < αλβ. çok ‘σφυρί’ (Οικονόμου, 1997) εισήχθη στην αρτινή ποικιλία με την προσθήκη της κατάληξης -ος των αρσενικών, πιθανότατα για να υπερτονίσει την αρρενωπότητα του ίδιου του σημασιομένου. Σημασιολογικά, η λέξη έχει υποστεί μετακίνηση, προφανώς λόγω της μεταφορική χρήσης της λέξης που στην αλβανική γλώσσα σημαίνει ‘σφυρί’.

4) Η λέξη **καστραβέτσο** [kastraˈvetsʰ] (το) < αλβ. kastravec ‘αγγούρι’ (Οικονόμου, 1997) εισήχθη στην αρτινή ποικιλία χωρίς ιδιαίτερες φωνολογικές διαφοροποιήσεις. Το ίχνος του αποβληθέντος άτονου [i] της κατάληξης, σημαίνει ότι η δάνεια αυτή λέξη έλαβε κατάληξη ουδετέρου της αρτινής ποικιλίας και δεν παρέμεινε αυτούσια από την αλβανική γλώσσα. Σημασιολογικά, δεν έχει επέλθει καμία μεταβολή.

5) Η λέξη **καρούτα** [kaˈrutɑ] (η) ‘γίδα με κυρτά κέρατα’ (Οικονόμου, 1997) < αλβ. kërrutë [kəˈrutə] ‘τετράποδο με κέρατα γυρισμένα πίσω απ’ το κεφάλι’ (Γκίνης, 1971) εισήχθη στην αρτινή ποικιλία με απλοποίηση του [ɾɾ] σε [ɾ] (Οικονόμου, 1997, 73) και με τροπή του [ə] σε [a] (Οικονόμου, 1997, 74), όπως είδαμε και πιο πάνω (λήμμα *μπότσκα*), οπότε η λέξη στην ελληνική διαμορφώθηκε ως θηλυκού γραμματικού γένους. Σημασιολογικά υπήρξε στένωση, καθώς από οποιοδήποτε τετράποδο με κυρτά κέρατα, στην Άρτα αλλά και σε άλλες ποικιλίες της Ηπείρου σημαίνει μόνον τη γίδα (και όχι οποιοδήποτε τετράποδο) με το ιδιαίτερο αυτό χαρακτηριστικό.

6) Η λέξη **τσαούλ** [tsaˈuɫʰ] (το) ‘σαγόνι’ < αλβ. çaul εισήχθη στην ποικιλία της Άρτας ως ουδέτερο, καθώς πρόκειται για άψυχο (Κυρανούδης, 2009). Φωνολογικά, το [ʃ] προσαρμόζεται σε [ts], ενώ απομένει το ίχνος της κατάληξης -ι του ουδετέρου, ενώ σημασιολογικά δεν υπάρχει καμία μεταβολή. Πολλές φορές η χρήση της λέξης είναι μεταφορική και έτσι έχ’ *μεγάλου τσαούλ* ‘όποιος έχει λόγο προσβλητικό έναντι άλλων ή έχ’ *πολύ τσαούλ* ‘όποιος μιλά πολύ.

7) Η λέξη **τσκάνα** [ˈʃkana] (η) ‘κουδούνα για ζώα’ < αλβ. çokane ‘ρόπτρο, κουδούνι για ζώα’ (Buchholz κ.ά., 1981) εισήχθη στην αρτινή ποικιλία με προσαρμογή του [e] σε [a] και επομένως η λέξη έλαβε θηλυκό γραμματικό γένος, ενώ το [o] πιθανότατα

ετράπη αρχικά σε [u] και κατόπιν αποβλήθηκε παρότι δευτερογενές, καθώς σε άλλα παράγωγα της ίδιας λέξης το [u] διατηρείται (π.χ. ρ. τσουκανάου).

8) Το ρήμα *ξιμπλιτσόνου* [ksibli'tsonu] 'γδύνω κάποιον-α από τη μέση και πάνω' σχηματίστηκε από το πρόθημα ξε- ή ξι- (με ανύψωση), το θέμα μπλετσ- και εδώ μπλιτσ- με ανύψωση < αλβ. blec ['blets] 'ολότελα γυμνός' (Çabej, 1987) και το ρηματικό παραγωγικό επίθημα -ώνω (εδώ -ώνου με ανύψωση). Η λέξη blec σημασιολογικά υπέστη μετακίνηση στη σημασία της, αφού από ολότελα γυμνός στην αλβανική έφτασε να σημαίνει 'γυμνός από τη μέση και πάνω' στην αρτινή ποικιλία.

9) Η λέξη *γκίζα* ['jiza] (η) 'μυζήθρα' < αλβ. gjizë ['jizə] (Οικονόμου, 1997) εισάγεται στην αρτινή ποικιλία με την τροπή του [ə] σε [a], οπότε η λέξη αποκτά στην εξεταζόμενη ελληνική ποικιλία θηλυκό γένος, όπως είδαμε και σε προηγούμενα παραδείγματα. Η λέξη έχει διατηρήσει τη σημασία που είχε και στη γλώσσα προέλευσης.

10) Η λέξη *κιάφα* ['cafa] (η) 'αυχένας βουνού' < αλβ. qafë ['cafə] 'τράχηλος, αυχένας' (Γκίνης, 1971) εισήλθε στην αρτινή ποικιλία ως θηλυκού γένους με την τροπή [ə] σε [a]. Η λέξη σημασιολογικά έχει υποστεί στένωση, καθώς ενώ στην αλβανική σημαίνει κάθε είδους τράχηλο (και ζωντανού οργανισμού και μεταφορικά του βουνού), στην αρτινή ποικιλία η *κιάφα* σημαίνει μόνο τον αυχένα βουνού.

4.1.4. Δάνεια από σλαβικές γλώσσες

1) Η λέξη *γκλάββα* ['glava] (η) 'το κεφάλι' < σερβ. glava ['glava] (Μπόγκας, 1964). Η λέξη εισήλθε στην αρτινή ποικιλία αυτούσια και σε θηλυκό γραμματικό γένος, στο οποίο άλλωστε παραπέμπει στην ελληνική γλώσσα η κατάληξη [a]. Η σημασία της λέξης έχει παραμείνει η ίδια.

2) Η λέξη *γκουστέρα* [gu'stera] (η) 'μεγάλη σαύρα' < σλαβ. gušter ['guʃter] 'σαύρα' (Μπόγκας, 1964) εισήχθη επίσης ως θηλυκού γραμματικού γένους, ίσως υπό την επίδραση της λέξης *σαύρα*, καθώς οι δύο λέξεις συνυπήρχαν, καθώς η *γκουστέρα* αποτελεί υπώνυμο (Ξυδόπουλος, 2007) της *σαύρας*. Σημασιολογικά, η λέξη έχει υποστεί στένωση (Καραντζόλα – Φλιάτουρας, 2004), καθώς ενώ στη σερβική

γλώσσα σημαίνει οποιαδήποτε σαύρα, στην αρτινή ποικιλία σημαίνει τη μεγάλη σαύρα.

3) Η λέξη **τσαντίλα** [tsa'dila] 'σακούλα για στράγγιγμα τυριού' < σλαβ. čedilo [ˈʧedilo] (Μπόγκας, 1964 · ΛΚΝ, 1998) εισήχθη στην αρτινή ποικιλία ως θηλυκού γένους, αποβάλλοντας το επίθημα [o] υπό την επίδραση της λέξης *σακούλα* (ΛΚΝ, 1998) ενώ το [ʃ] προσαρμόζεται σε [ts] και το [e] σε [a] στην αρτινή ποικιλία.

4) Η λέξη **σβάρα** [ˈzvara] 'γεωργικό εργαλείο για ίσιωμα του χώματος μετά το όργωμα' < σλαβ. barna εισάγεται στην αρτινή ποικιλία με τροπή του [b] σε [v], με αποβολή του [n] (όπως και στα *παίρου* 'παίρνω', *φέρου* 'φέρνω' κλπ) και κατόπιν με ανάπτυξη ενός [s] από συμπροφορά με το άρθρο στη γενική ενικού και αιτιατική πληθυντικού και ανασυλλαβισμό [ts-'varas > 'tzvaras] (ΛΚΝ, 1998). Η λέξη στην κυριολεξία της έχει διατηρήσει το σημασιολογικό της περιεχόμενο, όμως χρησιμοποιείται κυρίως μεταφορικά και σημαίνει 'παράσυρση'.

4.1.5 Δάνεια από την κουτσοβλαχική

1) Το επίθετο **λάιους – λάια–λάιου** [ˈlajus], που σημαίνει 'μαύρος-η-ο' < λάιου – λάια βλχ. εισάγεται στην ΑΠ προφανώς μέσω της επαφής με τους νομαδικούς βλαχόφωνους πληθυσμούς (Μπόγκας, 1964· Βασιλείου, 2015), που κατέβαιναν μεταξύ άλλων και στα χειμαδιά του αρτινού κάμπου. Δεν υφίσταται καμία φωνολογική διεργασία, ενώ μορφολογικά προσαρμόζεται στην ΑΠ με την προσθήκη των καταλήξεων επιθέτου. Σημασιολογικά, σημαίνει ό τι και στην γλώσσα πηγή, παρά ταύτα έχει συνήθως ειρωνική σημασία ή χρησιμοποιείται σχεδόν αποκλειστικά για ζώα, π.χ. *πρατίνα λάια* 'μαύρη προβατίνα'.

2) Το **γκαβάδ'** [ga'vadʲ] 'στραβάδι' εισήχθη επίσης από την βλάχικη γλώσσα, μέσω του επιθέτου [ˈgan^w] που σημαίνει τυφλός. Χωρίς καμία φωνολογική διεργασία, αλλά με προσθήκη του παραγωγικού επιθήματος -άδι, σημαίνει τον τυφλό, απρόσεκτο ή τον νεοσύλλεκτο στρατιώτη, όπως ακριβώς η λέξη *στραβάδι* (ΛΚΝ, 1998). Σημασιολογικά υπάρχει επέκταση, καθώς μ' αυτήν δεν αποδίδεται πια μόνον η τυφλότητα.

4.1.6. Ένα δάνειο από την αγγλική

Η αγγλική γλώσσα ειδικά από το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και εντεύθεν έχει καθιερωθεί ως *lingua franca* (Faltzi, 2017). Για τον λόγο αυτό και έχοντας ως δεδομένο τον προοδευτικό περιορισμό της ομιλίας των γλωσσικών ποικιλιών, η εισαγωγή σε μια τοπική γλωσσική ποικιλία λέξης από την αγγλική γλώσσα και μάλιστα με τρόπο που δεν εμφανίζεται στην επίσημη καθιερωμένη εκδοχή της (εν προκειμένω την ΚΝΕ) παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον.

Στην Άρτα, λοιπόν, η λέξη **τένις** (οι, θηλ. πλ.) ['tenis] 'αθλητικά παπούτσια'²⁶ < αγγλ. tennis shoes εισήχθη στην αρτινή ποικιλία, πιθανότατα κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, από βρετανούς στρατιώτες, καθώς στις ΗΠΑ η λέξη δεν προτιμάται. Αφού από την έκφραση αποβλήθηκε η λέξη *shoes*, η λέξη **τένις** ταυτίστηκε με θηλυκό σε πληθυντικό αριθμό (μετά από ανύψωση του [e]) όπως π.χ. *χτένα – χτένις*, έτσι και *τένα – τένις*. Η σημασία της λέξης παρέμεινε αμετάβλητη, καθώς, παρά την αναφορά της λέξης *tennis*, και στην αγγλική γλώσσα σημαίνει κάθε αθλητικό υπόδημα και όχι μόνο το κατάλληλο για το άθλημα της πετοσφαίρισης²⁷.

4.1.7. Ένα δάνειο από τη γεβανική

Η λέξη [mamú'nas] **μαμουνάς (ο)** 'χρήμα' εισήχθη στην αρτινή ποικιλία από την γεβανική, την ποικιλία που μιλούσαν μεταξύ άλλων και οι αρτινοί ρωμανιώτες εβραίοι. Προέρχεται από την εβραϊκή λέξη *מָמוֹן* [ma'mon], που σημαίνει χρήμα, πλούτος, περιουσία. Η λέξη, που μνημονεύεται και στην μελέτη για τη γεβανική των Βλάχου κ.ά. (2014), εισήχθη στην αρτινή ποικιλία λαμβάνοντας αρσενικό γένος, όπως και στη γλώσσα – πηγή, αλλά μάλλον κατά τύχη, υπό την επίδραση άλλων λέξεων της αρτινής ποικιλίας, που δηλώνουν χρήμα, όπως *ο παράς*. Σημασιολογικά υπάρχει στένωση, καθώς μ' αυτήν εννοείται πια μόνο το χρήμα και όχι παραπλήσιες έννοιες όπως η περιουσία ή ο πλούτος.

²⁶ Η λέξη αναφέρεται στο ηλεκτρονικό λεξικό: <https://www.artinoi.gr/cgi-bin/forumV2/lexiko.pl>

²⁷ βλ. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/tennis-shoe>

4.2. Ελληνικές λέξεις της αρτινής ποικιλίας αντί δανείων της ΚΝΕ

Η κάθε γλωσσική ποικιλία αποτελεί ένα ξεχωριστό γλωσσικό σύστημα. Ήδη στην περασμένη παράγραφο αναλύθηκαν δάνειες λέξεις της αρτινής ποικιλίας από γλώσσες, με τις οποίες ήρθε σε επαφή. Υπάρχουν όμως και περιπτώσεις, στις οποίες η αρτινή ποικιλία «προτίμησε» λέξεις οι οποίες είναι ελληνικές και δεν τις αντικατέστησε με δάνειες, σε αντίθεση με την ΚΝΕ, όπου η χρήση της αντίστοιχης ελληνικής λέξης υποχώρησε και επεκράτησε τελικά η δάνεια λέξη. Σε κάποιες από αυτές τις περιπτώσεις, οι δάνειες λέξεις εισήχθησαν τελικά στην αρτινή ποικιλία, μέσω όμως της ΚΝΕ. Έτσι έχουμε (Μπόγκας, 1964· Φίλος, 1994):

ΛΕΞΗ ΑΡΤΙΝΗΣ ΠΟΙΚΙΛΙΑΣ

ΛΕΞΗ ΚΟΙΝΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ

ανθόγαλου (τ')

καϊμάκι (το) < τρκ kaymak

αραπουσίτ' (τ')

καλαμπόκι (το) < αλβ. kalambok

αρμιά (η)

τουρσί (το) < τρκ turşu

κινώνου (ρ.)

σερβίρω (ρ.) < ιτ. servire

λιφτόκαρου (του)

φουντούκι (το) < τρκ findik

ξ'λουκέρατου (του)

χαρούπι (το) < τρκ harup

παπαδίτσες (οι, θηλ)

ποπ κορν (το) < αγγλ. pop corn

πατίκια (τα)

πασουμάκια (τα) < τρκ paşmak

σαρώνου (ρ.)

σκουπίζω (ρ.) < ιτ. scoppa

στια (η)

τζάκι (το) < τρκ ocak

χειμουν'κό (του)

καρπούζι (το) < τρκ karpuz

4.3. Ιδιωματικές εκφράσεις

Οι ιδιωματικές εκφράσεις της ΑΠ αποτελούν το οξυγόνο της. Καθώς οι τοπικές ποικιλίες υποχωρούν έναντι της πρότυπης γλώσσας, οι ιδιωματικές εκφράσεις φαίνεται να διατηρούνται ακόμη ζωντανές. Εδώ παρουσιάζουμε ένα δείγμα μόνο από τις εκατοντάδες ιδιωματικές εκφράσεις της ΑΠ με την αντίστοιχη επεξήγηση στην ΚΝΕ²⁸ (Φίλος, 1994· Ξυλογιάννης, 2018)²⁹:

- 1) *Αντάμα κουβεντιάζουμι κι χώρια ακούμι*
‘Μαζί μιλάμε και χώρια καταλαβαινόμαστε’
- 2) *Άμι κατά Καπερναούμι!*
‘Άι να χαθείς!’
- 3) *Απ’ τον κινό τ’ Κούρπασα.*
‘Από πολύ παλιά.’
- 4) *Όμοια με ντ’ Παργιορίτ’σα*
‘Πολύ μεγάλης ηλικίας’
- 5) *Αμ να σ’ έθαβα! (κατάρα)*
Α που να σ’ έθαβα!
- 6) *Μού ‘ρθ’ αναφανταλιά!*
Ζαλίστηκα!
- 7) *Θα σ’ μάσου τα τσιαούλια!*
Θα σου σπάσω το σαγόνι!
- 8) *Μη μ’ σ’ κών’ς αλμπασία!*
Μη μ’ ενοχλείς!
- 9) *Θες ρούφα κι άρμιγι, θες άρμιγι κι ρούφα.*
Θες δε θες, έτσι θα γίνει.
- 10) *Άι παίζ’ παρέκεια!*
Άι παράτα με!
- 11) *Πήρ’ η χλιάρα σ’ νιρό!*
Πολύ πάνω σου το πήρες!
- 12) *Άι σε θιαμαίνουμι κουπιλούλα μ’!*

²⁸ Ο τρόπος της αποτύπωσης (ορθογραφικά π.χ.) μπορεί να διαφέρει κατά περίπτωση σε σχέση με την πηγή, καθώς ο γράφων τις παραθέτει με τον ορθότερο, κατά την άποψή του, τρόπο.

²⁹ Παραδείγματα προέρχονται και από τον εξής σύνδεσμο: <https://www.artinoi.gr/cgi-bin/forumV2/lexiko.pl>

- Όρεξη που την έχεις κοπέλα μου! (θιαμαίνομαι = θαυμάζω, ειρωνική χρήση)
- 13) Του στραβό του ξύλου, η φουτιά του σιάζ'.
- Όποιος/-α έχει ιδιοτροπίες, μαθαίνει μόνο με σκληρότητα.
- 14) *Του τάξ'μου δε χαλάει σπίτια, του δώσ'μου τα χαλάει.*
- Είναι εύκολο να τάξεις, αλλά δύσκολο να δίνεις.
- 15) *Χαλασιά μ' κι βουλιά μ'!*
- Δυστυχία μου!
- 16) *Φέρ' γύρα σαν ου φλούτρας στ' λάμπα.*
- Λέγεται για όποιον/-α καθυστερεί, σπαταλώντας τον χρόνο του άσκοπα.
- 17) *Σαούρα! Ιτς κρίσ'!*
- Σιωπή! Καμία απόκριση!
- 18) *Τ' απόζω τ'ς κουκόσιας κι τ' από μέσα τ'ς ιλιάς δεν τρώει μαναχά!*
- Λέγεται για κάποιον/-α που τρώει τα πάντα!
- 19) *Πααίν' βούγκα!*
- Πάει σφαίρα!
- 20) *Τρεις κι ου μποτ'ς ήταν.*
- Ήταν πολύ λίγοι.
- 21) *Στ'ς γιορτέσιμ πάει του ψ'τούλ' γόνα*
- Στις γιορτές μου τρώμε πολύ ψητό.

5. Η ΓΕΒΑΝΙΚΗ ΩΣ ΥΠΟΣΥΝΟΛΟ ΤΗΣ ΑΡΤΙΝΗΣ ΠΟΙΚΙΛΙΑΣ

Η γεβανική (στη βιβλιογραφία αναφέρεται και ως εβραιοελληνική ή ρωμανιώτικα) αποτελεί μια ποικιλία της ελληνικής και συγκεκριμένα αποτελεί υποσύνολο της ηπειρώτικης ποικιλίας, που ομιλείτο και στην Άρτα από τους εβραίους κατοίκους της (όπως και στα Γιάννενα και την Πρέβεζα) μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του '60, όταν οι τελευταίοι αρτινοί εβραίοι έφυγαν για την Αθήνα, το Ισραήλ και αλλού (Τσιλιγιάννης, 2004). Ο Τσιλιγιάννης (2004) αναφέρει μια χαρακτηριστική αποστροφή της Minna Rozen σχετικά με την γλώσσα των αρτινών εβραίων, η οποία λέει συγκεκριμένα: «Οι εβραίοι της Άρτας μιλούσαν ελληνικά μέχρι το τραγικό τέλος της κοινότητας το 1944 και προσεύχονταν κατά τον ρωμανιώτικο τρόπο». Η γεβανική, η οποία σήμερα βρίσκεται σε φάση γλωσσικού θανάτου, έχει ελάχιστους ομιλητές, κυρίως μεγάλης ηλικίας από ρωμανιώτες εβραίους, που είτε δεν συνελήφθησαν είτε επέζησαν του Ολοκαυτώματος και σήμερα βρίσκονται

διασκορπισμένοι στα Γιάννενα ελάχιστοι ή στην Αθήνα, τις ΗΠΑ και το Ισραήλ (Βλάχου κ.ά., 2014).

Η Άρτα ως τόπος ομιλίας της γεβανικής σπάνια αναφέρεται στη βιβλιογραφία και χωρίς οι αναφορές αυτές να συνοδεύονται από δεδομένα της γλώσσας αρτινών εβραίων, οπότε η αναφορά στην παρούσα μελέτη, πέρα από την όποια επιστημονική της διάσταση και συνεισφορά προσλαμβάνει και την μορφή ενός καθυστερημένου φόρου τιμής στους εκατοντάδες συμπατριώτες αρτινούς εβραίους, φυσικούς ομιλητές της γεβανικής, που χάθηκαν για πάντα. Γενικά βέβαια και η εβραϊκή κοινότητα της πόλης παρ' ότι ιστορικότερη και σπουδαία δεν έχει τύχει ενδελεχούς έρευνας, όπως άλλωστε και η αρτινή ποικιλία γενικότερα.

Στις επόμενες παραγράφους, θα αναφερθούν στοιχεία, που αντλήθηκαν από την συνέντευξη του Ιωσήφ ή Γιουζέπη Σαμπά του Μπέσου και της Τελένιας, επιζήσαντος του Ολοκαυτώματος και γεννημένου στην Άρτα το 1912, στο USC Shoah Foundation και τα οποία έρχονται να προστεθούν στις έως τώρα μελέτες. Σχετικά με την συνέντευξη πρέπει να αναφερθεί ότι ελήφθη το 1997 στην Αθήνα, όπου κατοικούσε ο συνεντευξιαζόμενος από το 1956, όπως ο ίδιος αναφέρει, μέχρι και τον θάνατό του. Παρά την «επίσημη» περίπτωση, που δημιουργεί μια συνέντευξη, τα αρκετά κατάλοιπα καθαρεύουσας (π.χ. *κτηματίαι, εργάται, στην οδόν Σκουφά* κλπ) και κάποια σημάδια νότιας διαλέκτου λόγω της επίδρασης της νότιας γλωσσικής ποικιλίας της Αθήνας (*ήτανε, λεγότανε*), όπου ζούσε ήδη επί τεσσαρακονταετία κατά τον χρόνο της συνέντευξης, είναι έντονα τα ιδιοματικά στοιχεία που προκύπτουν και σημαντικά ως προς τον εμπλουτισμό των πληροφοριών σχετικά με τη γεβανική, ειδικά από έναν αρτινό ομιλητή της.

Πριν όμως μπούμε στην εξέταση της ίδιας της γλωσσικής ποικιλίας, χρήσιμο είναι να δούμε συνοπτικά την ιστορία των ρωμανιωτών εβραίων στην περιοχή της Ηπείρου αλλά και της Άρτας ειδικότερα.

5.1. Η εβραϊκή παρουσία στην Ελλάδα, στην Ήπειρο και στην Άρτα

Η παρουσία του εβραϊκού στοιχείου στον ελλαδικό χώρο ανάγεται στον 4^ο π.Χ. αιώνα (Connerty, 2003) ή στον 3^ο π.Χ. αιώνα (Μπαττίνου, 2017), πράγμα που αποδεικνύεται άλλωστε και ανασκαφικά από σειρά αρχαιολογικών ευρημάτων, όπως

η συναγωγή της Δήλου, της Αίγινας κλπ. Οι εβραίοι αυτοί, που κατοίκησαν στον ελλαδικό χώρο την εποχή εκείνη ονομάστηκαν αργότερα ρωμανιώτες (βλ. ρωμιάς), δηλαδή Έλληνες εβραίοι, καθώς γρήγορα υιοθέτησαν την ελληνική γλώσσα, διανθίζοντάς την με εβραϊκές λέξεις, ενώ η κουλτούρα τους διαμορφώθηκε επίσης σε ένα ενδιαφέρον κράμα ελληνικής παράδοσης και εβραϊκής θρησκείας. Οι ρωμανιώτες εβραίοι έχουν δικό του λατρευτικό τυπικό (Μπαττίνου, 2017), ενώ οι συναγωγές τους εμφανίζουν διαφορετική αρχιτεκτονική σε σχέση με την παράδοση άλλων εβραϊκών πληθυσμών (ασκεναζιτών, σεφαραδιτών κλπ) (Μεσσίνας, 1998).

Οι εβραίοι της Ηπείρου ήταν ρωμανιώτες, αλλά φαίνεται να ήρθαν στην Ήπειρο κάποιους αιώνες αργότερα από την πρώτη τους άφιξη στον ελλαδικό χώρο. Η Μπαττίνου (2017, 5) τοποθετεί την έλευση των ρωμανιωτών εβραίων στα παράλια της Ηπείρου (Άκτιο, Νικόπολη, περιοχή Άρτης) στον 3^ο αι. μ.Χ., οι οποίοι αργότερα προωθήθηκαν και στην ενδοχώρα. Η χρονολογούμενη, σύμφωνα με κάποιες πηγές εβραϊκή παρουσία στα Γιάννενα ήδη από τον 4^ο π.Χ. αιώνα (Dalven, 1990) μάλλον δεν είναι ακριβής, καθώς η πόλη των Ιωαννίνων ιδρύθηκε πολύ αργότερα (πιθανόν τον 6^ο αι.), ούτε υπάρχουν αρχαιολογικά ευρήματα αρχαίου οικισμού κάτω από τη σημερινή πόλη των Ιωαννίνων, ώστε να πιθανολογηθεί τέτοια εγκατάσταση, ενώ από την άλλη η Μπαττίνου (2017, 5) τοποθετεί την εγκατάσταση προερχόμενων από την Άρτα και την Φωτική εβραίων στα Γιάννενα μετά την καταστροφή της βυζαντινής πόλης της Φωτικής τον 12^ο αι.. Η πρώτη γραπτή μαρτυρία σχετικά με εβραϊκή παρουσία στα Γιάννενα, πάντως, χρονολογείται τον 14^ο αιώνα, επί Ανδρονίκου Β' Παλαιολόγου (Dalven, 1990).

Η πρώτη γραπτή αναφορά σε εβραϊκή κοινότητα στην Άρτα έρχεται τον 12^ο αι. από τον ισπανοεβραίο περιηγητή Βενιαμίν από την Τουδέλα της Ισπανίας, ο οποίος στο πέρασμά του από την Άρτα συναντά μια κοινότητα που αριθμεί 100 περίπου οικογένειες και η οποία έχει αναπτύξει πλούσια πνευματική και θρησκευτική δραστηριότητα (Τσιλιγιάννης, 2004). Κατά τα τέλη του 15^{ου} αιώνα η Άρτα δέχεται νέο εβραϊκό πληθυσμό εκδιωχθέντων από την Απουλία της σημερινής Ιταλίας και η εβραϊκή παροικία ισχυροποιείται πληθυσμιακά και στις αρχές του 16^{ου} ο εβραϊκός πληθυσμός της Άρτας υπολογίζεται σε 1800 ψυχές (Τσιλιγιάννης, 2004). Η ισραηλιτική κοινότητα Άρτης φαίνεται να αποτελεί το κέντρο του ρωμανιώτικου εβραϊσμού και τη σημαντικότερη κοινότητα της περιοχής τουλάχιστον μέχρι

τουλάχιστον και τον 16 αι., οπότε στην πόλη φαίνεται να λειτουργούν τέσσερις συναγωγές (Bornstein - Makovetsky, 1992).

Εβραίοι από την Άρτα, αρχικά, ιδρύουν την ισραηλιτική κοινότητα Πρεβέζης στις αρχές του 20^{ού} αιώνα, ενώ σε αυτούς αργότερα προστίθενται και γιαννιώτες εβραίοι, αλλά και κάποιοι θεσσαλονικείς. Λίγο πριν την απελευθέρωση της Άρτας, στα 1880 είχε ιδρυθεί η εν Άρτη Εκπαιδευτική Εταιρεία *Χεβράθ Ταλμούδ Τορά*, ενώ η κοινότητα, κατά την απελευθέρωση της Άρτας το 1881 αριθμούσε περίπου 800 μέλη και αντιπροσώπευε το 10% του πληθυσμού (Μπαττίνου, 1997). Αργότερα, με την αναγνώριση της κοινότητας ως ΝΠΔΔ το 1920 στο ισραηλιτικό δημοτικό σχολείο Άρτης τοποθετήθηκε και ελληνοδιδάσκαλος.

Η κοινότητα, συνεχίζει την σε γενικές γραμμές αρμονική της συμβίωση με το χριστιανικό στοιχείο της πόλης μέχρι το βράδυ της 24ης Μαρτίου του 1944, οπότε τα μέλη της συλλαμβάνονται και εκτοπίζονται στα στρατόπεδα Άουσβιτς και Μπίρκεναου, όπου χάνεται το 86% του πληθυσμού της (πηγή: ΚΙΣΕ). Οι ελάχιστοι, που είχαν διαφύγει της σύλληψης και οι ακόμη λιγότεροι επιζώντες των στρατοπέδων ανασυστήνουν με περίπου 60 μέλη την Ισραηλιτική Κοινότητα Άρτης (Biskanaki, 2004), η οποία, όμως, αποδεκατισμένη από την μετανάστευση προς την Αθήνα και το Ισραήλ κυρίως, διαλύεται και επίσημα με βασιλικό διάταγμα το 1959. Οι τελευταίοι εβραίοι εγκαταλείπουν την Άρτα το 1961 (Τσιλιγιάννης, 2004).

5.2. Η γεβανική ως γλωσσικό σύστημα

Από τη σύγκριση των όσων έχουν ήδη ειπωθεί πιο πάνω για την τοπική ποικιλία της Άρτας, αλλά και πρόσφατης μελέτης για τη γεβανική (Βλάχου κ.α., 2014) προκύπτει πλήρης σύμπτωση στο φθογγικό τους σύστημα, τουλάχιστον στην ιμπρεσιονιστική του περιγραφή. Η ανύψωση των άτονων [e] και [o] ως χαρακτηριστική φωνολογική διεργασία της γεβανικής (Βλάχου κ.α., 2014) δεν εκπλήσσει και έχει ήδη αναφερθεί και πιο πάνω στο αντίστοιχο κεφάλαιο για την αρτινή ποικιλία. Από την συνέντευξη του Ιωσήφ Σαμπά, για την οποία έγινε λόγος λίγο νωρίτερα εμφανίζεται ανύψωση σε λέξεις όπως ['iʒi], 'είχε' ['eɪxɪdan] 'έρχονταν', [ði'spɔts] 'Δεσπότης'. Επίσης, την αποβολή των άτονων [i] και [u] την έχουμε ήδη μελετήσει και ως φαινόμενο της ποικιλίας της Άρτας και φυσικά της ευρύτερης περιοχής της Ηπείρου. Ο Ιωσήφ Σαμπάς ως αρτινός εβραίος επιβεβαιώνει

το φωνολογικό αυτό φαινόμενο αναφέροντας τις λέξεις [tra'pez^ɨ] 'τραπέζι', [spit^ɨ] 'σπίτι', [strat'çots] 'στρατιώτης', [ˈvrad^ɨ] 'βράδυ', [ði'spots] 'Δεσπότης', [ta'ksid^ɨ] 'ταξίδι' και [ç'er^ɨ] 'χέρι'.

Ένα από τα συνηθισμένα φαινόμενα της γεβανικής είναι η ουράνωση του [s] σε [ʃ] και συνεπακόλουθα του [ts] σε [tʃ] (Βλάχου κ.α., 2014), όπως άλλωστε είδαμε και πιο πάνω ότι ισχύει για την ΑΠ. Ο Ιωσήφ Σαμπάς αναφέρει χαρακτηριστικά: [erə'koʃa] 'εννιακόσια'. Πέρα όμως από την ουράνωση του [s] παρατηρούμε και ουράνωση του [z], καθώς αναφέρεται στη συνέντευξη η λέξη [maɣa'za] αντί [maɣa'zja], όπως άλλωστε συμβαίνει κατά κόρον και στην ΑΠ.

Η αποβολή των συμφώνων [ɣ] και [s] όταν βρίσκονται σε μεσοφωνηεντική θέση αναφέρεται ως χαρακτηριστικό της γεβανικής (Βλάχου κ.α., 2014). Ο αρτινός εβραίος Ιωσήφ Σαμπάς αναφέρει τη λέξη [a'roema] 'απόγευμα' στη συνέντευξή του. Επίσης, αναφέρει με 'ν οικογένειά μου αποβάλλοντας και το [t] μετά την αποβολή του άτονου [i] του άρθρου. Αφομοίωση ως προς την ηχηρότητα, όπως έχει ήδη παρατηρηθεί στη γεβανική (Βλάχου κ.α., 2014) υπάρχει και στον εκφερόμενο λόγο του Ιωσήφ Σαμπά, όπως π.χ. [tuzɣo'nizmas] 'τους γονείς μας', ενώ ανομοίωση (ως προς τον τόπο άρθρωσης) παρατηρείται επίσης στη λέξη [ciri'xti] 'κηρυχεί'.

Παρατηρεί κανείς στη συνέντευξη ότι ο Ιωσήφ Σαμπάς προφέρει τις εβραϊκές λέξεις [ʃa'baθ] 'Σάββατο', [ci'duʃ] 'ιερολογία', [ka'fer] 'εβραϊκή κουζίνα σύμφωνη με τους θρησκευτικούς κανόνες', [ʃo'xet] 'ιεροσφαγέας', [ju'ʃulas] 'Γιουσούλας' (ρωμανιώτικη απόδοση ονόματος Ιησούα < εβρ. [jehu'ʃua]) και [roʃaʃa'na] 'Πρωτοχρονιά' (Εμμανουήλ, 2016) προφέρει διατηρώντας την δασεία προφορά του συριστικού, όπως στην εβραϊκή γλώσσα. Ιδιαίτερα στη λέξη σοχέτ [ʃo'xet] 'σφαγέας κασέρ' εκτός από το δασύ συριστικό παρατηρείται και η μη ουράνωση του του [x]σε [ç] πριν από το [e], προκειμένου ακριβώς να διατηρηθεί η προφορά της γλώσσας – πηγής, δηλαδή της εβραϊκής. Το δε [θ] στις λέξεις *καμπαλάθ σαμπάθ* 'υποδοχή του Σαββάτου' (Εμμανουήλ, 2016) προέρχεται από τη βιβλική προφορά των εβραϊκών ή εν πάση περιπτώσει αυτή που πιστεύεται ότι ήταν η βιβλική προφορά των εβραϊκών (Σιδέρη, 2008, 84· Σιμωτάς, 1980, 9) και η οποία έχει διατηρηθεί στην ομιλία των ρωμανιωτών, ενώ στα σύγχρονα εβραϊκά η ίδια φράση θα προφερόταν με [t] αντί του [θ] (Kadman, 2012/2013). Οι εβραϊκές λέξεις αυτές, είναι άγνωστες στον σημερινό χριστιανικό πληθυσμό της πόλης, ίσως όμως κάποιοι παλαιότεροι κάτοικοι της Άρτας

να θυμούνται κάποιες από αυτές σε χρήση στα στόματα των εβραίων συμπολιτών τους.

Ο τόνος στη γεβανική, όπως στην ΚΝΕ και στην ΑΠ είναι δυναμικός. Ο κανόνας της τρισυλλαβίας όμως, ο οποίος βάσει του δείγματος της πιο πρόσφατης έρευνας σχετικά με τη γεβανική (Βλάχου κ.ά., 2014) τηρείτο, φαίνεται ότι δεν τηρείται από τον Ιωσήφ Σαμπά στη συνέντευξή του, αφού αναφέρει *πάντρεψαμαν* και *ήθελαμαν*, επιβεβαιώνοντας άλλη μία σύμπτωση με τα όσα αναφέρθηκαν νωρίτερα για την ΑΠ, αλλά και την ηπειρώτικη γλωσσική ποικιλία γενικότερα (Μπόγκας, 1964). Σχετικά με τη ρηματική μορφολογία της γεβανικής επιβεβαιώνεται το συμπέρασμα της έρευνας Βλάχου κ.ά. (2014) σχετικά με την κατάληξη -μαν στο 1^ο πρόσωπο παρελθοντικών χρόνων. Ήδη παρατέθηκαν τα παραδείγματα *πάντρεψαμαν* και *ήθελαμαν*, από τη συνέντευξη του Ιωσήφ Σαμπά σχετικά με την καταστρατήγηση της τρισυλλαβίας, με αυτήν ακριβώς την ιδιαιτερότητα στην κατάληξη, ακολουθώντας για άλλη μια φορά το πρότυπο της ΑΠ και άλλων ποικιλιών της Ηπείρου (Μπόγκας, 1964). Όμως, στην συνέντευξη του Ιωσήφ Σαμπά ακούμε, επίσης, *θα νά 'χετε δει* 'θα έχετε δει', *θα νά 'παιρνες* 'θα έπαιρνες', *θα νά 'ρθω* 'θα έρθω'. Επιβεβαιώνεται εδώ η ταυτότητα της ρηματικής μορφολογίας της γεβανικής με την ΑΠ, όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενα κεφάλαια, σε σχέση με τον μέλλοντα της οριστικής και την υποθετική έγκλιση με το χαρακτηριστικό *θα να*, όπως και το *ήφιραν* 'έφεραν' με την ιδιόμορφη συλλαβική αύξηση [i] αντί για [e], που υπάρχει σε κάποια παραδείγματα της ΑΠ.

5.3. Σημεία σύγκλισης και απόκλισης γεβανικής - αρτινής ποικιλίας

Η γεβανική βάσει των γλωσσικών δεδομένων της συνέντευξης του Ιωσήφ Σαμπά αποδεικνύεται ότι συμπίπτει σε μεγάλο βαθμό με την αρτινή ποικιλία και επομένως δικαιολογείται ο χαρακτηρισμός της ως υποσυνόλου της ΑΠ. Πρόκειται για δύο ποικιλίες της ελληνικής με απόλυτη σύμπτωση του φθογγικού συστήματος, έστω και στην ιμπρεσιονιστική τους περιγραφή και με κοινά μορφοφωνολογικά φαινόμενα, όπως η ανύψωση των μεσαίων φωνηέντων σε υψηλά, η αποβολή άτονων [i] και [u], η αποβολή των [ɣ] και [s], η ουρανικοποίηση σε όλες τις μορφές που παρουσιάζεται και στην ΑΠ. Η ρηματική μορφολογία είναι κοινή, ακόμα και σε ιδιαίτερους τύπους όπως το *ήφιραν* ή οι τύποι με το *θα να*, που αποτελούν σημεία σύμπτωσης μεταξύ αρτινής ποικιλίας και γεβανικής.

Η μόνη απόκλιση που παρατηρείται, εντοπίζεται στο λεξιλόγιο καθώς στη γεβανική υπάρχουν λέξεις (εβραϊκής προέλευσης), οι οποίες δεν χρησιμοποιούνται από τους χριστιανούς αρτινούς. Εξαίρεση αποτελεί η λέξη *μαμουνάς*, η οποία αναφέρθηκε νωρίτερα ως δάνεια λέξη της ΑΠ από την εβραϊκή γλώσσα, μέσω της γεβανικής. Η διατήρηση της προφοράς της εβραϊκής γλώσσας στις εβραϊκές λέξεις της γεβανικής φέρει και μια φωνολογική απόκλιση με την αρτινή ποικιλία: την μη ουρανικοποιημένη προφορά του /x/ στη λέξη [ʃo'xet], όπως προαναφέρθηκε, η οποία στην αρτινή ποικιλία θα είχε τη μορφή *[ʃo'zet].

Οι διαφορές αυτές όμως δεν επιδρούν ιδιαίτερα στην γενικότερη εικόνα, με την έννοια ότι ο φυσικός ομιλητής της ΑΠ μπορεί με άνεση να εντοπίσει στο πρόσωπο του ομιλούντος (εν προκειμένω του Ιωσήφ Σαμπά) την αρτινή του καταγωγή. Εξάλλου οι διαφορές σε επίπεδο λεξιλογίου περιορίζονται σε θρησκευτικής υφής λέξεις, των οποίων η χρήση εξάλλου είναι πιο περιορισμένη στην καθομιλουμένη. Άλλωστε, δεν είναι τυχαίο και η λέξη *μαμουνάς* της ΑΠ, που προέρχεται από τη γεβανική είναι μια λέξη της καθομιλουμένης, που δεν έχει καμία σχέση με τη θρησκευτική ζωή, η οποία δεν ήταν κοινή μεταξύ των χριστιανών και εβραίων της πόλης, οπότε δεν θα μπορούσε να αποτελέσει (όχι εύκολα τουλάχιστον) και σημείο γλωσσικής επαφής, ώστε να έχει ως αποτέλεσμα το γλωσσικό δανεισμό.

6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η αρτινή ποικιλία δεν έχει μελετηθεί ποτέ συστηματικά. Οι όποιες προσπάθειες καταγραφών έχουν γίνει ερασιτεχνικά, από ανθρώπους που έχουν αγαπήσει τον πολιτισμό, που κουβαλά η γλώσσα ως ζωντανό κύτταρο και αναπόδραστη πραγματικότητα της κάθε μέρας. Σε μια εποχή ανηλεούς υποχώρησης των τοπικών ποικιλιών (Σελλά – Μάζη, 2016), η μελέτη αυτή θα πρέπει να επισπευσθεί, καθώς η ερασιτεχνική καταγραφή δεν μπορεί να αποδώσει με ακρίβεια τα μορφοφωολογικά φαινόμενα, ενώ πολλές φορές η προσπάθεια απόδοσης της ποικιλίας με όρους συμβατικής ορθογραφίας μπορεί να φτάσει και τα όρια της στρέβλωσης, αλλά σε κάθε περίπτωση δυσχεραίνει τον μελετητή και δεν αποδίδει τα μέγιστα στην καταγραφή του προφορικού λόγου.

Η αρτινή ποικιλία, όπως διεφάνη και από την παρουσίασή της στην παρούσα μελέτη, σαφώς και επιβεβαιώνει τη θέση της όχι απλώς μεταξύ των βορείων

ποικιλιών της ελληνικής, αλλά και στον σκληρό πυρήνα τους, καθώς ακόμα και ο φωνηεντισμός εμφανίζει φαινόμενα, τα οποία σε άλλες βόρειες ποικιλίες θεωρούνται μη γραμματικά ή εν πάση περιπτώσει δεν συναντώνται. Εντοπίστηκαν ενδεικτικά, μεταξύ άλλων, φθόγγοι όπως π.χ. το ημίφωνο [w], τα σύμφωνα [ʃ] [ʒ] και κάποιες δίφθογγοι όπως π.χ. [je] [wo], που στην ΚΝΕ είναι δεν υπάρχουν, εμβάσεις και συμφωνικά συμπλέγματα επίσης άγνωστα στην ΚΝΕ, όπως [kc] [tl] [zs]. Παρατηρήθηκε επίσης ανύψωση σε τονισμένα [e] και [o] (σε λέξεις όπως *ξίστροντους*, *θα λυπ'θού*), αλλά και κράση, η οποία δεν παρατηρείται σε όλα τα ΒΙ. Σημαντική είναι η διαπίστωση της μη ισχύος του νόμου της τρισυλλαβίας στον τονισμό. Παράλληλα, μορφολογικά φαινόμενα, όπως η αλλαγή γένους κάποιων ουσιαστικών σε σχέση με την ΚΝΕ, η έλλειψη κατάληξης στη γενική ενικού των θηλυκών, τα διαφορετικά παραγωγικά επιθήματα (-έλου, -ούδ', -ούρ', -ούλ') η διαφορά στην φωνή κάποιων ρημάτων (π.χ. ΚΝΕ *αρραβωνιάζομαι* > *αρριβουνιάζου* ΑΠ) αλλά διατηρώντας την ίδια ακριβώς σημασία, η διαφορετική συλλαβική αύξηση (π.χ. ΚΝΕ *έφερα* > ΑΠ *ήφισα*), ο σχηματισμός ρηματικών τύπων με το *θα να* (αντί του *θα* της ΚΝΕ), ή η ιδιόρρυθμη σύνταξη *τουν είναι* / *τ'ν είναι* / *του 'νι* που αποδίδει το Stage Level Predicate (SLP) και η μη γραμματικότητα της εφαρμογής του με μόνιμες ιδιότητες (Individual Level Predicate - ILP), έχουν μεγάλο ενδιαφέρον γλωσσολογικά και σίγουρα θα ήταν χρήσιμο να μελετηθούν και πέρα από τα όρια μιας διπλωματικής εργασίας μεταπτυχιακού.

Εξάλλου, η αφομοίωση δανείων από ξένες γλώσσες εμφανίζει το δικό της ενδιαφέρον, τόσο ως προς την μορφολογική προσαρμογή, την φωνολογική προσαρμογή ανύπαρκτων στο ΑΠ φθόγγων όσο και σημασιολογικά, ενώ θα μπορούσαν να διατυπωθούν πιθανόν και κανόνες σχετικά με την αφομοίωση αυτή. Υπάρχει, ακόμη, μεγάλος όγκος εργασίας να γίνει, με λέξεις οι οποίες δεν έχουν ετυμολογηθεί καν και οι οποίες πιθανόν να αποκαλύψουν γλωσσικά αλλά και μεταγλωσσικά δεδομένα για σχέσεις με γλώσσες, που δεν έχουν καταγραφεί. Εξάλλου, όσο η επιστημονική έρευνα αργεί, η παραφιλολογία και οι ευσεβείς πόθοι βρίσκουν πεδίο δόξης λαμπρό για να αναπτύσσονται, οπότε οι διάφορες αντεπιστημονικές ερμηνείες θα πρέπει να λαμβάνουν την απάντησή τους.

Τέλος, σε ό τι αφορά τη γεβανική, η επιβεβαίωση των ήδη διατυπωμένων φαινομένων της από έναν αρτινό ομιλητή της προφανώς και δεν έρχεται να ταράξει

τα νερά σε όσα ήδη γνωρίζαμε ως τώρα, όμως μπορεί να δείξει τον δρόμο για την κατεύθυνση της έρευνας, σε μια εποχή που οι φυσικοί της ομιλητές όλο και λιγοστεύουν, παίρνοντας μαζί τους σημαντικό πολιτιστικό φορτίο. Σημαντική είναι η παρατήρηση της διατήρησης της προφοράς των εβραϊκών εκφράσεων (μη ουράνωση του [x] σε [ç], διατήρηση του φατνοουρανικού τριβόμενου φθόγγου [ʃ]). Επίσης, η ταύτιση της γεβανικής στην πλειονότητα των επιπέδων γλωσσικής ανάλυσης με την ποικιλία της Άρτας, αλλά και το καταγραφόμενο στην παρούσα εργασία γλωσσικό δάνειο της γεβανικής, που εισήλθε στην αρτινή ποικιλία, αφ' ενός μεν δικαιολογούν τον χαρακτηρισμό της γεβανικής ως υποσυνόλου της ΑΠ, αφ' ετέρου δε αποτελούν αψευδείς μάρτυρες αυτής της αμφίδρομης σχέσης γεβανικής και αρτινής ποικιλίας, η οποία ως τώρα δεν είχε καταγραφεί, καθώς ως τώρα μέτρο σύγκρισης της γεβανικής υπήρξε ως επί το πλείστον, αν όχι αποκλειστικά, η γιαννιώτικη διαλεκτική ποικιλία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

- ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ:

ΑΝΔΡΙΩΤΗΣ Ν. 1951. Η κράση του συμπλέγματος *ou + ε σε ο* στη μεσαιωνική και νέα ελληνική, *Mélanges offerts á Octave et Melpo Merlier* τόμος 1, Αθήνα: Institut Français d'Athènes, 1-11.

ΑΡΑΒΑΝΤΙΝΟΣ Π. [1909] 1988. *Ηπειρωτικόν Γλωσσάριον*. Α' ανατύπωση. Εν Αθήναις: εκ του Τυπογραφείου Πετράκου.

ΑΥΓΕΡΙΝΟΥ – ΚΟΛΩΝΙΑ Σ. 1997. Πληθυσμός και απασχόληση στις μεσαίες ελληνικές πόλεις κατά τη μεταπολεμική περίοδο (1951-1991). Η περίπτωση της Άρτας. *ΠΡΟΤΑΣΗ* 3: 148-158

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ Α. 2015. Το αρβανιτοβλάχικο (καραγκούνικο) γλωσσικό ιδίωμα της Ακαρνανίας, Αθήνα: Ηρόδοτος

ΒΛΑΧΟΥ Ε. - ΚΟΤΖΟΓΛΟΥ Γ. & ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Χ. 2014, *Πριν σβήσει η φλόγα: Καταγραφή της γεβανικής διαλέκτου*. Κοινωφελές ίδρυμα Ιωάννη Σ. Λάτση

ΓΚΙΝΗΣ Ν. 1971. *Λεξικό αλβανο-ελληνικό*. Τίρανα

ΓΚΟΥΒΑΣ Χ. 2009. *Ιστορία του Νομού Πρέβεζας*, Πρέβεζα: Εκδόσεις Ιδρύματος «Μουσείο Τεχνών και Επιστημών Ηπείρου», Τυπογραφείο Ε. Αφεντουλίδης

ΔΕΛΗΓΙΑΝΝΗ Μ. 2015. *Γλωσσικές επαφές στην περιοχή της Κοζάνης. Συγκριτική μελέτη και μορφολογική ανάλυση του Σιατιστινού και του Κοζανίτικου ιδιώματος*, Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ Α. 2016. *Γλωσσάρι εβραϊκών όρων και ονομάτων*. Αθήνα: Γαβριηλίδης

ΚΑΚΡΙΔΗ - ΦΕΡΡΑΡΙ Μ. 2006. Διάλεκτος. *Πύλη για την Ελληνική Γλώσσα* Ενότητα «Θεωρία και Ιστορία» Υποενότητα «Θέματα Ιστορίας της Ελληνικής Γλώσσας», Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας

- ΚΑΛΥΒΑΣ Σ. – ΜΑΡΑΝΤΖΙΔΗΣ Ν. 2015. *Εμφύλια Πάθη*. Αθήνα: Μεταίχμιο
- ΚΑΜΠΑΚΗ - ΒΟΥΓΙΟΥΚΛΗ Π. 2009. *Εισαγωγή στη Νεοελληνική Διαλεκτολογία κατά παράδοση*. Ξάνθη: Εκδόσεις Σπανίδα
- ΚΑΠΠΑ Ι. 2013. *Φωνολογία στο Αντιπαραβολική Μελέτη Γραμματικών Δομών αλβανικής – ελληνικής*, Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
- ΚΑΡΑΝΤΖΟΛΑ Ε. & ΦΛΙΑΤΟΥΡΑΣ Α. 2004, *Γλωσσική Αλλαγή*, Αθήνα: Νήσος
- ΚΟΝΤΟΣΟΠΟΥΛΟΣ Ν. Γ. 2001. *Διάλεκτοι και ιδιώματα της νέας ελληνικής*. Αθήνα: Γρηγόρης
- ΚΟΝΤΟΣΟΠΟΥΛΟΣ Ν. Γ. 2008. *Διάλεκτοι και ιδιώματα της νέας ελληνικής*. 8^η έκδοση, Αθήνα: Γρηγόρης
- ΚΟΣΜΑΣ Ν. 1997. *Το γλωσσικό ιδίωμα των Ιωαννίνων*. Αθήνα – Γιάννινα: Δωδώνη
- ΚΥΡΑΝΟΥΔΗΣ Π. (Μοναχός Κοσμάς Σιμωνοπετρίτης) 2009. *Μορφολογία των τουρκικών δανείων της ελληνικής γλώσσας*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών.
- LADEFOGED P. [2006] 2010. *Εισαγωγή στη Φωνητική*. 2^η εκτύπωση, μετάφ. - επιμ. Μαρία Μπαλτατζάνη. Αθήνα: Πατάκης
- ΛΕΓΓΕΡΗΣ Α. 2013. *Φωνητική στο Αντιπαραβολική Μελέτη Γραμματικών Δομών αλβανικής – ελληνικής*, Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
- Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής. 1998. Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη
- ΜΑΡΓΑΡΙΤΗ Μ. 1977. «Παρατηρήσεις στην αποβολή των άτονων *i*, *u* στο ιδίωμα της Σιάτιστας», *Πρακτικά Α΄ συμποσίου γλωσσολογίας του βορειοελλαδικού χώρου (Ηπειρος-Μακεδονία- Θράκη)*, 28-30 Απριλίου 1976, Θεσσαλονίκη, ΙΜΧΑ, 51-58.

ΜΑΡΓΑΡΙΤΗ - ΡΟΓΚΑ Μ. 1985. *Φωνολογική ανάλυση του σιατιστινού ιδιώματος*, Θεσσαλονίκη, ΕΕΦΣ ΑΠΘ (Παράρτημα αρ. 57).

MARTINET A. 1997. *Στοιχεία γενικής γλωσσολογίας*, μετάφραση Α. Χαραλαμπίδου, Θεσσαλονίκη, ΙΝΣ (Ιδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη).

ΜΕΣΣΙΝΑΣ Η. 1998. Οι συναγωγές στην Ελλάδα, η αρχιτεκτονική τους και η σχέση τους με τον αστικό ιστό και την εβραϊκή συνοικία. Διδακτορική διατριβή. Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο

ΜΠΑΛΤΑΤΖΑΝΗ Μ., ΚΑΪΝΑΔΑ Ε., ΡΕΒΥΘΙΑΔΟΥ Ε. & ΤΟΠΙΝΤΖΗ Ν. 2016. Είδη ουρανικοποίησης στην ελληνική και τις διαλέκτους της στο *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα* 36: 251-262

ΜΠΑΤΤΙΝΟΥ Ζ. 2017, *Η εβραϊκή κοινότητα των Ιωαννίνων: αντικειμένων μνήμη*. Αθήνα: Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος

ΜΠΑΤΤΙΝΟΥ Ζ. 1997, Η εβραϊκή κοινότητα της Άρτας: μια διαδρομή στο χώρο και στο χρόνο. *ΠΡΟΤΑΣΗ* 3: 130-134

BROWNING R. 2002. *Η ελληνική γλώσσα μεσαιωνική και νέα*, μετάφραση Μ. Ν. Κονομή, Αθήνα: Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα.

ΜΠΟΓΚΑΣ ΕΥ. 1964. *Τα γλωσσικά ιδιώματα της Ηπείρου (Βορείου, Κεντρικής και Νοτίου), Α' Γιαννιώτικο και άλλα λεξιλόγια*, Ιωάννινα: Εκδόσεις Εταιρείας Ηπειρωτικών Μελετών.

ΜΠΟΓΚΑΣ ΕΥ. 1966. *Τα γλωσσικά ιδιώματα της Ηπείρου (Βορείου, Κεντρικής και Νοτίου), Β' Γλωσσάρια Βορ. Ηπείρου, Θεσπρωτίας, Κόνιτσας κ.ά.*, Ιωάννινα: Εκδόσεις Εταιρείας Ηπειρωτικών Μελετών.

NESPOR M. 2006. *Φωνολογία*, προσαρμογή στην ελληνική γλώσσα Α. Ράλλη & Μ. Nespor, μετάφραση Α. Ράλλη, Α. Νάτσης & Ά. Παπασταύρου. Αθήνα: Πατάκης.

- ΝΙΚΟΛΟΥ Κ. 2008. Η φωνολογική λέξη στην ελληνική και η σύγκρισή της με την αραβική: πορίσματα και εφαρμογές, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου
- ΝΤΑΓΚΑΣ Ν. 2012. Το ιδίωμα της Σαρακίνας Βεντζίων Γρεβενών, Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
- ΕΥΔΟΠΟΥΛΟΣ Γ. 2007. *Λεξικολογία*, Αθήνα: Πατάκης
- ΕΥΛΟΓΙΑΝΝΗΣ Χ. 2018. *Πεδιάδα Άρτας*. Αθήνα: Εκδόσεις Σαΐτη
- ΞΕΝΟΠΟΥΛΟΣ Ο ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ, Σ. [1884] 2003. *Δοκίμιον Ιστορικών περί Άρτης και Πρεβέζης*, Άρτα: Μουσικοφιλολογικός Σύλλογος Άρτης «Ο ΣΚΟΥΦΑΣ»
- ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Κ. 1997. *Η αλβανική επίδραση στα ηπειρώτικα ιδιώματα*. Ιωάννινα: Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών
- ΠΑΠΑΔΑΜΟΥ Ε. 2009. *Διαχρονική και διατοπική εξέταση της εξέλιξης του Υ*. Μεταπτυχιακή εργασία. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Α. 1926. *Γραμματική των βορείων ιδιωμάτων της νέας ελληνικής γλώσσης*, Αθήνα: Γλωσσική εν Αθήναις Εταιρεία – Π.Δ. Σακελλάριος
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Β. 2015. *Αμβρακία: Η πόλη και τα μνημεία της*, Άρτα: Εφορεία Αρχαιοτήτων Άρτας
- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ Β. 2002. *Οδοιπορικό στην Άρτα*. Άρτα: Δήμος Αρταίων
- ΠΑΥΛΑΚΟΥ Μ. 2009. Διαχρονικά φαινόμενα ανύψωσης φωνηέντων στη νεότερη ελληνική. Μεταπτυχιακή Διατριβή, Πανεπιστήμιο Πατρών
- ΠΕΡΑΝΘΗΣ Μ. 1959. *Άρτα: Λεύκωμα της πόλεως και του νομού Άρτης*. Άρτα: Μουσικοφιλολογικός Σύλλογος Άρτης «Ο ΣΚΟΥΦΑΣ»

ΠΕΤΡΟΥΝΙΑΣ Ε. 2001. *Νεοελληνική Γραμματική και Συγκριτική («Αντιπαραθετική»)* *Ανάλυση*, τ. Α', Φωνητική και Εισαγωγή στη Φωνολογία, Β' έκδοση. Θεσσαλονίκη: Ζήτη

ΡΑΛΛΗ Α. [2005] 2014. *Μορφολογία*. Αθήνα: Πατάκης

ΣΕΛΛΑ – ΜΑΖΗ Ε. 2016. *Διγλωσσία, εθνική ταυτότητα και μειονοτικές γλώσσες*. Αθήνα: Λειμών

ΣΙΔΕΡΗ Β. 2008. *Γραμματική της Αρχαίας Εβραϊκής Γλώσσας*, Αθήνα: Έννοια

ΣΙΜΩΤΑΣ Π. 1980 *Σημειώσεις εβραϊκής γραμματικής προς χρήση φοιτητών*, Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη

ΣΚΟΥΛΙΔΑΣ Η. 2016. Η «ένταξη» της Άρτας στο ελληνικό κράτος: συνέχειες και ασυνέχειες. *ΣΚΟΥΦΑΣ* 106: 173-191.

ΣΟΥΓΛΕΣ Σ. 1958. Παρατήρηση στο γλωσσικό ιδίωμα των Αγνάντων και των άλλων χωριών των Τζουμέρκων. *ΣΚΟΥΦΑΣ* 9-10: 424-426

ΤΟΜΠΑΪΔΗΣ Δ. 1979. *Συντακτικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*. 2^η έκδοση. Αθήνα: ΟΕΔΒ

CAN Ş. 2017. Ελληνικές επιδράσεις στην τουρκική διάλεκτο της Μαύρης Θάλασσας, Διπλωματική Εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΤΖΙΤΖΙΑΗΣ Χ. 2000. *Νεοελληνικές διάλεκτοι και νεοελληνική διαλεκτολογία* στο Η ελληνική γλώσσα και οι διάλεκτοί της, επιμ. Α-Φ Χρηστίδης κ.ά. 15-22, Αθήνα: ΥΠΕΠΘ και Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.

ΤΖΟΥΒΑΡΑ - ΣΟΥΛΗ Χ. 1992. *Αμβρακία - Μελέτες για την Άρτα 1*. Άρτα: Μουσικοφιλολογικός Σύλλογος Άρτης «Ο ΣΚΟΥΦΑΣ»

CHAMBERS J.K. & TRUDGILL P. 1998. *Διαλεκτολογία*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη

ΤΣΙΛΙΓΙΑΝΝΗΣ Κ. 2004. *Η εβραϊκή κοινότητα της Άρτας*. Αθήνα: Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο της Ελλάδος

ΦΙΛΟΣ Σ. 1994. *Τζουμερκοχώρια*, Αθήνα: Βιβλιοεκδοτική

ΧΑΤΖΙΔΑΚΙΣ Γ. 1905. *Μεσαιωνικά και Νέα Έλληνικά*, τ. Α', Αθήνα: Π. Δ. Σακελλάριος

ΧΑΤΖΙΔΑΚΙΣ Γ. 1907. *Μεσαιωνικά και Νέα Έλληνικά*, τ. Β', Αθήνα: Π. Δ. Σακελλάριος

HOLTON D. MACKRIDGE P. & ΦΙΛΙΠΠΑΚΗ – WARBURTON E. 1998. *Γραμματική της Ελληνικής Γλώσσας*, έκδοση 18^η, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη

- **ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΕΣ**

BALTAZANI, M., E. KAINADA, A. REVITHIADOU & N. TOPINTZI. 2014. A cross-dialectal study of Greek palatalization: Phonetics, phonology & typology. Άρθρο που παρουσιάστηκε στο Palatalisation Conference, Tromsø/CASTL, 4-5 Δεκεμβρίου 2014.

BISKANAKI S. 2004. Social and economic development of the jewish community of Arta: A historical approach in *Επιθεώρηση Οικονομικών Επιστημών* 6: 129-144

BORNSTEIN – MAKOVETSKY L. 1992. The Social and Communal Organization of the Jewish Communities of Epirus during the Sixteenth Century in *Jews, Christians and Muslims in the Mediterranean World after 1492* ed. Alisa Meyuhas Ginio, London: Cass

BUCHHOLZ O. – FIEDLER W. – UHLISCH G. 1981. Wörterbuch albanisch-deutsch, 2. Aufl. Leipzig Enzyklopädie

ÇABEYE. 1987. *Studime etimologjike në fushëtë shqipes*. 1-3 (A-D), Tiranë 1976-1987

- CARLSON G. 1977. Reference to Kinds in English. Ph.D Dissertation, University of Massachusetts
- CONNERTY M.C. 2003. *Judeo-Greek: The Language, the Culture*. New York: Jay Street Publishers
- DALVEN R. 1990. *The Jews of Ioannina*. Athens: Lycabettus Press
- DRACHMAN G. & MALIKOUTI - DRACHMAN A. 1999. "Greek Word accent", *Word Prosodic Systems in the Languages of Europe*, ed. H. van der Hulst, Berlin - New York, Mouton de Gruyter, 897-945.
- FALTZI R. 2017. Attitudes towards English as a Lingua Franca in Greek tertiary educational contexts, PhD dissertation, Aristotle University of Thessaloniki
- KADMAN E. 2012/2013. *Hebrew with Pleasure*. Jerusalem: S. Zack
- KRETSCHMER P. 1905. *Der heutige Lesbische Dialekt verglichen mit den übrigen Nordgriechischen Mundarten*, Wien: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften - Alfred Hölder
- MANOLESSOU I. & PANTELIDIS N. 2013. *Velar fronting in Modern Greek Dialects*, in M. Janse, A. Ralli, B. Joseph & M. Bagriacik, Proceedings of the 5th International Conference on Modern Greek Dialects and Linguistic Theory (Ghent, 20-22 September 2012). Patras: University of Patras, 272-286.
- NESPOR M. & VOGEL I. 1986. *Prosodic phonology*. Dordrecht – Riverton: Foris Publications.
- NEWTON B. 1972. *The Generative Interpretation of Dialect. A Study of Modern Greek Phonology*. Cambridge at the University press
- SELKIRK E. 1984. On the major class features and syllable theory. In Aronoff, Mark & Oerle, Richard T. (eds.), *Language Sound Structure*. Cambridge, MA.: MIT Press. 107-136.

THUMB A. 1897. *Beitrgige zur Neugriechischen Dialektunde*, Indogermanische Forschungen 7: 1-37

TRUDGILL P. 2003. Modern Greek Dialects: A preliminary classification. *Journal of Greek Linguistics* 4: 45–64.